

A nemzetalkotó különbözőségről

általános fejlődéstani szempontból.

Írta és az Erdélyi Múzeumegyesület brassói vándorgyűlésén 1908.
június 8-án fölolvasta: Dr. APÁTHY ISTVÁN.

I.

Azt akarom vizsgálni, igazolja-e a mai élettudomány Szent István királyunk mondását, hogy gyöngye és gyémántalán az egynyelvű nemzet. Ha azt fogjuk találni, hogy igazolja: ezáltal korántsem igazoltuk ama törekvéseket, melyek a magyar nemzet tagjainak különböző nyelvét a nemzeti egység megbontására akarják fölhasználni, és nem czáföltük meg azokat, akik, a magyar állami egységen kívül, a magyar nemzeti egységet is követelik és munkálják, mint éppen a nemzetiségek boldogulásának legfőbb föltételét.

Szent István szemében a különböző nyelvűség, amit ő kívánatosnak vélt, csupán a legegyszerűbb és legtalálhatóbb kifejezése volt annak, hogy a nemzetet alkotó egyedek különböző csoportjai között kiválóan alkalmasak akadjanak a nemzeti szervezet legkülönbözőbb működéseire, amelyek csak különböző és néha egymást kizáró tehetségek, szokások és hajlandóságok alapján végezhetők jól el. Az nem baj, hogy a madárnak egyik pár végtagja láb és csak járni lehet vele, a másik pedig szárny és röpkedésre való. Baj csak az volna, ha egyik lába azt hinné, hogy karvalykörmei, a másik meg azt, hogy úszóhártái vannak; ha egyik szárny a bércztetőre akarna röpkedni, a másik meg a tó sima vizére vágynék. Minél magasabbrendű valamely szervezet, annál különbözőbbek annak egyes tagjai; a szerencsétlenség nem a tagok különbözőségében, hanem összetartozandóságuk érzetének hiányában volna.

Alig van nemzet, amely inkább természetes fejlődés eredménye, mint a magyar; amely éppen létrejöttének módjánál

fogva annyi belső erőt rejthetne magában és annyira képes lehetne a körülmények változásaihoz alkalmazkodni, tehát időtlen időig fönymaradni. A belső erőnek s az alkalmazkodó képességnek, legalább a múltra nézve, fényes bizonyítékait szolgáltatja a magyar történet már csak azáltal is, hogy immár ezer évnél hosszabb időre terjed és hogy a magyar nemzet ezt a kort itt, ezen a földön érte meg, ahol tartós maradása a magyarok bejövetele előtt soha egy nemzetnek, egy uralomnak sem volt. Az alatt az 1000 év alatt bennünket a legkülönbözőbb oldalakról jövő, oly sok ellenséges hullám sodra ért, hogy ki kellett volna tépniök nemzeti létünk fáját, ha annak gyökerei nem nyúltak volna olyan mélyre; bennünket annyi belső kór, annyi fertőző betegség emészte, hogy nemzeti testünknek föl kellett volna oszolnia, ha majd ebben, majd abban a részében nem lett volna annyi szívósság, annyi újraalkotó, az elveszítettet önmagából pótló tehetség.

Ennek a szívósságnak, ennek az újraalkotó képességnek és ennek az alkalmazkodni tudásnak az életbúvár szemével sem láthatom más magyarázatát, mint amiben Szent István kereste a nemzeti erő forrását. Nem láthatom másban, mint hogy a magyar nemzetet annyi különböző elem alkotta össze, amelyek mégis, mint egy szervezet alkatrészei, egy és ugyanazon nemzeti gondolat sugallatára, egységesen tudtak cselekedni, egymásért tudtak élni és meghalni. A legutóbbi évszázad előtt nem harczolt itt tót-, oláh-, vagy németnyelvű sem egymással, sem a magyarral; nem támadott székely a palóczra, kunsági a hajdúra, fölvidéki a dunántúlira, vagy erdélyi a királyhágontúlira. Sok belső viszály is dúlta hazánkat; de azokban sem került ezelőtt soha szembe a tót- vagy németnyelvű a magyarnyelvűvel. Még HÓRA és KLOSKA sem azért lázadott föl, mert oláh volt a nyelve, és még azok sem a magyarnyelvűek ellen fogták föl fegyverül a kaszát. Ha pedig külső támadás, vagy az elnyomók ellen kelle védekezni: a különböző anyanyelvűek s a legkülönbözőbb ethnographiai csoportokba tartozó fiai a hazának mind egymás mellett harczoltak és szenvedtek a honért.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés nem szükségképeni valami, mert nem természetes fejlődés eredménye, hanem műtermék- és kenyérkereset. A múltban is különböző szerepet ját-

szottak, nálunk is, a különböző nyelvűek; de semmivel sem nagyobb mértékben és nem más értelemben, mint a különböző nyelvjárásokat beszélő magyarnyelvűek. A különböző szerep nem a más anyanyelvben, hanem az ethnographiai különbözőségben gyökeredzett, amelynek a különböző anyanyelv csak lényegtelen melléktünete volt, csak úgy, mint a különböző nyelvjárások. A különböző szerep pedig nem különböző és ellentétes érdekek szolgálatára, hanem csak különböző föladatak elvégzésére irányít az egy és oszthatatlan, egy és ugyanazon nemzeti gondolattól áthatott nemzet életében. A »három nemzet« Erdély történetében is csak három különböző munkakört, különböző életműködést jelentett, nem különböző, nem egymásra törő érdekeket. Történelmünk a szászt megkülönböztette a magyartól; de éppen úgy megkülönböztette a magyartól a székelyt. Ez is bizonyítja, hogy a szászok itt nem mint németnyelvűek, hanem mint a honpolgároknak külön történeti és ethnographiai csoportja játszottak szerepet: mint kikülönödött testrészt!

S ha voltak is küzdelmek a részek között, azok az egyseges nemzeti fejlődés harmóniájában előbb-utóbb elsimultak. Hiszen az élő testben is küzdenek egymással a részek, s e küzdelem eredménye mégse más, mint a szervezet egysége, összehangozása.

Hazánkban az az elmezavar, mely újabban, mint nemzetiségi kérdés, itt-ott a dühöngésig fokozódik, nem a paralysis progressivának, hanem mérgezésnek a tünete. És másképen, minden esetre több reménnyel gyógyítjuk azt, aki azért kiabál, mert maszlagos nadragulyát etettek véle, mint azt, aki agylágyulásba esett.

Egészen más és csakugyan van, még pedig organicus természetű nemzetiségi kérdés az olyan országban, ahol, mint például Ausztriában, nagy történeti múltú, hajdan független nemzeteket igazított le és gyúrt bele a közös állam keretébe az erőszak. Más, ahol nemzeteket alacsonyítottak le nemzetiségekké, és más, ahol, mint nálunk, mesterségesen szították nemzetiségi érzéssé a véletlen néprajzi és nyelvi különbözőségeket.

Történetünk bizonyítja, hogy a magyar nemzettest néprajzi különeműsége, melynek eredetileg minden jelentőség nélküli, mondhatni véletlen járuléka volt a különnyelvűség, hatal-

mas erőnek forrása lett. Az idők és körülmények változásai szej'nt majd ez, majd az a rész tudott jobban ellenállani, a követelményeknek jobban megfelelni; majd erre, majd arra a részre hárult, hogy nagy veszteségek után új életre keltse a nemzetet. Volt idő, a tatárjárás után, hogy az országnak nyugati része, az ott megmenekült magyarsággal együtt a nyugati szlávtság és a határszéli németség alkotta újra a nemzetet; később pedig a keleti és főleg az erdélyi magyarság menté meg a töröktől és osztráktól már-már fölemésztett hazát. Es akkor a honmentésben a fölvidéki németségnek s az erdélyi százságnak egyaránt jutott babér. Miért engedjük, hogy a nemzeti erő hajdani forrásába mérget keverjen az álnok csel-szövés? Egyesek önző érdeke miért legyen úrrá a legnagyobb közérdek fölött?!

II.

A Szent István politikája azért volt bölcsesség, mert öntudatlan kifejezése volt egy nagy élettudományi igazságnak. Tartós sikerekre nem számíthat az olyan politika, mely az élet törvényeivel ellenkezik; annak alkotásait csak az erőszak tarthatja fön és csupán ideig-óraig.

Az élő lények mindenik faja annál inkább életrevaló, egyedeinek minél nagyobb különbözőségét engedi meg. Mert a fönmaradásnak egyik föltétele az alkalmazkodni tudás; a faj alkalmazkodásában pedig az ugyanazon fajba tartozó egyedek különbözőségének legnagyobb része van. A DARWIN elméletének, a természetes kiválogatódás tanának, éppen az, nézetem szerint, a legfőbb érdeme, hogy reá mutatott arra a szoros viszonyra, mely van a faj egyedeinek különbözősége és a faj alkalmazkodni tudása között. A faj alkalmazkodása ugyanis nem áll másban, mint hogy a faj az életkörülmények változásai ellenére is fönmarad, és pedig fönmaradhat azért, mert különböző alkotású egyedei között, kisebb-nagyobb számmal, olyanok is akadnak, melyek a változott körülmények között is meg tudnak élni. Minél nagyobbak és minél többféle irányúak az egyedek alkotásának különbözőzései, a faj annál nagyobb és annál többféle irányú változását az életkörülményeknek kiállhatja. Mivel pedig természetesen mindig az olyan egyedek fognak legnagyobb számmal fönmaradni, amelyek az éppen adott

életkörülmények között a megélhetésre legalkalmasabbak: a faj egyedei legnagyobb részének alkotása és a mindenkori életkörülmények követelményei között bizonyos összehangozás fog mutatkozni. Ezt az összehangozást az életkörülmények követelményei és a faj egyedeinek alkotása között nevezzük a faj alkalmazkodásának.

Az alkalmazkodás azonban két irányban történhetik meg: vagy azért, hogy az adott életkörülményekhez leginkább alkalmasak maradnak csupán életben, vagy azért, hogy különböző egyedek különböző életviszonyokat keresnek föl, mindenik az ő alkotásának leginkább megfelelőt. Más szóval: vagy adott körülmények válogatnak a különböző egyedek között, vagy adott egyedek a különböző életviszonyok között. DARWIN főleg az előbbeni válogatást vette figyelembe és azt nevezte el természetes kiválogatódásnak. A valóságban legtöbbször karöltve jár mindkétféle válogatás, és csak azok az egyedek pusztulnak el, amelyek az alkotásuknak megfelelő életviszonyokat nem találtak meg.

A faj alkalmazkodásának egyik tényezője azután az egyedeknek cselekvő vagy szenvedő alkalmazkodó képessége; mert ennek az egyedi alkalmazkodó képességnek különbözősége is az egyedi alkotás különbözőségén alapszik. így az alkalmazkodás nemzedékről nemzedékre, néha gyorsabban, néha lassabban, megváltoztathatja minden állat- vagy növényfaj képét. Ez a változás, melynek elméleti lehetőségét az ember céljaira tenyészített állatokon és termelt növényeken tett kísérletek gyakorlatilag is igazolják, indította DARWIN-t és követőit nemcsak a fajok alkalmazkodás útján való átalakulásának állítására, hanem közös ősből való származásának föltevésére is. A közös őseknek persze annál alsóbbrendű alkotásúaknak kell lenniök, minél különbözőbb és minél számosabb faj származott belőlük, mert az élőlények fajai a szervezetségnek igen különböző lépcsőfokain állanak. Alacsonyabb fejlettségű és magasabb fejlettségű fajok közös őse rendszerint nem állhatott a fejlettségnek magasabb fokán, mint a tőle származott utódok közül az, amely a fejlettségnek legalacsonyabb fokát mutatja. A közös ősből származott különböző utódok átalakulásának tehát a körülményekhez képest lassúbb vagy gyorsabb fejlődésnek kellett lennie. Így vált a DARWIN és köve-

tői szemében a természetes kiválogatódás és annak kapcsán az alkalmazkodás nemcsak az élőlények sokalakúságának, hanem a fajfejlődésnek is tényezőjévé, sőt a leginkább következetes darwinisták, pld. WALLACE és WEISMANN, szemében egyedüli hatékony tényezőjévé.

Más alkalmakkor, több ízben igyekeztem már kimutatni, hogy a természetes kiválogatódás és általában az alkalmazkodás az élőlények tulajdonságainak csak mennyiségekben kifejezhető változásait képes megmagyarázni; de csupán ilyen, mennyiségekben kifejezhető változásokból, ha azok állandóak és határozott irányúak volnának is, semmiképen sem tévődhetik össze átalakulásoknak az a sorozata, melyet a szó szűkebb, tudományos értelmében fejlődésnek nevezünk. Igyekeztem azt is kimutatni, hogy a valódi fejlődés, lényegét és irányát illetőleg, független a külső tényezők hatásától, tehát az alkalmazkodástól is. Ezért független továbbfejlődésnek neveztem el.

Úgy vélem, minden faj független továbbfejlődésének csak egy dolog vethet gátat: a faj kipusztulása. A független továbbfejlődéshez csak két dolog kell: idő és életbenmaradás. Az életbenmaradás fölött azonban a természetes kiválogatódás és általában az alkalmazkodó képesség dönt. Az alkalmazkodó képesség pedig egyenes arányban van egyrészt a faj egyedinek viszonylagos számával, másrészt a közöttük lehető különbözőségek számával és fokával, vagyis a szaporasággal és az egyedi változatossággal (variabilitás).

Az egyedek viszonylagos számán az élettartamhoz és az életkörülményekhez viszonyított számot értem, amennyiben minél hosszabb életűek a faj egyedei, annál gyakrabban juthatnak utódok állításához, és másrészt, minél csekélyebb hányada az egyedeknek juthat szaporodáshoz, annál nagyobb egyedszámra van a fajnak, fönmaradásához, szüksége.

És nem mindent nevezünk egyedi változatosságnak (variabilitásnak), amiben az ugyanazon fajhoz tartozó egyedek különbözhetnek egymástól. A lehető különözésnek több neme van, amelyek nem mind egyenlő jelentőségűek az alkalmazkodás szempontjából. Ebben a tekintetben sok téves fogalom van még szakemberek körében is.

Az élőlények általában, különböznek egymástól:

A) mint különbözö fajok egyedei;

B) mint ugyanannak a fajnak egyedei. Mint ugyanannak a fajnak egyedei, különbözhetnek egymástól:

1. élettani állapotuk különbözősége szerint;
2. kóros állapotok következtében;
8. a faj egyedei egy részének, vagy összes egyedeinek, de különböző mértékű szenvedő (passivus) alkalmazkodása következtében;
4. a faj egyedei egy részének, vagy összes egyedeinek, de különböző mértékű cselekvő (activus) alkalmazkodása következtében;
5. mint többalakú (heteromorphus) fajnak különböző alakbeli megjelenései;
0. a faj folyamatos változékonyságának (a continuus variabilitásnak) alapján, a mit iluctuatióknak is nevezünk;
7. mint magános változatok, az úgynevezett mulatto rendjén;
8. a szerint, amint egyedfejlődésüknek különböző lépcsőfokain vannak;
9. mint valamely ivadékcserés fejlődési kör (metageneticus cyclus) váltakozóan különböző nemzedékeinek tagjai;
10. mint a faj fejlődés különböző lépcsőfokai a független továbbfejlődés folyamán.

A faj fejlődés magyarázatához (a származástanban vagy descendentia-elméletben) segítségül szokták venni az egy fajba tartozó egyedek különbözősének a 3., 4., 6. és 7. pont alatt felsorolt módjait. Csak a 6. pontra, a folyamatos változékonyságra épít a természetes kiválogatódás elmélete, és, amint mondtam, a természetes kiválogatódásnál nem is kíván egyebet a fajfejlődés magyarázatához a WALLACE- és WEISMANN-féle hyperdarwinismus, mely csak a DARWIN első nagy művének, a fajok keletkezéséről szólóknak, ad igazat és ezt magának DARWIN-nak későbbi munkáival szemben is védelmébe veszi. A 3. és 4. pontra, az egyedek cselekvő és szenvedő alkalmazkodására és az ily alkalmazkodás útján szerzett tulajdonságok átörökíthetőségére épít a fajok átalakulásának magyarázatában a LAMARCK elmélete. A hyperdarwinismus merőben tagadja az egyedileg szerzett tulajdonságok átörökíthetőségét, de elfogadják, bizonyos határok között, azok, akik újabban a természetes kiválogatódásával egyenlő jelentőséget tulajdonítanak a cselekvő és szen-

vedő egyedi alkalmazkodásnak a faj fejlődés tényezői között. DE VRIES meg csak a 7. pontban említett magános változatokat, a mutatiókat tartja elég jelentékenyeknek arra, hogy a fajfejlődést, amint ő mondja, új fajok létrejöttét, megmagyarázassák.

Az én nézetem szerint a valódi fajfejlődés szempontjából csak azoknak a változásoknak van jelentőségük, amelyek, mint a független továbbfejlődésnek lépcsőfokai, állanak elő (10. pont). De azért, közbenvetve, fontosak a folyamatos változékonyság és a magános változatok lehetőségei is, mert azok adják meg a faj alkalmazkodó képességét, így biztosítva fönmaradását és megadva a fönmaradás által a módot a független továbbfejlődésre. A folyamatos változékonyság csupa apró és minden irányban egyaránt lehetséges különbözetet hoz létre; tehát elegendő az életkörülmények lassú megváltozásaihoz való alkalmazkodásra. A magános változatok, a mutatiók, minden átmenet nélküli, hirtelen, mindjárt állandósuló, ingadozásoknak (fluctuálásnak) alá nem vett, vagy legalább azok által többé el nem enyészthető és néha mindjárt nagyobbfokú megváltozásait a faj egyes tagjainak hoznak létre, DE VRIES szerint új elemi fajokat. Az ugró változatoknak is nevezett magános változatok tehát alkalmasak lehetnek arra is, hogy a fajt a körülményeknek hirtelen és nagy megváltozásai számára is megmentsék, ha az alkalmas változat létrejött az életviszonyoknak ama megváltozásaival véletlenül éppen egy időbe esik.

A valóságban egy-egy megváltozásról nem dönthető el, hogy a független továbbfejlődésnek új lépcsőfoka, avagy folyamatos, illetőleg, főként ha nagyobb mértékű, magános változat-e. Persze sem a folyamatos, sem a magános változat nem különböztethető meg egykönnyen az egyed cselekvő vagy szenvedő alkalmazkodásától. A csekélyebb megváltozást a független továbbfejlődés jelének csak akkor tekinthetjük, ha, nemzedékről nemzedékre folytatólagosan, egy meghatározott irányban halad tovább és mellette kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy nemzedékről nemzedékre azonos módon ismétlődő egyedi alkalmazkodás. A magános változatról azt, hogy a független továbbfejlődésnek egy-egy föltünőbb lépcsőfoka, valószínűnek tartom akkor, ha csakugyan állandó és kimutathatni róla a következőket. Először, hogy nem valamely ok következtében kivételesen öröklővé lett nagyobbfokú egyedi alkalmazkodás csupán. Másodsor, hogy nem is

nagyobb számú, véletlenül egyszerre támadt folyamatos változatnak oly szoros összekapcsolódása (correlációja), amely kapcsolat az utódokban is állandóan együtt tartja a véletlenül összekerült változatoknak ama csoportját, tehát egyszersmind állandósítja azt.

A származástan nem egyéb, mint ama meggyőződésünk és annak a meggyőződésünknek tudományos megokolása, hogy létezik fajfejlődés is éppen úgy, mint amiképen létezik egyedfejlődés; hogy az egyes élőlényeknek az a képessége, mely szerint egyedi kifejlődésükben a mai nemzedék alkotását elérhetik, fejlődésnek az eredménye; hogy ez a képesség, nemzedékről nemzedékre visszamenőleg, mindig fejletlenebb volt, amennyiben mindig csekélyebb fejlettségű alaknak egyedfejlődés útján való létrehozását engedte meg; hogy végűi az a képesség, nemzedékről nemzedékre előremenőleg, szükségképen tovább is fog fejlődni és a mai nemzedéknél fejlettebb jövődi nemzedék létrehozására irányuland. Ebből következik, hogy fejlődésnek eredménye a nem egy fajba tartozó élőlények különbözőségének ma látható mértéke is; de nem következik szükségképen, hogy maga a különbözőség is a fejlődés folyamán jött légyen létre, és még kevésbbé következik, hogy valósággal különböző fajú élőlények közös őstől származtak légyen. A származástant (a descententia tanát) nagyon hibásan mondják a fajok vérrokonsága tanának; legalább is *petitio principii* ez az állítás. Különbözővé válhattak vérrokonok is; de esetről-esetre be kell bizonyítani, hogy a ma különböző alakok nemcsak egyforma, mert a fejlődésnek egyaránt kezdetileges fokán álló, de valósággal közös őstől származtak; és esetről-esetre ki kell mutatni a különbözőségnek valódi jelentőségét, mielőtt új fajok létrejöttéről beszélnék; mert hiszen láttuk, hogy ugyanazon faj egyedei is különbözhetnek egymástól. Ki kell zárunk, mielőtt egyik fajnak a másikba átalakulásáról beszélnék, hogy a különbözőség nem valamely azonos átalakulási folyamat különböző fokozatainak, vagyis ugyanazon faj különböző fajfejlődési fokainak felel meg.

Nem fejtegetem most tovább ezt a tárgyat; viszatérek ahhoz a megállapításhoz, hogy az alkalmazkodás, és ezzel együtt a fönmaradás legfőbb biztosítéka szempontjából legnagyobb jelentősége a folyamatos változékonyságnak van. És pedig azért tulajdonítok ennek a cselekvő és szenvedő egyedi alkalmazkodásnál is nagyobb jelentőséget, mert az egyedi alkalmazkodás

képessége is különböző és ez a különbözőség is a folyamatos változékonyság törvényei szerint igazodik. Ha mindenik egyede valamely fajnak egyformán tudna egyedileg, akár cselekvően, akár szenvedően alkalmazkodni, akkor, mivel mindig sokkal többnek kell lenni a születőnek, mint a megélhetőnek: vagy a vak véletlen, a kedvező szerencse, vagy megint csak az egyedi különbözőségek döntenének abban a kérdésben, hogy a sok születő közül melyek lesznek az életben maradók.

A változékonyság csökkenése tehát minden esetre csökkenti a faj alkalmazkodó képességét és így az állandó fönmaradás reményeit. Egy adott faj változékonysága maga különböző okokból csökkenhet. A fajfejlődésének már elért magasabb fokán általában csökken; de csökken valamely különleges életmódhoz való nagymértékű alkalmazkodás következtében is. Így bizonyos fajok a természet háztartásában már elért sikereikkel, egyedeik nagy számával, a megszerzett uralommal egyszersmind a saját halálos ítéletüket írják alá.

De nemcsak a változékonyság csökkenése, hanem a változatok bizonyos nagyobb számának állandó kiselejtezése és nemzedékről nemzedékre csupán bizonyos alakoknak meghagyása is képtelenné teszi a fajt a további alkalmazkodásra. Bármely oknál fogva következék is be valamely faj egyedeinek mindinkább egyformává létele, akár meszerű beavatkozás útján, akár az életkörülmények sajátossága miatt: előbb-utóbb ki fog az veszni.

III.

Nem állhatom meg, hogy az előadottak közül néhány pontra vissza ne térjek és hogy ne helyezzem néhány tételmet, legalább pár pillanatra, a mi nemzeti létünk követelményeinek világításába. A tudomány kereshet általános értékű igazságokat. Olyanokat talál is, nem is. Nékem mindenikhez az az első kérdésem, mit tanulhatunk belőle mi magyarok. Meríthetünk-e belőle jövőnkre biztatást? Hogyan, minek a megváltoztatásával, minek a megtartásával kerülhetjük el a veszedelmet, a melyet amaz igazság velünk előre látta?

A természetben két irányú alkalmazkodást ismerek. Az alkalmazkodás vagy az által történik, hogy az adott életkörülményekhez leginkább alkalmasak maradnak csupán életben,

vagy az által, hogy különböző egyedek különböző életviszonyokat keresnek föl, mindenik az ő alkotásának leginkább megfelelőt. Amint mondtam, vagy adott körülmények válogatnak a különböző egyedek között, vagy adott egyedek a különböző életviszonyok között. Legtöbbször karöltve jár mindkétféle alkalmazkodás, és csak azok az egyedek pusztulnak el, amelyek az alkotásuknak megfelelő életviszonyokat nem találtak meg.

Ebből pedig az következik, hogy, ha a nemzeti testet alkotó tagok különbözőségében rejlő nagy erőt jövendőnk biztosítására meg akarjuk tartani, akkor először is könnyítsük meg a már meglévő változatok átszármasztását az utánunk jövő nemzedékre. Ne csökkentjük, hanem inkább szaporítsuk a különböző módon, különböző eszközökkel, a haza legkülönbözőbb pontjain való boldogulásnak lehetőségeit. Őrizzük az életkörülményeknek már meglévő változatait és teremtsünk új változatokat. Nem szabad parlaggá tenni a hazának egyetlen zugát sem, ahol azelőtt magyarok munkálkodtak, nem szabad támogatás nélkül hagyni egyetlen foglalkozási ágat sem, mely valaha magyaroknak nyújtott kenyeret. Ne tereljünk túlsók embert egy, vagy egynehány nagyobb központba és ne csábítsuk a kellenél több polgártársunkat ugyanarra a munkakörre. Anglia immár hangosan siratja csupa rétté, legelővé lett szántóit, melyeknek hajdani művelői a gyilkos gyárvárosok füstnyelőivé váltak; most, későn s talán hiába próbálja újra megteremteni a kihalt parasztcsaládokat. Nálunk, az igaz, nem marad üresen, a honnét a magyar kivándorolt; de sokkal rosszabb, a nemzeti jövendőt nem szolgáló elem tódul a helyébe. MÉLINE is hiába mondja már csenevész, honvédelemre is alkalmatlanná lett francziáinak, hogy menjenek vissza a faluba. Szeretném én látni azt az amerikázó socialista gyári munkást, aki még le tudná aratni a mi alföldünk gabonátláit: ott nem lehet minden perczen letenni a kaszát és szivarkát sodorni. Bár arató gépre is minél kevesebb helyen volna szükség! Mihelyt fölöslegessé válnék az a két erős kar, mely eddig ugyancsak meg tudta fogni a kasza nyelét; mihelyt nem versenghetnének a legények, hogy ki vág különb rendet: nem volna többé, ami kiválogassa a legizmosabbat, legszalasabbat, a legerősebb ivadék nemzőit, — s a mi népünk is a testi korszakodásnak arra az útjára lépne, amelyet az úgynevezett művelt nyugat alsóbb néposztályai mutatnak. Mert az nem ér

semmit, ha a vagyonosabb rétegekben, ahol az önzés már-már megszünteti a gyermekáldást, edzik a testüket ifjak és leányok. Annak a néposztálynak kell a legerősebb testűnek lenni, ahol még legtöbb a gyermek. Es viszont azon kell lenni, hogy a legerősebb, legépebb testű néprétegnek legyen és maradjon életben a legtöbb gyermeke.

Mert, amint mondám, minden faj független továbbfejlődésének csak egy dolog vethet gátat: a faj kipusztulása. A független továbbfejlődéshez csak két dolog kell: idő és életbenmaradás. Az életbenmaradás fölött azonban a természetes kiválogatódás és általában az alkalmazkodó képesség dönt. Az alkalmazkodó képesség pedig, ismétlem, egyenes arányban van egyrészt a faj egyedeinek számával, másrészt a közöttük lehető különbözőségek számával és fokával, vagyis a szaporasággal és az egyedi változatosságai.

Ebből meg először is az következik, hogy tanuljuk becsülni az életet, a magunkét és honfitársainkét. S érezzük át minden leélt évünk, minden jövődő perczünk felelősségét a nemzeti továbbfejlődés szempontjából. Minden befutott emberi élet alkotó eleme az örök haladásnak. Idő és élet: az emberi fejlődésnek is csak ez a két valódi tényezője van. Ha ez megvan, végbemegy az emberi fejlődés is, minden egyébtől függetlenül. Összes küzdelmünk arra irányú, hogy megmaradjon az élet, holott elmúlnak az évek. Hogy legalább az utódainkban megmaradjon az élet, mire véget ér a mi egyedi létünk. Hogy minden nemzedék egy következő, nála számosabb nemzedéket állítson oda az időbe, melynek folyása az emberfajokba öröktől beoltott tulajdonokból a továbbfejlődést munkálja. Nem lehetünk oly nyomorultak, hogy életünkkel ne szolgáltunk volna a fejlődést. És minél több egyedben, minél hosszabban tartó élet sarjad ki belőlünk: a fejlődésben is annál nagyobb a részünk. És minél többel járulhatunk hozzá a saját munkánk által, hogy több ember tudjon megélni, hogy több ember kívánjon élni és minél hosszabb életet élhessen a földön: a fejlődésben is annál nagyobb az érdemünk. S a fejlődés fajonként egyenes vonalban halad előre. Miként a vonal pontoknak pontra sorakozása, nemzedéket úgy követ nemzedék a fejlődés rendjén. Egyenes vonal a haladásnak leggyorsabb útja; a fejlődése pedig a megmaradás nemzedékről nemzedékre a faji, a nemzeti

sajátosságok egyenes vonalában. Ahol az emberiség történetében a nemzeti sajátosságok átszarmazásának egyenes vonala megszakadt, ott az emberi fejlődésnek egy-egy vonala is megszakadt, és hátráltatást szenvedett a fejlődés, mely más vonalba tért át. Az általános emberi fejlődést a magyar nemzetnek minden tagja, bármilyen anyanyelvűvé tette is a véletlen, csak az ő magyarsága révén szolgálta eddig és fogja szolgálhatni ezután.

És szolgálja mindenik, nemzedékről nemzedékre tovább sokasodva! Ne akarjunk a születések fogyó számával biztosítani gondoktól ment, harc nélküli életet az utánunk jövőknek. A születések fölös száma nélkül nincs változatosság az egyedekben, nincs verseny, amely kiválogassa a jobbat; megszűnik az alkalmazkodás képessége a változandó viszonyokhoz, és megszűnik az élet. A magyar nemzet vesztesége minden száz csecsemő is, ki hajdan nem született meg, mert nem akarták, hogy megszülessék, s aki ma már nem tud megszületni: nem tud, ha akarnák is, mert egykor nem akarták.

A gyermek öröme a szülőknek kétszeresen öröm, fájdalom a szülőknek kétszeres fájdalom: csupa önösség készíti a szülőket arra, hogy gyermekeiket minden bajtól, minden harctól megkíméljék, hogy vagyonukat és gondoskodásukat minél kevesebb részre osszák. Nem jó, ha a gyermeknek túlsók jut a szülői gondból, nevelésből. Minden szülő önkénytelenül is magához hasonlóvá neveli gyermekét. Minél több a gyermek, ez annál kevésbé sikerül, — és jó ha nem sikerül. Ha sikerül, nemzedékről nemzedékre, lassan kiöli a változatosságot az egyedekben és megszünteti a jövő alkalmazkodás képességét. Mert a gyermek, aki olyanná lett, mint az apja, nemcsak az apjához vált hasonlóvá, hanem mindazokhoz, akikkel az apa egy társaságban, egy társadalmi körben él. Minden társadalmi csoportnak meg van az a zsarnok törekvése, hogy tagjait egyformává tegye ruházat, szokások, gondolkodásmód, sőt még testalkotás dolgában is. Minél szűkebb az a csoport, minél magasabban áll, minél nehezebben vesz föl magába új elemeket, annál egyformább annak minden tagja. Ahol a kövér nőket s a piros, egészséges színűeket szépeknek tartják, ott mindig több és több lesz a kövér, piros-pozsgás nő: a Tiziano és a Rubens szépei után formálódtak egész nemzedékek. Amely körben a sovány, sápadt nőket tüntetik

ki leginkább, ott lassanként minden nő soványnyá, sáppadtá és silány nemzedéknek anyjává leszen. A mai magyar mágnásoknak legalább is nem kis része minden tekintetben jobban hasonlít a francia vagy a német arisztokráthoz, mint saját honfitársainak bármely csoportjához; de legjobban hasonlít egyik a másikhoz. Miiyen jól jellemezte MADÁCH az ember tragédiájában a francia marquis-t, aki önvédelem nélkül, de fölsőbbsege tudatában, büszkén hal meg a régi istenek oltárán! Mit sem érnek a legnemesebb tulajdonok, ha az egyedi változatosságnak nagy fokával nem kapcsolatosak. Ha az ancien régime uralkodó osztályának tagjai nem lettek volna bűneikben és erényeikben olyan egyformák; ha, bár *nem* is cselekvő alkalmazkodással, de bizonyos számú egyedüknek természetadta alkotásával, többen bele illettek volna a megváltozott időkbe, melyek a francia forradalmat szülték: akkor maguk is cselekvő tényezőivé lettek volna a forradalomnak, azt sok tekintetben nemesebbé, az emberi továbbfejlődésre üdvösebbé tették volna. S akkor nem kell vala a Napóleonoknak az áldozatul esett igazi főnemesség helyett a maguk teremtményeinek gyülevész hadából alkotni új nemességet. A magyar főnemesség sokkal inkább tudott alkalmazkodni a negyvenes évek változásaihoz, mert legalább egy része, melyet jobb érzése a bécsi udvartól távol tartott, magyar udvartartás és jó közlekedési eszközök hiányában, szétszórtan, egymással alig-alig érintkezve élt birtokain. Nem válhatott mind egyformává, sőt az akkori nemzedék nagyon is sokféle egyéniséget nevelt. Adott árulókat, de adott vezéreket és közkatonákat a magyar szabadság harczaihoz is és tartott meg olyanokat, akik a vesztett csaták után a türelemben, a reményben mutattak példát s a kibékülés útjait egyengették. Volna csak ma is elegendő egyedi változatosság e haza polgárainak minden osztályában, az osztályok ellentétei nem válhatnának olyan éleseké, mint aminökké ma kezdenek alakulni!

Ha az élőlények mai alkotása a múltban végbement fajfejlődés eredménye és ha e fejlődés, lényegét illetőleg, szilárd meggyőződésem szerint, független továbbfejlődés volt, úgy ez a fejlődés a mai nemzedékkel sem jutott a végéhez, hanem a mainál fejlettebb jövő nemzedék létrehozására irányuland. A mi felelőségünk, hogy ezt a továbbfejlődést ne tegyük lehe-

tétlenné. Bizonyos mértékben rajtunk áll, hogy a következő nemzedék a fejlődésének akkori lépcsőfokán is tudjon alkalmazkodni a majdani életkörülményekhez. Amely fajt független továbbfejlődése ki nem egyenlíthető ellentétbe sodor az adott életviszonyokkal, az kipusztul. De az ellentét csak akkor válik ki nem egyenlíthetővé, ha a faj egyedi változatosságban nem eléggé gazdag. Amit legkönnyebben megtehetünk, az, hogy ne engedjük tovább folyni a nemzeti testet alkotó tagok számos változatának azt a kiselejtezését, amelyet sokan a haladó kor parancsának mondanak, amely azonban nem egyéb, mint kishitű meghajlás egy leküzdendő kóros folyamat előtt. S ezzel visszatérek oda, ahonnet előadásomnak mostani fejezetében kiindultam.

Egyik legföltűnőbb ilyen kóros folyamat napjainkban a kisiparosoknak a gyáriparba fulladása. Első sorban a kisiparost gyilkolják a socialista törekvések is. A gyáriparról, a csak nagy tőkével boldoguló üzemekről azt hiszik, hogy az ő ábrándjukat, a collectivus termelési rendszert, a termelési eszközöknek egyesek kezéből az egész társadalom tulajdonába juttatását, illetőleg, tovább menve, a communismust mozdítják, akaratauk ellenére is, elő. De a kisiparosról jól tudják, hogy az örök gátja lenne az ő törekvéseiknek. Mivel pedig e törekvések megvalósulása, nézetem szerint, élettudományi okoknál fogva, mindennél jobban hátráltatná az emberi továbbfejlődést, már csak azért is, mert a kisebb nemzetek sírját fogná megásni: én a függetlenül termelő, csak magának, vagy kis körnek szükségleteit kielégítő kisembert minden eszközzel támogatnám s a gyáripar körébe csak azt utalnám, amit a kisipar nem tudhat előállítani. Ellenben annál inkább támogatnám a háziiparnak s a magános vagy családi foglalkozásoknak minden ágát. Bármilyen gyári munkásnál, akinek csak egyféle ügyessége van, végtelen sokkal hasznosabb tagja a nemzeti testnek az a paraszt, aki földet művel, állatot tenyészt, vásznat sző, kosarat fon és teknőt farag, kijavítja saját kocsiját és otthon megvarratja a saját ruháját.

Őszinte fájdalommal látom itt Brassóban is a takácsok megfogyott számát, és még nagyobbab a kivesző ötvösművességet. Aki a posztógyárban a szövőgépet hajtja, az nem tud posztót csinálni, sőt talán nem tudna a gyári munkavezető sem. De a hajdani brassói takács, az igenis tudott, mégpedig apáról

fiúra szállót, elnyúhetetlent. A gyári munkás, ha mégannyi ezüst poharat tud is naponta kinyomni a kész formán a géppel, nem őrzött meg semmit abból a művészi, alkotó lélekből, mely, a brassói ötvösmesterek útján, e város lakóinak széles rétegét, a magyar haza dicsőségére, áthatotta.

Kár minden rosszat, amiben a mai kor szenved, szükségképinek mondani, holott sokszor nem egyéb, mint gyöngeségünk, vagy lustaságunk eredménye. Jövendő társadalmi alkotásunknak a majdani alkalmazkodáshoz szükséges változatossága csak rajtunk, a mai nemzedéken múlik.

IV.

Erő, nagy erő van tehát a különbözősben és nagy veszedelem az egyformaságban!

A mai ülésünktől nékem megszabott keretek nem engedik meg, hogy a mondottak minden következményeit átvigyem az emberi fajra is, és hogy e következmények szerepét a nemzetek életében behatóbban tárgyaljam. Be kell érnem a mondottaknak és a mi nemzeti életünknek még néhány kapcsolattal, melyek majd az előbbieket rövid összefoglalásul is szolgálандanak.

A különbségeknek magyar és magyar között köszönheti hazánk, hogy a körülmények annyi változása, annyi sorsfordulat után, ma is fönáll. Ebbe a különbözőségbe, ennek a különbözőségnek további megmaradásába vetem én minden reményességemet, hogy a magyar nemzetet a második ezer év sem fogja eltörölni. A mi jövendőnket ássák alá azok, akik minden magyart egyformává akarnak tenni, akik meg akarnak hagyni magyarnak, de akik a magyarságnak egy elvont típusa, vagy egy már meglévő, kiválasztott típus szerint óhajtanának mindnyájunkat megformálni. Azokról az árulókról, vagy eltévelyültekről, most nem is beszélek, akik, szerintük az általános emberibe, de valósággal a nagynémetségbe akarnának bennünket először lelkileg beleolvasztani és azután nemzetileg is belefajítani.

Csak az a nemzet állhat meg a sorsnak forgandósága közepett, amely lakóhelyének különböző részei szerint és egyéb okoknál fogva a jellem, a vérmérséklet, a hajlandóságok és képességek tekintetében különböző részekre tagolódott, amelynek

egyreszeit erősen kifejlett helyi sajátosságok jellemzik. A göcseji, a kun, a jász, a palócz, a hajdú, a székely, a csángó, a kalotaszegi és mind ami néprajzi sajátosság és embertani változatosság van a magyar népben, és mindaz a sajátosság is, ami idegenből simult a nemzeti testhez, maradjon meg olyan, a milyen. Minél többféle a magyar, ha azért mind egyaránt magyar, ha egy célra, bár különböző eszközökkel, mind közremunkál, annál erősebb a nemzet.

Az a szellem, mely a köpeniki polgármestereket szüli s amely a mi hivatali szobáinkban, egész közigazgatásunkban — tisztelet a kivételeknek! — és összes iskoláinkban annyira otthon van, csupán az gúnyolja és irtja a helyi sajátosságokat; csupán azt bántja, ha nem minden magyar egyformán beszél, érez és gondolkodik.

Az élettudomány ugyanis arra tanított meg, hogy az élőlények mindenik fajának erejét és reménységét a tartós életre a fajt alkotó egyedek különbözőségében, változatosságában keressem. A változó viszonyokhoz való alkalmazkodásnak képessége adja meg az ellenállás képességet, a fönmaradásnak lehetőségét is. Amely faj csupa egyforma egyedből áll, az hatalmas lehet és uralkodhatik, amíg a megélhetési viszonyok rá nézve kedvezők. Sőt éppen ily fajok tesznek, ideig-óráig, a legnagyobb uralomra szert. Ha változnak a viszonyok, a csupa egyforma egyed vagy mind egyaránt kiállja a változást és a faj megél, vagy egyaránt nem állja ki, s akkor az egész faj kivész. De, ha ki is állotta az első változást, előbb-utóbb jön olyan, ami elpusztítja. Ellenben minél többfélék a fajnak egyedei, annál többféle változásához a körülményeknek akadnak a fajban olyan egyedek, amelyeknek a változás nemcsak nem árt, de sőt annyira kedvező, hogy nekik az addiginál gyorsabb szaporodást s általuk az egész fajnak új és virulóbb létet biztosít.

Kihaló fajok sajátsága az, hogy minden egyedük egyforma. A hanyatlás az egyedi változatosságnak csökkenésével kezdődik. Az egyedek nagy száma, nagy elterjedése és ma még nagy hatalma mit sem használ. Jön egy külső támadás, amely többnyire a faj életföltételeinek megváltozásában áll, s az uralkodásnak egy csapásra vége szakad, fölváltja a tengődés, az elkorcsosodás és a halál.

A történelemben, a nemzetek életében sincs, nem is lehet ez másképp. Az emberi nem fejlődését az egymástól élesen elkülönült nemzeti egyéniségek kialakulása munkálhatja csupán. Az általános emberi soha sem fog kialakulni; legfőljebb egy meghatározott nemzet lesz oly hatalmassá, hogy a többi mind kiirtja, s annak a nemzetnek nemzeti sajátossága lesz az általános emberi, mert az lesz az egyedül megmaradt emberi. De arra az időre ne vágyódjék, aki szereti az Embert, mert az az idő csak annyiban lesz a fejlődés tetőpontja, amennyiben a fejlődés vége leend. Az egész világon egyformává lett Ember is elkorcsosul és már a földnek kihűlése előtt eljut a MADÁCH utolsó eszkimóinak sorsára. Az egyes nemzeteket pedig, amelyeknek tagjai mind egyformákká lettek, a történelem első véletlenje elsöpörheti.

Legyen magyar e hazának is minden lakója abban, ami nemzeti voltunkban a lényeges, a mi a magyart minden más nemzet fiaitól különbözövé teszi: nem a hajnak, nem a szemnek, nem az orrnak, hanem a léleknek magyarságában. De ne legyen mind egyforma!

A mi külön hazarészünket illetőleg, legyen ezentúl is mindig, ezentúl még inkább, mint valaha, székely a székely, csángó a csángó, kalotaszegi a kalotaszegi; és maradjon meg szásznak a szász és oláhnak az oláh is, ha megvan benne a léleknek az a magyarsága, melynek a mi nemzetiségeink hajdan annyi fényes példáit adták. A szásznak néprajzi sajátosságai és erényei különösen nagy kincs a magyar nemzetre nézve. Közös erővel segítsük elő azoknak megtartását és ápolását. De ne álljon félre a magyar haza szolgálatából a szász sem. Néki abban is fontos szerepe juthat; csak ne kicsinyelje ezt a szolgálatot, mert néki sincs e hazán kívül, másutt keresnivalója. Hiába állítaná, ő nem az többé, aki volt hatszáz év előtt Németországban; és hiába akarná, nem lenne ő soha többé olyanná, mint akik ma lagnak hajdani lakóhelyén, Németországban. Egy a sorsunk, egy a valódi érdekünk; szolgáljuk ezt az egy hazánkat, különböző tehetségekkel, különböző módokon, de egy igazszívűséggel!

Ám azért maradjunk meg mind egyaránt erdélyieknek is. Erdélynek a magyar nemzet múltjában külön szerepe volt, külön föladatak várnak reá a jövőjében is. Meg kell teremte-

nünk, ki kell küzdenünk azokat az eszközöket, melyek Erdélyt a maga külön föladatára képesítik. Ennyiben vannak Erdélynek külön érdekei. És ezért kell nekünk a külön erdélyi sajátosságokat is nem irtani, hanem ápolni és megtartani.

Ebben a föladatban mindenha részt követelt az Erdélyi Múzeumegyesület. Eljöttünk ide Brassóba is, hogy ezt megmondjuk a brassóiaknak, hogy magánkat és munkánkat nekik is följánljuk, de viszont kérjük a magunk számára az ő munkájukat és támogatásukat. Mert ha erő van is a különbözésben, még nagyobb lakozik az egyetértésben s a megértésben!

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

VI.

Immár áttérhetünk MARX szellemi fejlődésének második-talán legérdekesebb szakára (1844-51), melyben, hazájától elszakadva, egészen a francia forradalmi lélek idomító hatása alá kerül, de a melyben egyszersmind saját »nemzetközi socialismusának alapjait kifejti. Egyénisége ebben az időszakban ölti azt a különös felemás bélyeget, mely őt minden más socialistától föltűnően megkülönbözteti. Vele született hajlandóságainál fogva ugyanis a német művelődés légköréhez tartozik továbbra is, de iskolájánál és másodlagosan szerzett vonzalmainál fogva a forradalmi francia szellem növendéke lesz. Egyrészt a német hegelizmus oly mélyen belevésődött elméjének legtitkosabb redőibe, hogy, ha két étellel rendelkezik vala is, akkor sem szabadulhatott volna föl uralma alól; másrészt azonban a forradalmi francia talaj annyira átítatja lényét a társadalmi fölforgatás szellemével, hogy életének végéig (1883), teljesen megváltozott körviszonyok közepett, a Forradalom marad hitvallása, bálványa, szentelt nagy babonája. Ámde csak olyan forradalmi akarat él benne, mely ugyan nem pusztá elmélet többé, mely azonban azért valóságos gyakorlattá válni sem képes. Egész lényé, hogy úgy mondjam, egy forradalmi fölkiáltó jel, de csak fölkiáltó jel. Hybrida keveréke a német kritikai elméletnek és a francia forradalmi gyakorlatnak, mely sem az egyik, sem a másik nem tud lenni egészen, s melyet ebben a korszak mivoltában »nemzetközi socialismus«-nak nevezünk.

Későbbi, hajlottabb korában MARX forradalmi szenvedélye a megváltozott körviszonyok nyomása alatt ugyan szelídülni látszik: alkuszik, sőt ingadozik is, de alapjában véve

mégis csak azokhoz a meggyőződésekhez ragaszkodik, melyek benne már az említett (1844-51) időszakban kialakultak. Ez a hét esztendő tehát MARX szellemi fejlődésének forradalmi szaka, mert ebben az időben minden más gondolata fölött a forradalmi vágy és szenvedély uralkodik föltétlenül. Nem volna azonban egészen találó, ha ezt a hét esztendőt a francia befolyás szakának neveznők, mert, bárha MARX a francia forradalmi communismus és socialismus behatása alatt áll, mégis már ebben az időszakban dolgozza ki saját »nemzetközi socialismus«-ának alapgondolatait. Megjegyzendő azonban, hogy, bárha MARX már 1848 előtt készen van a maga »nemzetközi socialismus«-ával, a nyilvánosságra nézve ez még akkoriban egyáltalán nem létezik. Csak a század második felében (1862-72) válik MARX nemzetközi socialismusa az „*Internationale Arbeiterassociation*” (röviden: Internationale) által valóságos politikai tényezővé. A század első felében, a 48-as időkben, azonban senki sem beszél még nemzetközi socialismusról, és, ha akkoriban szó esik a »vörös rém«-ről, akkor ezen a franciaországi communismust és socialismust értik, mely a nagy francia forradalom utóhatásaként jelentkezik. Pedig már akkoriban, már 1848 előtt, megvan a MARX nemzetközi socialismusa, és már van egy titkos comunista szövetség („*Bund der Communister!*”), mely azt vallja; csakhogy, mint mondom, a nyilvánosságra nézve ekkor még nem létezik. Innen van az, hogy a nagy közönség a marxismusban csak a XIX. század második felének jelenségét látja, s nem tudja, hogy az a századnak már első felében, 1848 előtt, a francia forradalmi socialismus és communismus erős behatása alatt alakult ki.

A németek azonban ezt a történeti ténytet nem nagyon feszegetik. Szeretik MARX-ot úgy tüntetni föl, mint aki minden másféle socialismust kritikailag összetört s az egyedül »*wissenschaftlich*« socialismust a többiek romjain megalapította. Igaz ugyan, hogy Németországban nagy háborúság zajlott volt MARX ellen, de ennek lármája már elcsitult. Akadtak kiváló német tudósok, mint pl. PAUL BARTH és főképen ANTON MENDER, kik föltárták, hogy MARX mennyire függ HEGEL-től, a francia és az angol socialistáktól, de azért még ezek is min-

dig német szemüvegen körösztül látják MARX egyéniségét és életművét.

Különben ne is várjuk azt soha német írótól és tudósoktól, hogy ők teljes világításba helyezték, mit köszönhetnek más nemzetek irodalmának, tudományának, közéleti behatásának; mert még ha legtisztább igyekezettel épen erre törnének is, akkor is önkéntelenül és öntudatlanul rabjai maradnak bizonyos nemzeties érzésnek és gondolkodásmódnak. A német igen tanulékony nemzet, tanulékonyság dolgában talán az első hely illeti meg a többiek társaságában: nagyon megrág mindent, amit a többiek termelnek, és a maga módja szerint áthasonítja, átnémetesíti szellemi táplálékát; de arról, hogy mit honnan sajátított el, rendszerint csak sejtelmesen és fuvaltszerűen beszél, hogy annál jobban kidomboríthassa a saját szellemi önállóságát. Nincsen nemzet, a ki tudományának fensőbbségére, és bizony e fensőbbségnek még látszatára -is, oly féltékeny volna, mint a német, s ha valahol a világon van tudományos Chauvinismus, illetve chauvinista tudomány, úgy az bizonyára Németországban található. Alapjában véve ez böcsületére is válik a német nemzetnek, mert, őszintén szólva: az olyan nemzet, mely nem tör elsőbbségre a tudományban, ma már a »nemzet« megtisztelő nevét alig érdemli meg. Nincsen az emberiségre nézve hasznosabb dolog, mint a tudományos Chauvinismus, vagyis a nemzetek ama nemes törekvése, hogy első helyet hódítsanak maguknak a tudományos termelésben; s csak a nemtelen tudományos verseny, mely a másik nemzet érdemeit agyonhallgatni, gőgösen fitymálni vagy épen séggel fondorlatosan a maga számára lefoglalni iparkodik, ejt árnyékot, esetleg szégyenfoltot az illető nemzet jellemére.

Mi magyarok abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az emberi művelődés élén haladó angol, német, francia olasz nemzetek nagyszerű szellemi versenyét teljes tárgyias-sággal szemlélhetjük és tökéletes elfogulatlansággal bírálhatjuk meg. És ha kellően élni is fogunk eme történelmileg kialakult helyzetünk hasznával, akkor saját nemzeti tudományunknak mentől hamarabb tiszteletet fogunk szerezhetni a leghaladottabb nemzetek ítélőszéke előtt. De ha, – miként az utolsó évtizedekben oly gyakorta, – pusztán csak üres viszhangja leszünk a külföldi és főként a német tudománynak, akkor a »szellemi

kitartottak« színében állunk majd a többi nemzetek előtt és a »szellemi gyarmat« szánalmas szerepére jutunk Európában,

Bocsánat e kis kitérésért; de, kérdem, nem volna-e szomorú, lealázó és mindenkifölött kártékony reánk nézve, ha még a socialismust s annak egyik tudálékos árnyalatát, a marxismust, is csak német szemüvegen át tudnók megítélni? – Már rámutattam arra, hogy német bűvárok (mint LAMPRECHT, SOMBART, MEHRING stb.), hogyan teszik meg tudatos szándékossgal MARXot az egyedül komoly társadalombölcészszé; de most már egy typosos példán azt is meg kell mutatnom, hogy ugyancsak német tudósok, kik MARX tanainak ellenfelei, miként jártak tudtuk és akaruk ellenére is a legnagyobb mértékben hozzá, hogy MARX homlokát az »egyetlen« társadalombölcész dicsfényével övezzék.

Itt fekszik előttem egy 64 oldalra terjedő, kicsiny, de fölöttébb tanulságos munka: »Die Quintessenz des Sozialismus«, mely 1874 óta immár a 14-ik kiadásban jelent meg, s melyből ily módon egy egész nemzedék meríthette a socialismus mibenlétéről alkotott fölfogását. A kis füzet, mely SCHÄFFLE-nek talán legmagvasabb munkája, tudományos szigorúsággal akarja megállapítani a socialismus fogalmát és e célból ahhoz a különös eljáráshoz folyamodik, hogy, minden más socialista író, nevezetesen az egész francia socialista irodalom mellőzésével, kizárólag a MARX collectivismus-át veszi tárgyalása alapjául. Pedig SCHÄFFLE távol áll minden nemzeties pártoskodástól és teljesen át van hatva a tudományos részrehajlatlanságra való törekvéstől, sőt, alapjában véve, gondolkozásának éle egyenesen MARX ellen irányú. De egy neme a tiszteletreméltó nemzeti elfogultságnak azt hiteti el vele, hogy a francia socialismus-t bátran mellőzheti, mivelhogy annak nincsen »wissenschaftlich« jellege, és hogy csak az olyan vasas-német modorban írt munkának, minő MARX-nak »Das Kapital«-ja, van igazán »wissenschaftlich« jelentősége. SCHÄFFLE tehát a legnagyobb jóhiszeműséggel jár el, midőn, pusztán MARX-ra szorítkozva, annak egyetlen tételéből akarja leszámaztatni a socialismus egész mibenlétét. Ámde lehetséges-e a socialismusról csak valamennyire is helyes fogalmat alkotnunk, ha a XIX. században való történelmi kialakulását teljesen tekinteten kívül hagyjuk, mint azt SCHÄFFLE teszi? És lehetséges-e a marxismusról csak megközelítő fogalmat is nyúj-

tanunk, ha nem tárjuk föl annak történelmi helyzetét és jelentőségét a XIX. század socialismusának fejlődési folyamatában? Nem hiszem, hogy akadna angol, francia vagy magyar gondolkozó, aki a socialismus mibenlétét, quintessential át, az által akarná megállapítani, hogy elvonatkozik (abstrahál) a socialismus alakulásának történelmi folyamatától: hiszen, ellenkezőleg, figyelmünk legnagyobb megfeszítésével éppen erre a történelmi folyamatra kell szögezni tekintetünket, hogy ezt a folyton más képet mutató, nagyon is ködösen gomolygó társadalmi tüneményt (hogy ne mondjam: betegséget) megérteni tudjuk. Ámde a német tudománynak még mindig megvan az a sajátos hajlandósága, – s ezt legnagyobb tisztelői is elismerhetik –, hogy a történelmi tények quintessentiáját éppen e tényektől való elvonatkozás, azok kifejejtése által szeretné megállapítani. Ez az, amit németes scholasticismusnak, vagy németes speculativus szenvedélynek nevezhetünk. SCHÄFFLE is, MARX is a maga egyéni módja szerint szenved e bajban, s bárha egyébként nagyon ellentétes irányzatúak, ebben a bajban egyek. Innen van, hogy SCHÄFFLE -nek oly nagyon imponált MARX főmunkája: »Das Kapital.« Mindazonáltal legkevésbé sem akarom kisebbiteni SCHÄFFLE »Quintessenz«-ének értékét. Aki a socialismus történetét már áttanulmányozta és önálló fölfogását a socialismusról már megalkotta, nagy haszonnal fogja forgathatni SCHÄFFLE munkáját; de az olyan olvasót, aki benne keres első tudományos okulást a socialismus-ról, tökéletesen megteveszti.

Hogy a SCHÄFFLE -féle módszertani hibába ne essünk, mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy a XIX. század socialismusának fejlődési folyamatát legalább főbb vonásaiban megragadjuk és e folyamaton belül a marxismus történelmi helyét kijelöljük. Nos, ha egy pillantást vetünk e század történeteire, akkor az első, ami megragadja figyelmünket, hogy az 1848 milyen nevezetes választó vonala a század két felének. Hiszen, ha csak saját történetünket is tekintjük, milyen föltűnő különbséget találunk a 48 előtti és a 48 utáni idők, emberek és viszonyok között. És ez a különbség érvényes egész Európára nézve, még pedig nemcsak politikai, hanem irodalmi, művészeti, tudományos, bölcséleti, szóval egyetemes társadalmi szempontból is. A század első felében a német idealista bölcsészet (KANT-HEGEL) uralkodik, második felét ellenben egy rendkívül szenvedély-

délyes materialista (1855) és darwinista (1859) mozgalom jellemzi. A század első felében regényes költői iskolák uralkodnak, második felében ellenben a naturalisinus jut túlsúlyra, stb. De bárha nagyon vonzó föladat volna a XIX. század szellemének mélyebb elemzésébe bocsájtkozni, ez elterelne célunktól; hiszen itt bennünket csak az a tény érdekel, hogy a socialismus is milyen elütő képet tár elénk a 48 előtti és a 48 utáni időkben.

És hogy e különbség még föltünőbbé váljék, a század két felének socialismusa között egy tíz évre terjedő folytonossági hézag (1849-1859) tátong. A reactionnak ez a tíz esztendeje fehér, beíratlan lapokból áll a socialismus történetében. Az a látszat támad, mintha a socialismus halott volna. Ez idő tájt írja REYBAUD: »Le socialisme est mort, parler de lui c'est faire son oraison funèbre.« A socialismus meghalt, beszélni róla annyi, mint halotti beszédet mondani fölötte. A reactio tíz éve alatt a 48 előtti socialismus annyira feledésbe merül, hogy az új nemzedék socialistái alig ismerik a 48 előtti vezéreket. Nem csoda tehát, hogy a nagy közönségben sincs meg eleven tudata annak, milyen jelentős átalakuláson ment át a socialismus a XIX. század folyamán. Pedig napjaink socialista mozgalmait sem értjük meg igazán, ha ezt az átalakulást nem látjuk. A XIX. század első és második felének összehasonlítása által ugyanis kiderül, hogy a milyen valamely korszak (vagy nemzet), olyan az ő socialismusa is; vagy, más szavakkal, hogy a socialismus kénytelenül és észrevétlenül hozzásimul a kor (illetve nemzet) uralkodó szelleméhez. Nem vezet, hanem vezettetik. Nem ő formálja a társadalmat, hanem őt formálja a társadalom. Hogy ez másként nem is lehet, azt könnyű észszel fölélni. Ha pl. a XX. századnak sikerülni fog a levegőöveget hajózhatóvá tenni, azt nemde nem a socialismusnak, hanem a tudomány-nal szövetkezett technikának fogjuk köszönhetni. Már pedig ki mondhatja előre, hogy a harmadik dimensio meghódítása által milyen nagyarányú átalakuláson megy majd körösztlül az emberi társadalom? És nemde, ha abban a lég-hajózó új társadalomban is lesz még socialista mozgalom, akkor az, kénytelen-kelletlen, annak az új társadalomnak természetéhez fog hozzásimulni, alkalmazkodni.

A mit a jövendőről így előre megállapíthat a józan ész, azt a múltnak történetei is igazolják. A 48 előtti socialismus

képét a francia nemzet tüzetokádó, a 48 utániét a német nemzet önfegyelmező vérmérséklete szabja meg. Ehhez képest a század első felének socialismusa forradalmi indulatú, a század második feléé ellenben parlamentias formákat ölt. A kettő közötti kapcsolatot a marxizmus szolgáltatja, mely hegeli dialektikus jellemét azzal árulja el, hogy egyben forradalmi és törvényes alapon álló is akarna lenni, minél fogva, természetesen, sem igazán forradalminak, sem igazán törvényes szelleműnek nem mondható. Szóval, felemás, hibrida alkotás. De ép ennél fogva a munkásban nem csak fölveri és ébren tartja a forradalmi indulatot, hanem azt egyben rabulistává is neveli.

Főadatunk tehát most már a mondottak alapján határozott formát öltött: 1. meg kell világítanunk a 48 előtti socialismust, 2. föl kell tárnunk, hogy a marxizmus miként gyökeredzik a 48 előtti socialismusban, 3. ki kell fejtenünk, hogy a marxizmus mily értelemben kapcsolja össze a század első és második felének socialismusát.

VII.

A 48 előtti socialismus méretek tekintetében úgy viszonylik a 48 utánihoz (illetve 59 utánihoz), mint egy kicsinyke embryum a jól kifejlett nagy szervezethez. A mai ember úgy tekint már a socialismusra, mint valamely mindennapos megszokott dologra; a 48 előtti közönség előtt azonban még a titokzatosság színében, mint »vörös rém« vagy »vörös kísértet«, jelentkezik. Tulajdonképeni otthona Franciaország és még alig-alig szivárog ki a francia széleken túli környezetbe. Magában Franciaországban is arányosan kicsiny és titkon szervezett munkáscsoportok a képviselői a socialismusnak és eommunizmusnak, és váratlanul rendezett kitörésekkel, lázongásokkal, merényletekkel ijesztgetik a zsebefejtő »bourgeois«-társadalmat. Mindazonáltal ennek a gyakorlatilag oly kisméretű socialismusnak forradalmi heve, tüzes rajongása, képzelősködése és szárnyaló gondolkodása termeli mindazokat a socialista eszméket, elméleteket, melyeken a XIX. század második felének socialismusa is élőködik. Már 1848 előtt prédikálják az »osztályharcot«, a »bourgeois és proletárius közti ellentétet«, a »socialis forradalmat«, az »állam eltörlését«, az »anarchiát«, a »megélhetéshez való jogot«, a »munkához való jogot«, a »munka szerve-

zését«, a »kizsákmányolás megszüntetését« stb. stb. És már 1848 előtt tervezgetik a »termelésre való szövetkezést«, a »nemzeti műhelyeket«, az »ingyenes hitelt«, a »cserebankot«, a »munkás nyugdíjakat«, a »munkásvédő törvényeket«, a »collectivus tulajdont«, a »progressivus adót«, az »általános strike-ot«, a »nyolczórás munkanapot« és egyéb hasonnemű intézményeket. (Lásd CH. SEIGNOBOS jeles munkáját: »Histoire politique de l'Europe contemporaine. Armand Collin et Cie. Paris. 1897. pag 686-87.) A 48 előtti socialismushoz hasonlítva, a század második felének socialismusa meglehetősen terméketlennek mondható. Sem nem bonczolja élesebben a meglévő társadalmi rendet, sem nem termel eredeti új eszméket, terveket. E helyett azonban mindenek fölött »wissenschaftlich« színezetre pályázik, vagyis scholasticus és speculativus német bélyeget nyom a 48 előtti socialista elméletekre. Volt szerencsém német munkással beszélgetni, aki egy félóra alatt többször használta a »wissenschaftlich« szót, mint WUNDT egy félévi előadásainak folyamán, pedig ismeretes, hogy minden bölcsészek között WUNDT hajtogatja legjobban a Wissenschaftlichkeit-ot.

Hogy minek köszönheti a 48 előtti socialismus sajátos vad tüzességét és elméletekben, phantasta tervekben túlon túli gazdagságát, azt mondani is alig kell: a francia nemzeti géniusnak, illetve a fölcsigázott francia forradalmi szellemnek. Egyáltalán tisztában kell lennünk azzal, hogy a nagy francia forradalom tekintendő a XIX. századbeli socialismus igazi szülőanyjának. A francia forradalmat illeti meg az a sajátos dicsőség, hogy a társadalombontás orv mesterségét ő fejlesztette eddigelé a tökéletesség legmagasabb fokára: ő nevelt férfiakat, kik a társadalmi méregkeverés ősrégi mesterségét finomabb műipar, sőt föllengző tudományként űzték. Ugyanaz a francia nemzet, mely a társadalmi élet kellemessé tételének egyetlen művésze, a finomult társadalmi vonatkozások szövésének első mestere, forradalma által megmutatta, hogy a társadalmi élet fölbontásában, saját testének szétagolásában, önbeleinek kifordításában is túl tud tenni minden más nemzeten. Pedig eljárása nagyon egyszerű volt. Az »égalité« és »fraternité« jelszavainak örve alatt ő szította föl saját polgárai közt a leggonoszabb gyűlölködést, az úgynevezett »osztálygyűlöletet«, s ő emelte azt, a guillotine hathatós közreműködésével, valóságos tanrendszerré,

sőt a hitvallás egy nemévé. Ő főzte, keverte azt a gyilkos társadalmi mérget, melyet a »bourgeois« és »proléttaire« szócskák ellentétével szokás megjelölni, s amely két szócskának betegévé lett a XIX. század második felében az egész művelt világ. Szóval, a tervszerűen és tudományosan tenyésztett osztálygyűlölet és osztályharcz sűrített mérgével ő fertőzte meg az emberi társadalmat.

De ha a francia forradalmat csak erről az árnyoldaláról látjuk, akkor úgy tűnhetik föl, mintha egyéb se volna, mint a francia nemzet sötét, nagy világtörténelmi bűne. Ámde semmi kétség, hogy a francia forradalom nem csak társadalombomlasztó mérget termelt az emberiség számára, hanem igen jelentős lökéssel járult hozzá a XIX. század haladásához is. A forradalmi korszak hatvan esztendeje alatt (1789-1849) a vulcanicussá vált francia szellem nagy átalakító hatást gyakorolt az európai szárazföld nemzeteire, mindenütt új lendületet kölcsönözvén az álmatagságából fölrázott nemzeti gondolatnak, mint ezt főként Német-, Olasz- és Magyarországon látjuk. Az újkori nemzetek magasabb öntudata és szabadságvágya ugyan már a renaissance korában, a XV., sőt a XIV. században kezd kialakulni, hiszen, amit renaissance-nak nevezünk, az politikai szempontból alig egyéb, mint az újkori nemzeti öntudatnak hajnalhasadása; de azért az európai nemzetek még a XVI., XVII. és XVIII. században sem tudtak a középkoriasság és ösies kezdetlegesség tojáshejjaiból kellően kiszabadulni, úgy hogy a francia forradalom fölrázó hatására volt szükség, hogy a testükhöz tapadó feudális maradványok leválhassanak. A francia forradalom tehát úgyszólván egy második és főként politikai renaissance gyanánt hat a nemzetekre, amit épen a magyar történelem 1825-49-iki szakasza szemléltet a legfényesebben.

A francia forradalom e szerint két egymással homlok-egyenesen ellenkező hatást gyakorol az európai közéletre: egyrészt fölélészti, lánggra lobbantja a nemzetek szabadságának és testvériségének nagy gondolatát, másrészt azonban épen ő tör az osztálygyűlölet és osztályharcz mérgének tudományos leszűrése által a nemzetek életének megbontására, az újkori polgárosultság elsorvasztására. Meglehet, hogy külön tanulmányban fogom kifejteni a francia forradalom szellemében rejlő ezt az önellentmondást, melynek keserű levét különben maga a francia

nemzet üritette fenéig. Egyrészt ugyanis, a forradalom lángja által ragadotva, szinte világhatalomra látszik szert tenni (I. NAPÓLEON alatt), másrészt azonban, önlángjától megemésztve, végűi is porba hull az épen ő általa nagyra szított porosz hatalom előtt (1870).

Szabad legyen itt a XVIII. század egyik híres angol politikusának és írójának, BURKE-nek (1730-1797), jóslatára emlékeztetnem, ki már a nagy francia forradalom idején, a rettentő események hatása alatt megsejtette a francia nemzet életerejének és katonai erényeinek a jövőben bekövetkezendő elhanyaglását. Az érdekes jóslatot francia fordításból, íme, itt idézem: »Il est à croire, que pour longtemps les facultés guerrières de la France sont éteintes; il se pourrait même qu'elles le fussent pour toujours, et que les hommes de la génération qui va suivre puissent dire comme cet ancien: *Gallos quoque in bellis floruisse audivimus.*« BURKE ugyan angol ellenszenvvel szemlélte a francia forradalom fenyegetve tornyosuló zivatarát, s az időpontra vonatkozólag, melyben a francia katonai dicsőség elhanyaglását vélte vagy kívánta, ugyancsak nagyon csalódott: de azért ítéletéből így is kiérzik az angol politikus nagy józansága. Es szabad legyen itt arra is emlékeztetnem, hogy a genialis Fox (1749-1806), épen ellenkezőleg, dicső világtörténeti esemény színében látta a francia forradalmat, ami által BURKE-öt és politikai barátainak legnagyobb részét teljesen elidegenítette magától. Csodálkozhatunk-e a fölött, hogy két ily államférfiú ennyire ellenkezően ítéli meg saját korának világeseményét? Épenséggel nem. Ha látjuk a föntjelzett két ellentétes irányzatot, mely a francia forradalmi korszak válságaiban lappangott, akkor nagyon is megértjük, hogy miért tévedett külön-külön mind a két politikus, illetve miért volt a kettőnek csak együttvéve igaza.

A francia forradalom kihatásának eme két ellentétes (lendítő és bomlasztó) irányzata különben igen szemlélhető módon jut kifejezésre a 48-as idők forradalmi alakjaiban. így pl. az olasz egység törhetetlen előharcosának, MAzzini-nak rajongó egyénisége mily érdekes képviselője a nemzeti szabadság és nemzeti testvériség eszméjének, mely a francia forradalomból sugárzott ki. Ellenben MARX konok egyénisége milyen jellemző megtestesülése annak az égő osztálygyűlöletnek, mely a francia

nemzet testét forradalmi vonaglásokba ejtette. MARX történeti jelentősége tulajdonképpen az, hogy ő ezt az osztálygyűlöletet mind magába szította s később az „*Internationale*” segítségével az európai munkásvilágban széjjelárasztotta. A nemzeti szabadság és a nemzeti testvériség nagy gondolata (PETŐFI világszabadsága) ugyanis önként ragadt át a francia forradalomból a többi nemzetekre, s ezeknek mindenike maga termi a saját külön nemzeti szabadsághőseit; az osztálygyűlölet fanatismusa azonban nem terjedt ily könnyen a többi nemzetekre át és nem nevelhetett ily könnyen minden nemzet körében »osztályapostolokat.« Itt már szükség volt egy külön egyéniségre, ki, félig-meddig hazátlannak érezvén magát, az osztálygyűlöletnek általános központi apostolává váljék s a társadalombomlasztás elveit rendszeres kioktatással vigye át a többi nemzetek munkásfiaira, első sorban pedig a német munkásokra. E sötét, de nagyszabású szerepet MARX vállalta magára.

Ha ily módon MARX-ot a francia forradalom növendéke gyanánt fogjuk föl, akkor megtettük az első lépést socialismusának megértéséhez. Ámde a francia forradalom nem csak az által vált a XIX. század socialismusának szülőanyjává, hogy a társadalom megbontásának mesterségére tanította vakbuzgó híveit. Mert, aki pusztán csak a társadalmi bomlasztás elvét hirdetné, az követőkre az emberek közt nem találhatna. Hogy az emberek a társadalmi rend gyökeres szétrombolására kaphatók legyenek, el kell velük hitetni, hogy a tökéletesen földúlt rend helyébe egy merőben új és eszményiesen szép társadalmi rendet lehet majd léptetni. A Forradalom ehhez képest nemcsak dühös társadalombontókat, hanem egyszersmind dühös álmódókat nevel, kik egy merőben új társadalmi rend Meszelésében és kiszínezésében tobzódnak. Ez a nyitja annak, hogy a Forradalom növendékei között meg kell különböztetni a „*communisták*”-at a „*socialisták*”-tól.

A német állam- és társadalomtudósok e két fogalomnak sokféle scholasticus értelmezését kíséreltek meg, bizonyos programmabeli különbséget keresvén a Forradalom kétféle növendékei között. Pedig nyilvánvaló, hogy az ilyen terminusokat mint »socialista«, »communita« csak történelmi alapon szabad értelmezni. Az idők változásával ugyanis az ilyen fogalmak tartalma is változásnak van alávetve, minélfogva az a scholasticus

törekvés, mely folyékony tartalmukat mesterségesen meg akarja rögzíteni, e fogalmaknak teljes meghamisításához vezet. Az ilyen folyékony fogalmakkal szemben azt az eljárást kell követnünk, hogy mindenekelőtt eredeti, vagyis kezdetbeli történeti jelentésüket iparkodunk fölmutatni. A jelen esetben a történeti kutatás azt mutatja, hogy a nagy francia forradalom kétféleképpen sodorta magával az elméket: az erőszakos egyéniségeket beleragadta a forradalom fölforgató gyakorlatába, a szemlélődő egyéniségeket arra ingerelte, hogy, a meglévő társadalom bírálata alapján, egy új társadalom képét rajzolják meg. így nevelt a Forradalom egyrészt communistákat, mint pl. az összeesküvéséről ismert BABEUF-öt, másrészt socialistákat, mint pl. ama kornak legképzeldősködőbb fiát, FOURIER-t, kinek »phalanstère«-je nálunk főképpen MADÁCH IMRE világgölcseménye által vált ismertté.

A communismus lényege tehát eredetileg abban keresendő, hogy forradalmi erőszakkal tör a társadalmi rend megdöntésére, állítólag azért, hogy az »égalité« és »fraternité« alapján új társadalmat létesítsen. Hogy az ilyen irányzat, melynek lényege a forradalmi erőszak, nem ér rá sem a meglévő társadalom alapos bírálatára, sem az új társadalom intézményeinek és működésének kirajzolására, az nemde magától értetődik. A communismus tehát eredetileg forradalmi erőszakosságán kívül ama jellemző bélyege által tűnik ki, hogy csak igen kezdetleges és fogyatékos elméleti programját tud nyújtani. Végűi szembetűnő, hogy ez a csekélyke programja is éles ellentétben áll azzal, amit valósággal művel: mert amíg »égalité«-ról és »fraternité«-ről ábrándozik, addig, valósággal lángoló osztálygyűlölettel hevítve, uszítja a »prolétaire«-t a »bourgeois« ellen, remélvén, hogy a polgárháború útján a kormányhatalmat és az országvagyonot magához ragadhatja.

Ami most már a »socialismus«-t illeti, az eredetileg mintegy visszája a »communismus«-nak, mert ez utóbbi a nagyon is tüzes gyakorlat miatt nem jut el a kellő elméleti programma megfogalmazásához, holott amaz a nagyon is tüzes programmagyártás miatt veszíti el a gyakorlat iránti minden érzékét. Szomorú és egyben kaczagató látvány, hogy a nagy francia forradalom szelleme miként állítja egymással szembe a cselekvő és a szemlélődő furor embereit: a BABEUF és a FOURIER typusa szerint metszett alakokat. A Forradalom nem-

csak a francia társadalmat bontotta meg, hanem megbontotta a társadalombomlasztók lelkét is: az egyiket elméleti esztétől, a másikat gyakorlati esztétől fosztván meg. Így hát a Forradalom lélektanából folyik, hogy szükségszerűen kellett communistáknak és socialistáknak előállaniok, hiszen, ha a gyakorlat és elmélet kölcsönösen egymáshoz igazodnak, és egyik a másikat nem veszi végkép szem elől, akkor nem is támadhat forradalom.

Ezek után könnyen érthető lesz, ha »communita iskolát« csak egyet nemzett a Forradalom, ellenben »socialista iskolákat« a szivárvány minden lehető színárnyalatában ontott magából, úgy, hogy részletes jellemzésük külön könyvnek megírását tenné szükségessé. Csakis egy communita iskola azért volt elegendő, mert a társadalmi rendet forradalmi erőszakkal ledönteni, ahhoz többféle módozat nem kívántatik. Ellenben a társadalmi rendet szidni vagy bírálni, illetve a meglévő helyébe valamely új rendet kieszelni, arra akárki a maga vérmérséklete, értelmi foka, gyakorlati érzéke, röviden egyénisége szerint fog vállalkozhatni, úgy, hogy socialista árnyalatok tetszészerinti számban állhatnak elő. Világos továbbá, hogy a socialista iskolák, mivelhogy előttünk a fő az új társadalmi rendnek elméleti megszerkesztése és képzeletbeli kiszínezése, önkéntelenül az »osztályok harmóniáját« fogják követelni, sőt ez összehangozásnak és a belőle folyó általános és véghetetlen emberboldogságnak rajongó föstésében fognak egymással vetelkedni, holott a communisták, mivelhogy nekik első sorban a meglévő társadalmat kell forradalmi erőszakkal ledönteniök, mindenképen az osztálygyűlölet és osztályharcz végső elvadására és elmérgesítésére törnek.

De bárha ily módon az osztályharmonia és az osztályharcz elvei a socialismust és communitmust éles ellenkezésben állóknak mutatják, egy perezre sem szabad felednünk, hogy mindaketten ugyanazon egy anyának, a Forradalomnak, testvéri szülöttjei. A Forradalom ugyanis ép oly mértékben lobbantotta lángra egy káprázatos jövőnek társadalmi csalképeit, mint a hogy a végletekig fölfokozta a múltak ellen támadt!), bőszen romboló szenvedélyeket. A kik azokat a kivételes időket átélték és látták a vad fejtelenséget, a sötét chaost, melybe a Forradalom a francia társadalmat döntötte volt.

majd pedig hihetetlen fölülkerekedését olyan hatalmaknak, melyekről halandó nem képzelte, hogy valaha kormányrúdra juthatnak: mondom, akik ezeket a terrorista időket átélték, azok ugyan hoztak valamely lendületet magukkal, melyet a csendesebb korszakok emberei nem ismernek, de elvesztették ítélő képességüket abban a tekintetben, hogy tartósan mi lehetséges és mi nem lehetséges az emberi társadalomban. Így hát ép oly mértékben érthetővé válnak a phalanstère-eket tervező FOURIER-féle, mint a párizsi külvárosokban összeesküvést szító BABEUF-féle alakok. Nem szabad azonban a FOURIER-féle egyéniségeket összetéveszteni azokkal az álmodókkal, kiket, mint THOMAS MORUS-t, CAMPANELLA-I sat. utópia-írók neve alatt szoktunk összefoglalni. FOURIER ugyanis a legmélyebb hittel és meggyőződéssel itt és most megvalósíthatónak és megvalósítandónak hirdeti phalansteriumos társadalmi rendszerét. Jellemző reá nézve, hogy tíz éven körösztül a napnak abban az órájában mindig hazament, a melyet találkozási órául állapított meg egy nála jelentkezendő milliomos maecenással, aki neki az első phalansterium fölépítését lehetővé tenné. BÉRANGER mondja ezt így el és hozzáteszi: »Mi sem meghatóbb, mint ez a szívós, eleven hit. Oh, mily szívesen adtam volna egy milliót, noha tudománya nekem tökéletlennek látszik, hiszen az emberi természetet alig tekintette másként, mint az anyagiasság szempontjából.«

Megvallom, hogy ezt a szívós hitet, melyet a költő itt oly meghatónak mond, éppenséggel nem tartom meghatónak, mert gyökerében azonos a MARAT és BABEUF hitével, hogy t. i. az emberi társadalom minden történelmi gyökereitől teljesen eltéphető. Az a communista vakhit, hogy az emberi társadalom életfáját elfűrészelhettük úgy, hogy az többé ne gyökeredzzék a múltnak termő talajában, méltó kiegészítést nyer abban a socialista vakhitben, mely a Társadalom merőben új életfájának mesterséges, utópiás, hogy ne mondjam gyári úton való előállítását lehetségesnek tartja. Mint a hogy nem lehet retortában »homuncius«-t készíteni, azonképen lehetetlen a társadalmat saját múltjától elmetszeni és utópiás recipe szerint, mesterségesen új társadalmat gyártani. HARVEY-nak az a híres biológiai alapigazsága, hogy »Omne vivum ex ovo« átvihető a társadalomtanba, és itt az »Omnis societas ex societate«

sarkalatos tétel alakjában fejezhető ki, melynek fejtegetésébe azonban ez alkalommal nem bocsájtkozhatom.

Ha megismertük, hogy a FOURIER hite és a BABEUF hite egy tőnek két hajtása, akkor nem fogjuk FouniEu-t egyszerű utópia-írónak tekinteni, aki a képzelősködésben való gyönyörködésből szerkeszti új társadalmát. Hanem meglátjuk benne a forradalmi utópistát, kit az előbbi századok utópistáitól a megvalósítás fanatismusa igen föltűnően megkülönböztet. Ezt a fanatismust pedig a Forradalom oltotta FOURIER-nak különben nagyon szelid egyéniségébe. Meg kell jegyeznem, hogy a fourierismusnak s a többi 48 előtti socialista iskoláknak a Forradalom szellemében való gyökeredzését sem a történészek, sem a társadalombúvárok nem világítják meg kellőképen, úgy hogy ezt az előbbieken különös nyomatékkal kellé hangoztatnom, mivel az eredeti » communismus«-nak és »socialismus«-nak sajátos ellentéte és kölcsönös kiegészülése csak így válik érthetővé.

A XIX. század második felében azonban már sem BABEUF sem FouRiER-féle egyéniségek nem támadhatnak többé, vagyis a régi értelemben vett »communita« és »socialista« fogalmi különbségek szükségszerűen elenyésznek, mivelhogy a világ nem áll többé a nagy francia forradalom ígérete alatt, úgy mint a század első felében. A genialis LASSALLE (1863-ban) német nemzeti alapokra helyezi át a socialismust, midőn a német munkásokat buzdítja, hogy politikai pártot alkossanak, s az általános választói jog kivívása útján nyerjenek olyan politikai befolyást, hogy az államot érdekeik megvédésére felhasználhassák, így ő adja meg a döntő lökést, mely a socialismus német parlamenti típusának kialakulásához vezetett, s mely aztán mindenfelé utánzásra lelt. Hogy az alkotmányos formákkal való megalkuvás milyen nevezetes fordulatot jelent a socialismus történetében, azt napjainkban egyre jobban érezzük es az a jövőben még nagyobb mértékben fog érezhetővé válni. Egyik következmény« a nemzeti és politikai élet formáival való megalkuvásnak az, hogy a régi forradalmi communismus és forradalmi socialismus (utopismus) elvesztik létezési föltételeiket és egyúttal fogalmi értelmüket. Ha tehát fönn akarjuk tartani a socialismus és communismus fogalmi különbségét, akkor,

a XIX. század második felének megfelelően, új tartalmi megállapításokra lesz szükségünk.

De már a 48 előtti időkben, különösen 1840 óta egyre jobban összehabarodnak a communismus és socialismus eredeti fogalmai, úgy hogy nincs mód többé, őket a régi értelemben egymástól elkülöníteni. Igen jellemző és érdekes példát nyújt erre vonatkozólag éppen MARX-nak »nemzetközi socialismusa«, melyet ő maga »communismus«-nak tekint a 48 előtti »communista manifestum«-ában, sőt még későbbben is. Amennyiben MARX igazi megtestesülése az osztályharcz elvének, annyiban rögtön hajlandók is volnánk őt communistának minősíteni, mert az osztályharcz elve forradalmat követel: a proletariátus forradalmát a bourgeois-társadalom eltörlése céljából. És MARX nem is szűnik meg soha e forradalmat hirdetni, csakhogy nem is megy túl a hirdetésen, hiszen ő nem összeesküvő, mint BABEUF, vagy mint BLANQUI. Szóval, az osztályharcz és a socialis forradalom a marxismuson belül a doctrina jellegét öltik, minél fogva MARX-ot nem lehet többé olyan értelemben communistának nevezni mint BABEUF-öt vagy BLANQUI-t. Ő doctrinarius communista és az illet már alig lehet a socialistá-tól megkülönböztetni. Különben is, »nemzetközi« alapon forradalmat csinálni nem is lehetséges. Forradalom ugyanis mindig csak valamely nemzeten belül törhet ki; ellenben két vagy több nemzet között csak háború folyhatik, nem pedig forradalom. A »nemzetközi forradalom« tehát *contradictio in adjecto*. MARX-ról ezért el lehet mondani, hogy ő forradalmi is, nem is; communista is, nem is.

Hasonlóan nem nevezhető többé olyan értelemben socialistának, mint pl. FOURIER, mert ő nem rajzolja és nem színezi ki azt a jövődő társadalmat, melyet a lerombolt bourgeois-társadalom helyébe tenni szándékozik. Mérhetetlenül óvatos minden olyan kifejezés használatában, mely azt a látszatot keltethetné, mintha ő a jövődő társadalom képét előre vetíteni akarná. Különben is, szellemének elvontságánál fogva, ilyen képzeleti föladata nem is vállalkozhatnék. Bármily nagy hatással volt reá FOURIER: a képzelgősség tekintetében ő eme francia mesterének egyenes ellentétje. El kell ismerni MARX-FOI, hogy a jövődő társadalom színes csalképeivel ő sohasem hódította el a munkásvilágot, sőt inkább arra nevelte, hogy az utópia-

kat és utópistákat lenézzé. Fájdalom azonban, ő maga is utópista volt, csak hogy nem abból a fajtából, mely a képzelmet, hanem abból, mely az elvont ész teszi szerelmessé a társadalmi utópiába. Communista manifestumában, mint látni fogjuk, elvont fogalmi alakban megtalálhatók a 48 előtti forradalmi communismus és socialismus minden utópiái, ámde egy újjal és erederivel megtoldva, mely MARX egyéniségére mindenek fölött jellemző világosságot vet.

Ő ugyanis magát a forradalmat teszi meg utópiának, vagyis, ha ő a jövőbe tekint, akkor az emberi nem minden üdvösségét a proletarius forradalmak sorától, vagy, ha jobban tetszik, egy utolsó nagy proletarius világforradalomnak bekövetkezésétől teszi függővé. Más utópisták azt a Hesperidák kertjét füstik, mely a jövőben hihetetlen gyönyörök teljességével kecsgeti az emberi társadalmat: MARX, a jövőbe szögezvén tekintetét, ott egy mérhetetlen arányú Forradalom körvonaláinak látja pirosítását, mely az emberiség megváltó forradalma lesz. A bérmunkások hadserege az a megváltó társadalmi osztály, mely abból a végső megváltó forradalomból, mint győztes, fog kikerülni, s mely ez utolsó osztályharczczal minden osztályharcznak, sőt minden osztálykülönbségnek véget fog vetni. MARX így fejezi ki az »égalité« elvét. (Lásd: »Das Kommunistische Manifest.« Siebente deutsche Ausgabe, 1906, pag. 38.) E gondolkozás értelmében az emberi nem jövő üdvé három tényezőtől függ: 1. egy megváltó cselekedettől, s ez a proletarius forradalom, 2. egy megváltó osztálytól, s ez a proletariátus, 3. egy megváltó tudóstól, s ez MARX maga. Miután pedig a tudós is megvan, a társadalmi osztály, melyre támaszkodik, is megvan, nagyon természetes, hogy az egész gondolatmenet súlya az 1. pontra, a Forradalomra esik. Míg tehát más utópisták a jövő Társadalom képét füstik, addig MARX a jövő Forradalmát hirdeti, mint a mely azt a jövőbeli társadalmat ellenállhatatlan erővel meg fogja magából szülni. Szóval a positivus jellegű utópiát negativus jellegű utópiával pótolja. Nem szükséges a jövő társadalmát positivus alakban megrajzolni, hanem elég azt a Forradalmat megérteni, mely szülőanyja lesz ama nevezetes új társadalomnak, a hol többé osztálykülönbségeket nem ismernek. Erről a Forradalomról pedig azt tanítja MARX, hogy a capitalista termelési rendszerből

elemi szükségszerűséggel folyik. A capitalista termelési rendszer ugyanis egyre nagyobb tömegeket, egyre mélyebb nyomorba taszít és a tőkét egyre kevesebb kézben központosítja, úgy hogy e folyamat által nem csak a maga tönkjét készíti elő, hanem akarata ellenére elősegíti a collectivus tulajdonon alapuló jövőbeli társadalmat. Ez a MARX-féle híres nyomor- és krisiselelmélet azonban, mely a capitalista termelési rendszer csődjét hirdeti, maga hamarabb jutott csödbe, semmint az a rendszer, melynek bukását jósolta. Nem csak az úgynevezett »revisionisták«, de az igazhitű marxisták is kénytelenek elismerni, hogy sem az a hihetetlen méretű világnomor, sem a tőkéknek ama hihetetlenül kevés kézben való központosulása nem következik be úgy, a hogy azt MARX a capitalista termelési rendszerből szükségszerűen folyónak föltüntette. Vagyis kiderül, hogy az a szükségszerű gazdasági folyamat, mely MARX szerint ellenállhatatlan erővel a gazdasági világcsödhöz és világforradalomhoz vezet, nem egyéb, mint egy különös új neme a socialista utópiáknak, melyet, nézetem szerint, a negatívus, vagyis MARX-féle utópiának nevezhetünk.

Gazdasági szempontból csak később fogom megvilágítani ezt az utópiát; egyelőre az fontos, hogy lélektani alapjait megértsük. Tudni kell, hogy a negyvenes-évek francia társadalmát sajátságos izgatottság és forradalom-váró hangulat hatja át, és hogy ez a korhangulat MARX-ban, egyéniségénél és hányatott, bizonytalan körülményeinél fogva, életének alaphangulatává lesz. Mikor a 48-as forradalom csakugyan bekövetkezik, ő ebben a tényben elméletének igazolását látja. Azt hiszi, hogy ez lesz az 1789-ikinél is nagyobb méretű forradalom, mely a capitalista termelési rendszert eltörli és helyébe a collectivista köztársaságot teszi. Mikor azonban a mindeneknél vérengzőbb júniusi utcza csata, mely a socialista munkások seregét jóformán megsemmisítette, reményeit halomra dönti, ő a német munkásforradalomban bizakodik és, noha ebben is csalódnai kénytelen, mégsem adja föl soha a bekövetkezendő megváltó forradalomba vetett hitét. A XIX. század második fele egyre jobban fölszabadul a francia forradalmi szellem igézete alól, de MARX ehhez kötötte egész érzésmódját és gondolatvilágát. Ezentúl ő hát a Forradalom Tantalusa lesz, kinek lelke szünetlenül ég a megváltó forradalom után való szomjúságtól, a nélkül, hogy

e szomjúságát valaha a legkisebb mértékben is elolthatta volna. Ha ezt a Tantalust benne megismerjük, akkor minden gondolatát és tettét könnyen meg fogjuk érteni.

VIII.

Mikor évek hosszú sora előtt MARX-ot tanulmányozni kezdtem, azt hittem, hogy bölcsészt találok benne, ki nem elégszik meg az egyéni ember világának kutatásával, hanem az emberiség nagy élet- és gondolatközösségeinek mérhetetlen titkát fürkészi, hogy új utakat törjön eme közösségeknek a fejlődés magasabb fokaira való tudatos emelése felé. Szóval, azt hittem, hogy MARX igazi társadalombölcsész s az emberiség jóltevője. De mikor áthatoltam írásainak ködén, találtam ugyan benne érdekes, mert nagyakarató és sajátos, elvont szenvedélytől kergetett egyéniséget: de a philosophusnak még csak nyomát sem. Ha ő bölcselkedni akar, előbb egy garmada könyvvel rakja tele asztalát, hogy, nekik esvén, fölfalhassa őket. Nem tudja azt, hogy az igazi bölcsészre nézve a holt könyvek csak. másodrendű jelentőséggel bírnak; mert előbbre való neki saját lelkének élő könyve, melynek titkos jegyeit bötüzgeti mindhalálilig, mivelhogy ez élő jegyekben rejlik mindaz, amit magunkról, a társadalomról s az egész világról tudhatunk. MARX az egyéniségek ama fájához tartozik, kik valami jelentőset sohsem magukban, hanem csak magukon kívül, a koreseményekben és korhangulatokban találnak. Innen van, hogy írásai magukban véve érthetetlenek, s csak akkor mondanak valamit, ha kiegészítjük őket a koresemények és korhangulatok rajzával, a melyekből fakadtak. Aki nem ismeri a XIX. század 30-as és 40-es éveinek történetét, az papolhatja ugyan az agyoncsépelet MARX-féle jelszavakat, de alapjában véve nem ért meg belőlük semmit. Mert e jelszavak csak elvont lerakódásai ama korhangulatoknak és kor-illúzióknak, melyek a 30-as és 40-es években a nagy francia forradalom emlékeinek hatása alatt támadtak.

Német tudósok, akik szeretnek mindenből bölcsészetet faragni, MARX elméleteit is egy új philosophia színében tüntették föl. Különösen MARX-nak ritka hűségű barátja és 40 éven át munkatársa, ENGELS, egy DÜHRING ellen intézett munkájával, mely immár 6-ik kiadásban jelent meg, nagyon hozzájárult ahhoz, hogy MARX-ról, mint valamely bölcsészeti világnézet meg-

alapítój ár (M, kezdtek beszélni Németországban s ennél fogva természetesen hazánkban is. – Megemlítem még, hogy a cseh származású jeles társadalomtudós, MASARYK, prágai egyetemi tanár, noha sok tekintetben köröszüllát a MARX elméletein, a marxismusról írt 600 oldalas munkájában mégis arra az alapra helyezkedik, mintha MARX új bölcsészeti világfölfogás szerzője volna. Igen, ha az osztálygyűlölet elve azzal az inspiráló erővel bírna, hogy megnyitná előttünk a természeti energiák és a szervezetek fejlődésének titkait, vagy lia egy megváltó forradalomba vetett vakhit arra képesítene bennünket, hogy az emberi elme tevékenységét s az igazság kutatásának módszereit jobban megismerjük: akkor hihető volna, hogy marxista természetbölcsészet, vagy marxista ismerettan is létezhetik. Am ha nem osztjuk akárkicsodának a matematikus, physikus vagy biológus címet, akkor kissé meg kellene néznünk az embert (és életmunkáját), akit a philosophus jelzővel tisztelünk meg.

Ismerjük meg a marxismust a maga valódiságában: ami, mint mondtam, csak úgy lehetséges, ha megmutatjuk, hogyan fakadt az a 30-as és 40-es évek korhangulataiból és forradalmi izgalmaiból. Az 1830-iki (júliusi) és az 1848-iki (februáriusi) forradalom időközének nemzedéke elmondhatta magáról: mögöttem a forradalom, előttem a forradalom, sőt talán hozzátehettem: fejem fölött a forradalom, lábam alatt a forradalom, mert hiszen fölülről szimatolták, alulról meg szítogatták a forradalmat. Ennek a korszaknak kevés oly jellemzetes alakja van, mint MARX, ki annak legszélsőségesebb hangulatait elvontan meg rögzítette magában, és elvekké kovácsolta a munkásvilág számára.

Egy pillantást kell tehát vetnünk a két forradalom közti időre (1830-1848) és annak az 1789-iki nagy forradalommal való lelki kapcsolatára. A történetírók külön választják azt a korszakot, mely 1789-től NAPOLEON bukásáig, 1815-ig terjed, és nem csatolják mindjárt hozzá az 1815-től 1849-ig terjedő szakaszt, mely pedig az előbbinek egyenes folyománya és vele sajátos egészset alkot. Az egész 1789-1849-ig terjedő hatvan esztendő Európára nézve az a nevezetes korszak, mikor mintegy hypnotisálva van a francia forradalmi szellemtől: mikor az uralkodók coalitiókat és szent szövetséget alkotnak a Forradalom ellen, a népek pedig a nemzeti szabadság és nemzeti testvériség szent lángjától tüzesednek át a francia

nemzeti genius hatása alatt. De 1849 után, a reactio idejében, majd meg a nemzeti élet újabb föltámadásának korszakában Európa mindjobban fölszabadul a francia forradalmi szellem igézete alól, mert ekkor már nem pusztá hevülésre. hanem intensives munkára van szükség: a nemzeti egyéniségnek minden téren való teljes kifejtésére, a gazdasági, tudományos, irodalmi és művészeti önállóság lehető legteljesebb megvalósítására.

Másként áll a dolog a francia nemzetre vonatkozólag: ő nem tud még 1848 után sem szabadulni saját forradalmainak végzetes utóhatásaitól; neki lakolnia kell azért, hogy forradalmi önkívületi állapotaiban botor kézzel fejszét emelt az emberi polgárosultság sarkalatos létföltételei ellen. Bűnhődése ott kezdődik, ahol, NAPOLEON végleges bukása után (1815), el kell tűmie, – ha ugyan alkotmányos formák között is – az idegen hatalmak védelme alatt álló Bourbonok restaurációját. Itt kezdődik a francia nemzeti önérzet megaláztatása, itt egyszermind a szebb forradalmi vívmányok lábbal tiprása, az úgynevezett fehér terrorismus által. Kettős keserűség tölti el tehát a francia nemzet lelkét: föltámad benne a napóleoni gloire után való visszavágyódás, de egyben följul benne fokozatosan a nagy forradalom emléke s az emlékkal együtt annak egyre forróbb visszaáhitózása. Beáll a francia nemzet történetének ama nevezetes időszaka (1824-48), midőn a nagy forradalom emléke rettentő lidércnyomásként nehezedik rá a nemzetre, oly módon, hogy e lidércnyomásból újabb forradalmi katastróphák származnak, melyeket másodlagos forradalmaknak nevezhetünk, szemben a nagy anyaforradalommal, melynek méhéből emiék- és vágyföjlülés által utóhullámokként szakadtak ki. E másodlagos (30-iki és 48-iki) forradalmaknak jellemvonása, hogy nem elemi kitörések, hanem az olasz carbonarismus hatása alatt keletkező titkos társulatokban készítik őket elő, holott az anyaforradalom, mint azt mondani is alig kell, elemi katastrópha jellegével bírt és nem titkos társulatok aknamunkájából keletkezett. Még a forradalomcsinálásban is így tűnik ki a francia nemzetnek erő- és erkölcsben elsülyedése.

Ami az 1830-iki, vagy júliusi forradalmat illeti, az csak félig sült el, mert a köztársaságiak, akik csinálták, még nagyon is gyöngék voltak ahhoz, hogy köztársasági czélzatukat megvalósítsák, minél fogva kénytelenek voltak eltűrni, hogy az el-

üzött Bourbonok helyét a fiatalabb orleansi ág foglalja el: a munkásokkal parolázó polgárkirálynak, Louis PHILIPPE-nek, személyében. Ezért az 1830-iki forradalmat nagyon elmésen az »elsikkasztott forradalom«-nak nevezték el, ámbátor alapjában véve nem volt egészen elsikkasztva, amennyiben elfojtott lángja a politikai élet fölülte te alatt titkos társaságokban harapódzott tovább és a pucok hosszú sorozatában csapott fölszínre, míg végül az 1848-iki februáriusi forradalomban nem tört elő, hogy egész Európára átragadjon. Ez a 18 évi időköz, mely a 30-iki és 48-iki forradalmi hullámok közé esik, s mely a francia történelemben a júliusi vagy polgárkirályság nevét viseli, azért bír különös fontossággal, mert benne mérgesedik el végképen a forradalmi szellem communista, vagy, ha úgy tetszik, socialista jellegűvé. A XIX. század communismusa és socialismusa, mint a politikai életnek gyakorlati tényezője, a polgárkirályság idején születik meg, azokban a titkos társulatokban, melyek Louis PHILIPPE uralmát aláaknázzák. Aki tehát a XIX. század socialismusának történetét valóban ismerni óhajtja, annak nem csak a socialista elméleti rendszereket kell tanulmányoznia, melyek már a Bourbonok restaurációjának szakában virágnak, hanem különös figyelemben kell részesítenie a polgárkirályság titkos társulatait, illetve a bennök rejtőző communista mozgalmat, mely sikertelen lázadásokban tör elé, s mely utóbbi a 48-iki forradalomnak határozottan kifejezett socialis bélyeget kölcsönöz. Reánk nézve ezek a titkos francia társulatok azért is különös jelentőségűek, mert MARX-nak socialista agitatori pályafutása, ha nem is egyenesen bennök, de a hatásuk alatt alakuló „*Bund der Communisten*”-ban kezdődik. Német munkások, vándorlegények, szökevények már 1834-ben titkos szövetséget: „*Bund der Geächteten*” alakítanak Párizsban, mely azonban még csak a német nemzeti szabadság és a rómet nemzeti újjászületés jelszavait hajtogatja. Belőle secessio útján jó létre a „*Bund der Gerechten*”, mely már socialista és communista mederbe jut, miért is nem sokára a „*Bund der Communisten*” nevet veszi föl. Ez a két titkos német összeverődés kifelé, a nyilvánosság előtt, mint munkás-önképzőkör jelentkezett és szellemében csak gyöngécske visszhangja volt két francia titkos forradalmi társulatnak: a Société des „*Droits de l'homme*” és a Société des „*Saisons*”-nak, melyek közül az első az

1832-iki és 34-iki nagy lázadásokat szervezte, az utóbbi pedig az 1839-iki vakmerő pucst csinálta. E titkos társulatokban mintegy a nagy francia forradalom lelke tér vissza s jár kísértétként az élők között, hogy újra rémítse őket. A „*Droits de l'homme*” még csak a jacobinus köztársasági elvnek hazajáró lelke, ellenben a „*Saisons*” ártatlan elnevezés alatt már a BABEUF-féle communista összeesküvésnek újraéledése rejtőzik. Ki hitte volna, hogy egy BABEUF szelleme is föl-támadhat még, sőt eleven erővé is válhatik négy évtized múlva? És lám, ez is megtörtént; de, mondhatom, hogy ennél érdekesebb és tanulságosabb esetet alig ismerek a XIX. század társadalmi nyavalyáinak gazdag történetében.

Így történt az eset, hogy a „*Droits de l'homme*” republicansai, lázadásuk leveretése után börtönbe kerülve, ott a börtönben köztársaságiakból communistákká lettek, BABEUF híveivé vedlettek át. Majd, kiszabadulva a fogságból, most már babouvista alapon, communista titkos társulatot, a „*Saisons*”-t, szerveztek. A francia kormány tehát azt érte el, hogy, börtönbe vetve a lázadókat, republicanusokból a börtön csöndjében communistákat nevelt magának, kik, kiszabadulva, a régi republicamis társulat helyett új communista társulatot alapítottak. De a legérdekesebb a dologban az, hogy a köztársasági elvűek miként lettek a börtönben baboufistákká.

Ismeretes, hogy BABEUF összeesküvése utolsó és legszélsebb kipengése volt a nagy francia forradalom rémuralmi korszakának, és hogy nem volt egyéb, mint megakadályozott kísérlet a ROBESPIERRE bukásával véget ért rémuralomnak communista alapon való fölújítására. És bizony hajszálon múlt, hogy 1796-ban meg nem ismétlődtek az imént letűnt terrorista korszaknak minden borzalmai: mert BABEUF-nek sikerült a hegy-párt maradékaival való egyesülés által vagy 16.000-nyi jól föl-fegyverzett fölkelőt összeesküvésébe belevonni. De a tervnek, mely a Directorium uralmára végzetessé válhatott volna, árulója akadt; az összeesküvés fejeit elfogták, BABEUF a verpadon végezte életét (1797). Az összeesküvők egyike azonban, a pisai származású FILIPPO BUONARROTI, BABEUF kebelbarátja, harmincz évvel későbben Brüsszelben könyvet írt az összeesküvésről: »Conspiration de l'égalité dite de BABEUF etc.« czímen (1828), s ez a könyv az, mely, néhány példában a „*Droits de l'*

homme" börtönbe vetett tagjainak kezébe jutva, belőlük vakbuzgó babouvistákat nevelt.

A marxismus számos ősei között első sorban ott szerepel a babouvismus. BABEUF tana ugyan még nagyon kezdetleges alakja a communismus-nak, de épen abban rejlik érdekessége, hogy minden rabulista körmönfonság nélkül tárja elénk a communismus igazi lényegét. A teljes egyenlőség nevében a magántulajdon megszüntetését, illetve a vagyonszűkítést és a termelt javak egyenlő elosztását követeli. Miután a falú és város közötti különbség az emberek egyenlőtlensége által jött létre, a városok lerombolandók. Állam, egyház és mindennemű kormányzat eltörölendő, mert csak egyféle igazgatásra van szükség: arra, mely a javak egyenlő elosztása fölött őrökdi. A termelt javak elosztásának pedig minden nap meg kell ismétlődnie, hogy egyenlőtlenségek ne harapódzhassanak el a társadalomban stb. stb. – Ennek a törül metszett elméletnek legfőbb érdeme azonban, hogy merészen levonja az »égalité« elvének szélső következményét, amennyiben a szellemi egyenlőséget is egyszerűen kötelezővé teszi az emberek között. Mindenkinek teljesen egyenlő nevelésben kell részesülnie, s a tanítás anyagát mindenki számára a legszükségesebb elemi ismeretekre kell alászállítani, hogy szellemi egyenlőtlenségek ne támadjanak az emberek között. A tudományok kifejlődését lehetetlenné kell tenni, az írói foglalkozást, mely csak beteges mánia és hiú föltünési viszketegből ered, meg kell szüntetni stb. stb. – S ez az elmélet hódít, BABEUF homlokát a vértanúság dicsfénye övezi, BUONARROTI könyve kapóssá lesz, s, ha nem tévedek, egy akkori antiquarius csinos vagyonszához jut példáiból.

A fölújult babouvista mozgalom vezetői közül csak az egy BLANOUI emelkedik nagyobb történelmi jelentőségre. Louis AUGUSTE BLANOUI (1805-1881) a fanaticusok ama tiszteletreméltó osztályához tartozik, akik őszinte hittel és törhetetlen akarattal helyezik életüket egy képtelen gondolat szolgálatába. Valósággal Don Quijote-ja az új-babouvista mozgalomnak, és csak az kár, hogy nem akad új CERVANTES, aki ezt a szomorú hősi alakot tollára vette volna. Életének egyik fele fölkelések szervezésében telt el, melyek rendszerint vereséggel végződtek, a másik felét, vagy harmincznyolcz esztendőt, pedig börtönben töltötte, a meglévő társadalmi rend ellen mindújabb

támadásokat tervezve. Lehetetlen, hogy az embert világfájdalom ne fogja el, ha erre a szomorú lovagra szögzi tekintetét, akinek komor alakja legjobban személyesíti meg a kísértetként hazajáró nagy forradalom lelkét.

BLANQUI több röpiratban is fejtegette communista elveit, de tevékenységének súlypontja a júliusi királyság alatt a titkos társulatokba, főként pedig a „*Saisons*” szervezésébe és ennek 1839-iki lázadásába esett. Mint az előző titkos társulatok, úgy a „*Saisons*” is katonailag volt szervezve, s egyes csapatai csekély számú tagból állottak, hogy a gyülekezési törvényt kijátszhassak. A tagok hatonként csoportokba állottak össze és egy hetedik tagnak, az úgynevezett »Vasárnap«-nak vezetése alatt egy Het-et alkottak; négy ilyen Hét, mely 28 emberből állott, egy Hónapot alkotott, élén a » Julius «-nak nevezett vezetővel; három Hónap együttléve alkotott egy »Saison«-t s ezektől a saisons-októl kapta az egész társulat nevét. A tagfölvételek bizonyos ünnepiességekkel voltak összekötve, és a belépőnek 15 hozzá intézett kérdésre kellett válaszolnia. A 15-ik kérdés így hangzott: »Politikai forradalmat csinálunk-e vagy társadalmat?« Válasz: »Társadalmat.«

És ez a socialis forradalom 1839-ben ki is tört Párizsban: egy kisdud pucos alakjában. A közönség tudatában csak a nagyobb arányú és sikeres forradalmak élnek, melyek jelentős kihatással bírtak a nemzetek életére, minők pl. az 1830-iki és 1848-iki forradalmi hullámok: de a társadalombúvárt a közbeeső hullámocskák is mélyen érdeklők, mert ezek előtte egy nagy társadalmi betegség kifejlődési stádiumainak képviselői. Az 1832-iki és 34-iki fölkelések még republicanus jellegűek, de az 1839-iki lázadás, mely a „*Saisons*”-ból indul ki, már kifejezetten communista vagy pontosabban babouvista irányzatú. Az 1839 tehát igen jelentős datum a XIX. század communismusának és socialismusának történetében: ez, hogy úgy mondjam, gyakorlati értelemben vett létezésének születési esztendeje. Az 1839-48-iki időszakban a nagy francia forradalom emlékének lidéreznyomása egyre jobban ránehezedik a francia társadalomra, egyre gazdagabban tenyésznek a socialista elméletek, egyre élesebben válik el a socialista köztársasági irányzat a nemzeti köztársasági irányzattól. Ebbe az

1839-48-iki szakaszba esik bele MARX socialismusának teljes kialakulása is. A nagy francia forradalom emlékének lidércznyomása alatt, mely a francia socialista elméleteket újabb virágzásnak indítja, érlelődik a marxizmus is. Csakhogy MARX nem vált francia honpolgárrá, sőt 1845-ben, a porosz kormány kívánságára és HUMBOLDT SÁNDOR közbenjárására, a »Vorwaerts« más munkatársaival együtt Franciaországból kiutasították. Így hát socialismusa nem válik a francia socialista rendszerek egyik árnyalatává, hanem mint »nemzetközi socialismus« szakad el tőlük. Ha HUMBOLDT nem veti latba befolyását GUIZOT francia miniszterelnöknél, akkor nincs kizárva, hogy MARX elfranciásodik, és hogy a »nemzetközi socialismus« meg sem születik. Így is azonban világosan látnunk kell, hogy MARX socialismusa egyenesen a francia életviszonyokból, a francia társadalmi állapotokból, a nagy francia forradalom lidércszerű megújulásából sarjadzik ki. Ez az, amit a német bűvárok nem tárnak elénk. Ők csak azt feszegetik, hogyan függ MARX gondolkozása a fourierizmus-tól és saint-simonizmustól, általában a francia socialista írótól. Pedig bármily nagy hatással volt legyen ez az irodalmi befolyás MARX nézeteinek kialakulására: még jóval nagyobb hatást gyakorolt reá maga a francia világ, főképen pedig a kísértetként visszajáró nagy francia forradalom. Ő első sorban ennek a Forradalomnak tanítványa és csak másodsorban áll francia socialista írók befolyása alatt.

Hiszen a »bourgeois« és »prolétaire« ellentétei a Forradalom által megbomlasztott francia társadalomban alakultak ki oly módon, mint sehol egyebütt a világon. MARX ebből az ellentétből indul ki és nem is próbálja a »bourgeois« szót németre fordítani, mert teljesen egyenértékűt nem is találhatott volna a német nyelvben, de egyáltalán semmi más nyelvben. Bármily közösség kapcsolja is össze a művelt európai nemzeteket és bármily hasonlatosságok (analógiák) fejlődjenek is ki társadalmi életükben, mégis mindenik nemzeti társadalom mélységes és egyre finomulabb különbségeket fejleszt ki magából, melyek épen egyre élesebben kialakuló nemzeti egyéniségét alkotják. Képzhetünk-e pl. annál nagyobb ízetlenséget, mint ha valaki »magyar bourgeois« emberekről kezdene beszélni.

De MARX socialismusa nem csak alapvető fogalmaiban árulja el a francia társadalmi viszonyokból való eredetét, hanem véges-végig egész rendszerében is. Egész socialista rendszere ugyanis a nagy francia forradalomnak és kísértetszerű följúlásainak tenyérére van alapítva. E ténynek hatása alatt állítja, hogy az egész világtörténelem nem áll egyébből, mint osztályharczokból: a kizsákmányoltak föllázadásából a kizsákmányolók ellen, tehát a forradalmaknak egymásután következő sorozatából. így volt ez a történeti múltban, mely azonban MARX-ot egyelőre csak másodsorban érdekli. Egyelőre ebből a történeti múltból is csak azt emeli ki különösen, amit a nagy francia forradalom tár eléje: a bourgeoisie győzelmét a nemesi előkelőség fölött, illetve a nagytőkés termelési rendszer diadalát a feudalismus fölött. Mint socialista agitator, ő inkább a jövőbe néz, és vájjon ott mit lát? Megint csak osztályharczot és megint csak forradalmat: csakhogy ez lesz szerinte az utolsó osztályharcz s az utolsó forradalom, mely a világot meg fogja váltani. Szembetűnő, hogy a nagy francia forradalom és annak utóhullámai annyira betöltik egész látókörét, hogy ezeknek tartalmát vetíti a múltba, vetíti a jövőbe és ezekkel tölti meg az emberiség egész történetét. Számlálhatatlan millió embert hypnotisait meg a francia forradalom, de egyet sem oly mértékben mint MARX-tól.

Ha tehát valaki a marxismust minden áron bölcsészeti rendszerré akarná fölavatni, a következő kis katechismusból kellene kiindulnia: 1. »Mi a világ, a marxismus értelmében?« Válasz: »A világ semmi egyéb mint Forradalom.« 2. »Mi a tudomány?« Válasz: »A tudomány tehát semmi egyéb mint e Forradalom elmélete.« 3. »És kinek köszönhetjük ezt az elméletet?« Válasz: »MARX-nak.« Ez volna a »revolutionismus«-nak nevezhető bölcsészeti rendszer.

És most már megvilágíthatom azt is, hogy mit nevezek speculativus eljárásnak a tudományban. Kisméretű és hézagos tapasztaluknak nagyképműen olyan színt kölcsönözni, mintha a mindenséget átölelő igazságok volnának. A német szellem nagyon hajlik ehhez a sajátos beteges általánosító módszerhez. Fényes példa erre nézve MARX. Ő bizonyos hangulatokkal és pártos vágyakkal kíséri a francia forradalmi szellem kifejlésének szakaszait, és nemcsak hogy ennek a forradalmi evolúciónak teljesen képtelen, utópiaiás fölfogásához jut: de nem átalja ezt

a fölfogását egy vakmerő általánosítással a világtörténelemre kiterjeszteni, így jött létre az a híres »történeti materializmus«, melyen a németek (s természetesen magyar tanítványaik is), annyit nyargalásztak az utolsó évtizedekben. Es hogy valóban így jött létre, azt MARX-nak két munkájával fogom bizonyítani, a »Das Kommunistische Manifest« és a »Klassenkämpfe in Frankreich« címűekkel, melyeket nem szokás együtt tárgyalni, de a melyek egymás nélkül alig érthetők.

Egyelőre azonban azt kell itt különösebben kifejtenem, hogy MARX, mint agitator is, miként gyökeredzik félig-meddig a francia társadalmi, illetve forradalmi viszonyokban. Igaz, hogy neki egyáltalán semmi köze sem volt a francia titkos társulatokhoz; de lám, mily jellemző, és milyen symbolicus értelmű az a tény, hogy a »Saisons« mellett mindjárt vígan ott burjánzik a „*Bund der Gerechten*,” mely, mint említettem, később a „*Bund der Cornmunisten*” nevet vette föl. Ez a Bund nyújtotta MARX-nak az első talapatot, melyre ráállva megkísérelhette, hogy az egész emberi társadalomnak hadat izenjen. Igaz, hogy e talapat elég szerénynek és kicsinynek látszott, de mi kell több egy socialista Archimedes-nek, mint egy talpalatnyi társadalmonkivüli föld, a melyen lábát megvesse, hogy az emberi társadalmat sarkaiból kiforgatni próbálja? Nos, hát ezt a társadalmonkivüli darabka földet a „*Bund der Cornmunisten*” szolgáltatta MARX életében.

Magában véve ez a Bund természetesen egészen jelentéktelen összeverődés lett volna, melyről halandó ember többé nem szólana. Mikor 1839-ben a „*Saisons*” árnyékában mozgolódik, alig látszik észrevevésre érdemesnek. Pedig olyanforma jelentősége van, mint egy piczinyke, a microscopium alatt is alig látszó sejtnek, mely egy óriási idegen szervezetbe van beágyazva és annak nedveiből táplálkozik, hogy azután kívándorolva a gazda-szervezetből, más szervezeteket veszélyeztető contagiummá válják. A „*Bund der Gerechten*” nem volt ugyan katonailag szervezve, de azért babouvista szellemben élt és lélekezett, sőt bele is keveredett a „*Saisons*” 1839-iki fölkelésébe. Harcias tagjai, a herkulesi termetű KARL SCRAPPER és HEINRICH BAUER fogságba kerülnek, majd 1840-ben, kiszabadulásuk után, Londonba kénytelenek menekülni. Az 1840-iki év tehát válságot és fordulatot jelent a Bund történetében: súly-

pontja Londonba helyeződik át, s elkezdődik reá nézve a ki-rajzások kora. SCHAPPER-ék »község«-et alapítanak Londonban (1840), WEITLING, az ábrándos német szabólegény, egy érzelgős árnyalatú communismus terjesztője lesz Svájcban (1841). Végűi pedig MARX is, Párizsból való száműzetése után, brüsseli tartózkodásának szakában (1845-48) szorosabb kapcsolatba lép a szövetséggel. A „*Bund der Communisten*” bízta meg MARX-ot és ENGELS-t a »Das Kommunistische Manifest« szerkesztésével és így ő adja meg az alkalmat az új, a »nemzetközi socialismus« elméleti és gyakorlati elveinek kifejtésére.

A társadalmi fejlődés történelmi alapjai.

A Lipótvárosi Kaszinóban 1908. márcz. 15-én
előadta Dr. MARCZALI HENRIK.

Ma tíz éve márczius 15-éről mondtam beszédet. Ó-Budán mondtam, munkásoknak. Eljöttek ezrével, elhozták feleségüket, gyermekeiket is. Soha figyelmesebb, háládatosabb hallgatóságom nem volt.

Nem is csoda; arról szólhattam, a mi egyesít: szabadságról, testvériségről, békéről. Most, megvallom, aggodalommal fogok föladatombhoz, mert arról kell beszélnem, a mi szétválaszt, a mi egymás ellen fordítja az osztályokat és rendeket: társadalmunk alakulásáról.

Szükséges ezért, hogy legalább kiindulásunk pontja közös legyen. Meg kell egyeznünk a következő két elvben: 1. az egyén az emberiség ügyét úgy szolgálja, hogy nemzete, állama ügyét vigye előre; 2. bármikép képzeljük el a jövő alakulásait, azt a jövőt gazdagabbnak és nem szegényebbnek akarjuk a jelennél. A mit a múlt létrehozott erkölcsben, tudományban, műveltségben, tisztán akarjuk átszármaztatni a jövő nemzedékekre, melyek a maguk erejével, fáradságával növeljék, gyarapítsák az emberiség e közös kincsét.

A társadalmi rendek, keletkezésüket, jelentőségüket nézve, egész Európában, nálunk is, nemzetköziek. Királyaink befogadták az egyházat, mint a vallás, az erkölcs és tudomány művelőjét és terjesztőjét, és jelentőségéhez mért kiváltságokkal ruházták föl. Királyaink alakították át lovagi renddé a régi magyar vitézi osztályt, hogy ebben a szervezetében még jobban megfelelhessen katonai föladatának. Végre királyaink alakították meg a polgári rendet is városok alapításával, szabadságlevelek adományozásával, a czéhek privilégiumainak megerősítésével.

Ily módon ment végbe a szellemi munkának, a honvédelemnek és az anyagi munkának organisatiója és állami elis-

mérése. Mind a három rend megalakításakor kezdetben nagy szerep jutott az idegen elemeknek is. A harmadik rend – nem is lehetett máskép – csaknem kizárólag külföldiek betelepítése által jött létre.

Első városaink lakosai közt egyaránt találunk olaszokat, francziákat és németeket. A tatárjárás után mindjobban túlsúlyra jut a német. De a betelepítés később sem szünetel. Az a törekvés, hogy hazánk semmiben se maradjon hátra nyugat országai mögött, arra viszi Zsigmond királyt, hogy Arrasból, Franciaország észak-keleti határáról telepítsen takácsokat Budára. A török veszedelem még növelte a város jelentőségét. Zsigmond király törvénye kimondja, hogy régen a kún meg a tatár azért pusztította el oly könnyen Magyarországot, mert ellenállásra nem igen talált. A megerősített bástyás, a kulcsosváros a honvédelemnek egyik legfontosabb eszköze. Ezért ország rendjévé teszi a várost, követeit meghívja a nemzet gyűlésére. Még Debreczentől is megkövetelte, hogy fallal, árokkal vegye magát körül!

Az egészséges fejlődés az egész XV. századon át tart. Eredménye nem lehetett más, mint az, hogy a városi polgárság, mely nemcsak anyagilag gyarapodott, hanem jogot is nyert, nemcsak az ország lakosa, hanem szívben, érzelemben is magyar legyen. A munka jogának elismerésével kellett, hogy az is nemzetivé váljék, úgy mint már előbb az egyház és a lovagság. Hiszen az ide telepedett milánóiak már 1200-ban tudtak magyarul. Mátyásnak, annak az igazán magyar királynak, a városi elem volt egyik legbiztosabb támasza. A teljes beolvasás csak idő kérdése lehetett.

Eddig fejlődésünk megegyezik a többi európai államéval. De a belső háborúk és a török hódítás megszakították ezt a fejlődést. Oly visszaesés állott be, melynek következtetéseit hazánk mai napig sem heverhette ki egészen. Mihelyt kitört a polgárháború János és Ferdinánd közt, »iparos, kereskedő, ki csak teheti, elhagyja ezt a szerencsétlen országot«. Megszűnt a belső biztosság, minden békés munka első alapföltétele.

Még végzetesebb volt a török előnyomulása. Ne feledjük, hogy összes régi fővárosaink kivétel nélkül török kézre jutottak. A királyi Buda csak úgy, mint az érseki Esztergom és Kalocsai Székesfehérvár, melyet annyi koronázás és temetés emléke

avatott szentté, csak úgy, mint Pécs, az egyetem székhelye, és Pest, a kereskedelem központja. Mind e helyeken megszűnt a városi élet folytonossága.

Erdélyben, a föl vidéken, a nyugati határszélen azonban megmaradt, tovább élt a polgárság. Tovább élt, de nem igen fejlődött, hiszen a nemzet akkori megtört állapotában nem emelhetette magához, nem tűzhetett ki új utakat, új célokat előmenetelére.

A török kiűzése után mi sem lett volna természetesebb, mint Árpád és Anjou királyaink közművelődési politikájának folytatása. Roppant terjedelmes, gazdag földet kellett újra visszaadni a művelésnek. De Budát és Pestet, Fehérvárt és Esztergomot nem iparosokkal és kereskedőkkel telepítik be, hanem földművelőkkel és kiszolgált katonákkal. Magyar város nem alakult; azok, melyeket a király németekkel újra benépesít, éknek vannak szánya a magyar nemzet testébe. A régi iparos és kereskedő városok is elhanyaglottak. Ausztria gazdasági tekintben gyarmatának tekinti Magyarországot, mely ellátja őt olcsó nyersterményekkel és drágán vásárolja meg iparcikkeit. Az állami segítséggel, védvámval gyámoltott, nagy tőkével rendelkező osztrák-cseh ipar előtt elhanyaglik a senkitől sem támogatott magyar ipar. Fű nő Lócse, Eperjes, Kassa, Brassó utcáin. Az ausztriai vámpolitika megbénította, csenevészszé tette még azt a városi életet is, melyet a török meghagyott.

Éppen e korszakban, 1500 és 1800 közt, ment végbe Európa nagy államaiban a polgári osztálynak az az anyagi és szellemi emelkedése, mely előfeltétele volt a szabad nagy nemzetek megalakulásának. A társadalomban és az államban még a főpapság és a főnemesség viszi a főszerepet, de az országok igazi ereje már a városi lakosságban áll. Abban az osztályban, melyet munkájának folytonossága megóv a felső osztályok ledérségétől és melyet munkájának eredménye mégis képessé tesz arra, hogy, fölülemelkedve a paraszt és napszámos lélekölő nyomorán, szellemi és erkölcsi érdekeket is fölkaroljon és megvalósítson. Az irodalom máris a polgár mellett foglal állást. VOLTAIRE, a fölvilágosodás prófétája, kimondta, hogy az emberi társadalom hasonló a kávéhoz; fölül hab, ízletes, de üres, alul salak, középen a java. Úgy mint ma az írók egy része a negyedik rend mellett foglal állást, úgy lelkesedett a philosophus század minden

költője és gondolkodója a harmadikért. SIEYES apát ki is mondta: Mi a harmadik rend? Semmi. Mivé kell tenni? Mindenné.

Magyarországon az említett okoknál fogva a polgárságnem töltött és nem is tölthetett be ilyen szerepet. Számra kevés, vagyona, műveltségre alig emelkedik fölül a köznépen, amellet nagyrészt idegen. Nyugaton az újkori állami élet két legnagyobb tényezője, a gazdasági függetlenség és a szellemi, tudományos függetlenség, a polgárság százados munkájának volt eredménye. A mienk, tudjuk miért, nem teljesíthette nemzetünknek ezt a szolgálatot.

Főnállhat-e európai nemzet eme két tényező nélkül? Azok a férfiak, kik a mai magyar állam megalkotásának nehéz munkájához fogtak, kellett, hogy megfontolják azt a kérdést. És elmékedésüknek más következése nem lehetett, mint az, hogy Magyarországon is polgárságot kell teremteni, szellemben és erkölcsben, szorgalomban és vagyonosságban, politikai súlyban és társadalmi jogokban az angolhoz, íranciához, némethez hasonlót.

Államférfiaink közül különösen Kossuth Lajos az, ki lelke egész tüzével fogott e kérdés megoldásához. Iparegyletével, Védegyletével nem ipart akart, hanem polgárt; nem osztályt, hanem nemzetet. És ha valami még jobban tüzelhette államférfiainkat e cél elérésére, Lengyelország példája volt az. Az a nagy történeti tragikum, hogy egy hatalmas, nemes nemzetnek el kell buknia, minden hazafisága, minden áldozatkészsége mellett, nem maradhatott hatás nélkül a sok tekintetben hasonló fejlődésű szomszédra. Nem elég a fő meg a kar, a főpapság és nemesség, ha hiányzik a gerinc, a polgár.

Lehet-e tisztán politikai eszközökkel, állami akarattal belemenyülni a társadalmi fejlődés menetébe, polgárságot alkotni ott, a hol addig alig volt? A történet bizonyossága szerint ez a föladat nem lép túl az állami hatalom határain. Hiszen láttuk, hogy nálunk mind a három rendet az állami akarat honosította meg és gyökerezettette meg.

Igaz, hogy, bármennyire megszoktuk szinte mindenhatónak nézni az államot; bármennyien várnak is tőle mindent: a politikai hatalomnak is vannak határai. RIEHL elbeszéli, hogy, XIV. Lajos Versaillesén fölbuzdulva, egy nassau-idstätti gróf is város alapításával akarta megörökíteni nevét. Egy kopár hegy

tetején fölépíttette és a maga neve után nevezte Georgenborn városát (1694). De bármennyire érdeklődött iránta, bármennyire támogatta, a városka csak tengődött, annyira, hogy az alapítónak 1723-ban történt halála után a kormány elhatározta a község megszüntetését. A rendeletet ki is adták, de a város most már a maga erejéből megmaradt és megvan most is, mint élő tiltakozás az állami mindenhatóság éhen.

Van egy minket közelebbről érdeklő példa is. Midőn 1848 márcziusában első ministeriumnak kinevezéséről volt szó, KOSSUTH-ot előbb belügyministernek szánták. István Nádor ez ellen tiltakozott és a pénzügyet akarta KOSSUTH-ra bízni. Oka az volt, hogy, mint belügyminister, KOSSUTH vezetné a választást és, mint akkor is tudták, beválasztathat, kidobathat, aki neki tetszik. Ha ellenben pénzügyminister, a kincstár kétségbeejtő üressége őt annyira lefoglalja, hogy magas politikával nem is foglalkozhatik. Tudjuk, az oroszán minő gyorsan és alaposan széttépte a bölcsen szőtt hálót.

Mindamellet nagy és következeiseiben még meg sem született nemzedékekre is kihat egy állam kormányának célttudó tevékenysége. És lehet-e e tevékenységnek méltóbb tárgya a nemzeti élet oly kiegészítésénél, mely egyedül teszi képessé arra, hogy a többi nagy nemzet mellett mint egyenlő megállhasson és fejlődhessen?

Csakhogy a tevékenységnek nálunk két nagy akadályal kell megküzdeni. Ipar és kereskedés nélkül nincs virágzó polgárság. Franciaország, Anglia, majd, példájukat követve, Ausztria és Poroszország védővámok által teremtették meg önálló gyár-iparukat és szabadultak föl a külföld gazdasági túlsúlya alól. Nálunk pedig ennek még útját állja az Ausztriával kötött kereskedelmi és vámszerződés. Történetileg véve, a magyar polgárság fejlődésének megakasztása a legnagyobb áldozat, melyet Magyarország a kiegyezésért hozott. Érezték is ezt a hiányt. Talán az úgynevezett »intelligentia« és a hivalkodó osztály folytonos szaporítása, szinte túltengése, e nagy hézag kitöltésére szolgáló szándéknak mintegy öntudatlan jele.

A szükséges vicariálásnak egy természetes módja van. A parasztság fejlesztése oly módon, hogy ez a polgárság föladatainak legalább egy részét megoldhassa. De ez csak hosszú nevelés, előkészítés útján történhetik meg.

Intézményen segíthet más intézmény. De a másik akadály,

éppen történeti fejlődésünk hiányossága miatt, mélyen ott van népünk lelkében. Intézményeinket átalakították, de gondolkodásunk, társadalmi fölfogásunk még középkori. Kell, hogy az legyen. Mert mindenki tudja, minő szolgálatokat tett hazánknak a papság vallásos és művelődési tekintetben; mindenki tudja, mit köszönhetünk a főnemesség fegyverének és politikájának; de a polgárság hazafias érdemét ki merné ezekéhez mérni? A történeti tekintély csak nagy, korszakos érdemeknek lehet méltó jutalma. Van-e gazdasági függetlenségünk, van-e szellemi önállóságunk, nemzeti tudományunk, az, a mit más, boldogabb országoknak már megszerzett polgárságuk. Hiszen nálunk a vicariálás törvénye következtében még e terekre is ki kellett terjeszkednie a két régi történeti rend működésének.

Tudnunk kell ezeket, de azért mindenek fölött tudnunk kell azt is, hogy minden eléggé nem méltányolható helyettesítés mellett is csonka marad nemzetünk élete és törekeny annak léte, míg a történeti rendek mellé ugyanazon érdemmel, de ugyanazon elismeréssel is. nem sorakozik a harmadik rend. Nálunk ennek még különös jelentősége is van éppen nemzeti szempontból.

A régi Magyarország beolvastotta amaz idegeneket, kik igazán állami föladatokat teljesítettek, vállalva a magyarral. Magyarrá lett itt a pap és a lovag. De a polgár nem lett azzá, mert magyar polgári osztály alig volt. A paraszt meg külön élt. Ha a munka a fő állami föladat, annak egyesítő hatása sem maradhat el. A nagy tömegek magyarosodása nem várható mástól, mint a városokban folyó közös szellemi és anyagi munkától. KOSSUTH is így ítélte. Ez pedig nem pusztá elmélet. A statisztika bizonyítja, hogy csak a városok magyarosodtak igazán.

Paradoxon, de úgy van: a könnyű lovasságot nagy tökéletességre vitték a műveletlen népek is, de erős gyalogságot csak a polgárosodás szerezhettek. A műveltség első kezdeteit már bera-gyogja a költészet, de prózairásra csak magasabb fokú nép emelkedik. így azok a rendek, melyeket legmagasabbaknak szoktunk tekinteni, melyek nevéhez, valójához hozzáfűződik az előkelőség fogalma és a velejáró tisztelet, már az emberi társadalom első föladatainak megoldására jöttek létre. De nem minden nemzet jutott el odáig, hogy melléjük állítsa a mon-dák sugárától meg nem aranyozott, nagy múltra nem hivatkozó, de a nagy jövőt mindenütt előkészítő polgárságot.

ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az erkölcsi nevelés első nemzetközi congressusa Londonban.

A folyó év szeptember havának 25-29. napjain fogják tartani Londonban azt a congressust, melynek jelentőségéhez a társadalmi politika szempontjából nem fogható egyiké sem az idei nagy nemzetközi eszmeharczok közül. A nevelésügyre gyakorlandó erkölcsi befolyásról lesz ott szó és pedig úgy, hogy e kérdés tárgyalására minden művelt nemzet legjobb erőit küldte ki. A legtöbb nagy állam közoktatási miniszterei vették azt a védőségük alá és a legfőbb védőséget maga az angol király fogadta el. Magyarországnak is lesz képviselote ezen az utat törő, nagy fontosságú congressuson, melynek lefolyásáról avatott tollból annak idején részletes ismertetést fogunk nyújtani. A magyar résztvevők közül többen szívesek voltak megszabott szűk keretben tartandó előterjesztésüket már most rendelkezésünkre bocsátani. Ezek szószerinti közlését a GAAL JENŐ, PROHÁSZKA OTTOKÁR és BALOGH JENŐ értekezésével kezdjük meg, még pedig ilyen sorrendben az értekezések tartalmának logikai egymásutánja miatt.

Szerk.

Az erkölcsi élvezet érzésének fejlesztése, mint a nevelés egyik legfőbb tényezője.

Összes emberi törekvéseink a lét és boldogságának biztosítására irányúinak. A belénk oltott ösztönök, hajlamok, vágyak és aspiratiók végső célja ez. Individualisticus és altruisticus emberi tulajdonságaink mind, valamennyien ennek megközelíté-

sére bírnak alkalmas természettel. Ami az eszközöket hatályosbítja, az említett legfőbb cél szempontjából kívánatos és becses, ami pedig azok hatékonyságát alább szállítja vagy megtámadja, az reánk nézve káros és veszedelmes.

Az ember valója nagyon complicált természetű. Fizikai, szellemi és erkölcsi világunk alkotó részei ennek, és bizonyos önállóságuk daczára ezek szerves egységében jelentkezik az emberi lény. Minél összhangzatosabban hatják át egymást ezek az alkotó részek, jólétünk annál zavartalanabb és teljesebb. - Hogy azonban ez bekövetkezhesek, mindazon képességeket és tulajdonságokat, melyekből külön-külön főalkotó részekké és azután szerves egységgé kidomborodva az ember áll, ápolnunk és fejlesztenünk kell. Ez ápolás és fejlesztés annál hatékonyabb, minél öntudatosabb.

Az öntudatoság azonban nem úgy értendő, hogy minden ember egyénileg tudja azt, hogy milyen eszközökkel, mily módon és mely célból kell tehetségét, hajlamait és alaptulajdonságait fokozni és javítania. Ez ily általánosan megvalósíthatatlan kívánság. Minél szélesb körű ez az öntudatoság, annál jobb; de az a társadalmak óriási méretei mellett az alapokig lehető soha sem lehet. Az szükséges tehát, hogy az emberi tehetségek, hajlamok és tulajdonságok nemcsak a társadalom magasabb osztályainak tagjainál, a művelt és félműveltségű, hanem az alsóbb osztályokban is, a hol a nevelésre és oktatásra sok pénz-, idő- és fáradságbeli áldozatot hozni nem lehet, a közoktatás és köznevelés folytán, mely alatt nemcsak az iskolait, hanem a közélet és a felsőbb osztályok példája által nyújthatót is értem itt, a tehetségek, a jó hajlamok és alaptulajdonságok mintegy ösztönszerűleg fejlődjenek tovább, és így ezen osztályok is a lét küzdelmeiben a jelzett emberi végső célnak megfelelőbb fegyvereket, vagyis életök biztosításának és boldogításának mindig hatályosbබුලó eszközeit használhassák.

Ennek a hatályosbításnak módszerét minél célszerűbben megállapítani és rendszeresíteni a paedagogia föladata, melynek hovatovább annál inkább socialis szellem által, a melynek gyökerei bennünk megvannak, hiszen erkölcsi valónk azokból sarjadzott ki, kell áthatva lenni.

Fontos ennél fogva a paedagógiára nézve, hogy az ember természetét, annak alapjait és szerkezetét, fejlődési képességének

lényegét és határait jól ismerje föl. Nem szabad e részben más, mint pozitívus alapokról kiindulni. Egyaránt végzetes tévedés volt az mindig, ha az embertől keveset vagy sokat vártak. A kevés nem tűzött ki elég magas és magasztos célokat, tehát a kisebb feladatoknak megfelelőleg nem is költötte fel az életerőket és az életösztönt úgy, mint lehetett volna. A sok pedig elérhetetlennek bizonyulván, demoralizáló hatást gyakorolt.

Igen behatóan, alaposan és tárgyilagosan kell tehát a paedagogjának kutatni azt, hogy mily főtenyezőket és hogyan kell a megközelíthető legmagasbbrendű célok szempontjából mozgásba hozni! És e végből három igazságot nem szabad szemei elől tévesztenie.

Az első igazság az, hogy az embernek három – anyagi vagy helyesebben physikai, szellemi és erkölcsi – világa van, melyek felbonthatatlan összefüggésök mellett is igen nagy mérvű különléttel, és a jelenségeikből alakuló törvényeik tekintetében nagyon figyelemre méltó autonómiával bírnak.

A második az, hogy ezen különállásuk azonban csak autonomus és nem souverain jellegű, mert – a hasonlatot tovább fűzve – a souverainitas nem a részeket, de az emberi való és élet egységét illeti meg, minélfogva sem a physikai, sem a szellemi, sem az erkölcsi törvények, (még ha elképzelhető volna is,) nem külön csoportjaikban elszigetelve, hanem csak szerves combinatiójuk révén lehetnek valóban előnyösen hatályosak.

A harmadik igazság végül az, hogy az ember valójának említett három jellegű törvényei a maguk egészében voltaképpen ugyan egyenrangúak, már csak azért is, mivel egymást kölcsönösen feltételezik, tehát egyaránt nélkülözhetetlenek; azonban a három való-alkatrész közül leginkább az erkölcsi állván hatalmunkban és az élet minden körülményeihez leginkább az levén képes alkalmazkodni, a nevelésnél erre kell a legnagyobb súlyt fektetni.

Ha helyem volna hozzá, bővebben ki tudnám fejteni és talán alaposabban is bebizonyítani ez utóbbi tétel igaz voltát. Az adott helyzetben legyen elég arra utalnom, hogy már a puszta életnek fenntartása és biztosításához is az erkölcsi tulajdonságok mennyire szükségesek, és hogy azok meg- vagy meg nem léte teszi az életet minden körülmények között kívánatossá

vagy utáltta. Hányszor történik meg, hogy a legegészségesebb és legjobb módú emberek erkölcsi egyensúlyuk felbillenése után rendkívüli könnyedséggel dobják el az életet maguktól. A szellemi képességeket csak egy erkölcsi mozzanat, a fegyelmezetttség és a mi ennek nyomában jár, az iskolázottság vagy rendszeres gyakorlat, alkotásaik közben pedig az odaadás „ és a lemondási készség teszi egyedül becsesekké.

Ki kell emelnem végűi, hogy az erkölcsiséget és annak nagy jótéteményeit minden nemzet valamennyi nemzedékének sokkal kisebb mértékben lehet akár az ősköztől örökölni, akár az idegenektől átvenni, mint a fizikai és szellemi előnyöket.

Az egyén és a társadalom erkölcsösége tehát a legnagyobb kincs és oly arsenal, melyből életküzdelmünk számára a legbecsebb fegyverek kerülnek ki, sőt a máshonnan való fegyverek is voltaképpen ott mennek a használhatóságához szükséges edzésen és szerelésen keresztül.

De az ember erkölcsi világában sem tagadván meg önmagát, az önző és társas jellegű tényezők combinációjának hatása alatt áll ott is. Természetes ott is az, hogy főtörekvése az ön- és fajfenntartás, és hogy elhatározásait inkább érzések s érzelmek, mint eszmék és elvont gondolatok irányítják. így van ez a legműveltebb osztályoknál is, annál inkább a minden nemzet zömét képező kevésbé művelteknél. Ezen a tényen a cultura aránylag csak kis mértékben képes változtatni; hanem azt elérheti, hogy az érzések és érzelmek jobbakká, nemesebbé és czélszerűbbé válhatnak. De az e részben elérhető haladási fokon is csak az erkölcsi erő folytonos ápolása mellett maradhatnak meg az egyes emberi közösségek, azért tehát minden nemzedéknek magáért és a reá következőért folyton kell az erkölcsiség ápolásának és fejlesztésének terén munkálkodni, mert a hanyatlás különben föl nem tartóztatható.

Az erkölcsi tényezők közt mindezeknél fogva a legnagyobb horderejű az, melynek természetünkben a legmélyebb gyökere van: az erkölcsi élvezet, mely nem kevésbé jól esik, mint a testi és a szellemi élvezet, de a mely, ha nemes, maradandóbb jó érzést s rendszerinti jelentkezése esetén állandóbb megelégedést és boldogságot szül, mint bármely más élvezet. Hozzájárul ehhez, hogy minden másnemű élvezettel, sőt az azokról való lemondással is összefér. Mindenkinek mintegy önként ki-

nálkozik. Az erkölcsi élvezet mindenüvé bejut. A szegénységgel, a fizikai jólét hiányával, az élemedett korral, az alacsony társadalmi állással, élethivatással és munkával sincs ellentétben.

Tehát általánosabbá tehető, mint bármely más élvezetek, melyek értéke is attól függ, hogy erkölcsi élvezettel párosíthatók-e vagy nem. Az erkölcsi élvezetben az altruizmus összeolvad az önzéssel. Átala az ember természetének egy alap tulajdonsága sem bénul meg, hanem valamennyi csak nemesbbül. A boldogságot, mely annyi forrásból fakad, voltaképp az erkölcsi élvezetek alapozzák és szilárdítják meg. Az emberi élet minden nyilvánulása közben és mozzanatában emel, fönntart, erősít, illetve kárpótol. Az tehát az emberiség legnagyobb jótéteménye és áldása, de egyúttal a leghatalmasabb kulturális tényező is. Gyökere az emberi érzésben van, s ezzel együtt az arra való hajlam is fejleszthető nemcsak egyéneken, hanem – jelentkezésének az egymásután következő nemzedékeknel való következetes előidézése útján – a fajokban is. És ez a törekvés közönséges értelemben véve nem utilitarius, azaz nem az egyén saját hasznának szempontjából indul ki, hanem egyúttal és egyidejűleg közcélokot is szolgál, de minden ideális és altruisticus irányzata mellett összhangban jelentkezik az ember fizikai és szellemi valójának valamennyi fontos követelményeivel.

Meggyőződésem tehát az, és kérem, hogy a fölhozottak alapján a tisztelt congressus is mondja ki, hogy:

1. A nevelés tengelyét képező erkölcsi nevelés körében az erkölcsi élvezeteket mint ennek egyik legfontosabb tényezőjét kell megbecsülni;

2. Oda kell hatni, hogy a nevelés minden ágában működők annak fontosságáról és lélektani nagy horderejéről idejekorán meggyőződjenek;

3. Az erkölcsi nevelést vezető intézmények különös gondot fordítsanak arra, hogy az erkölcsi élvezet iránti hajlam a köz- és magánoktatás minden fokozatán az erre alkalmas összes segédeszközök fölhasználásával rendszeresen minél inkább fejlesszessék.

Gaal Jenő.

A család és iskola etikai együttműködéséről.

A nevelendő gyermek szemben áll az őt környező világgal, mely ébreszti s ingerli tehetségeit, de főleg annak az őt környező világnak két legfontosabb tényezőjével, mely embert akar belőle nevelni, és ez a család s az iskola. A családban fejlődik a gyermek testi és lelki élete s az iskola segít őle, folytatólag, pótlólag van hivatva a nevelésbe befolyjni: azért kell, hogy minél teljesebb harmóniában hassanak, s én itt azokat a szempontokat jelölöm meg, melyekre nézve ezt a harmóniát különösen sürgetnünk kell.

1. A nevelésben, mely végre tiszta, jó, erős, szép életet akar alakítani, úgy a családnak, mint az iskolának alapú egységes világnézetet kell elfogadnia, melyet az erkölcsi nevelésben szigorúan kövessenek. Szép, erős élet ki nem hagyhatja s nem mellőzheti a lélek üdvére való tekintetét. Ha a család tagadja azt, amit az iskola állít, vagy megfordítva, — ha a vallásoktatásban állítanak valamit s ugyanazt tagadják a természettudományban: akkor a gyermek egészségtelen, hazug atmosphaerában él s az erőszak benyomásait szenved, mikor csak fenkölt hit, szeretet, tisztelet s kímélet kezelhetné szerencsésen lelkét.

2. Bár a család s az iskola közös művön dolgoznak s mindegyik embert akar nevelni, e törekvésben mégis egy sem állja meg a helyét egyedül, hanem egymásra vannak utalva, hogy egymás sajátos hiányait kipótolják. E hiányokat csak egymásra gyakorolt, szerencsés befolyással tüntethetnék el. A család melegebb, szeretőbb, az étellel közvetlenebb összeköttetésben áll, de gyakran híjjával van a kellő nevelési ismeretnek, belátásnak s, sajnos, még az erkölcsi hódításoknak is; az iskola meg tüzetesebb ismeretekkel rendelkezik ugyan, de erkölcsi kihatásaiban gyenge. Mindkét helyen pótolni kell a hiányt, s épp e célból szükséges, lehetőleg szoros összeköttetésbe lépnie családnak s iskolának. Ismerni kell a gyermeket; a szegényebb sorsú szülők ugyancsak nem ismerik, s a legelőkelőbb helyen is gyakran félreismerik; az iskola segítse a szülőket a fölismerésre; beszéljék meg tanítók s szülők a gyer-

mek természetét. A tanulók nagy száma ezt ugyan nagyon megnehezíti, de az érdeklődés s a hivatásos buzgalom sok mindenre rásegít. – Ez érintkezés révén tisztába jönnek a gyermek természete iránt; constatálják hibáit, hajlamait. E hibák között lesznek olyanok, melyeket legszerencsésebben a család kezel, milyenek a rendetlenség, dacz, hazudozás, nyalakodás, elpuhultság; lesznek mások, melyeket inkább az iskola orvosol, milyenek a gyávaság, jellemtelenség, közöny. Az iskolának e részben nagy föladata van, hogy fölvilágosítással szolgál, igaz ideálokat ad, helyes fogalmakat terjeszt a jó, okos életről: kevésbbé fér hozzá a gyakorlatban a faláncságot letörni, a szeszes italtól a gyermeket megóvni, de helyes fogalmakat adhat, hogy mily rossz a gyermeknek a szeszes ital, elítélheti az ivás divatját s undort kelthet a mértékletlenség ellen.

3. Nemcsak az iskola, de a család sem nevel igazán, ha csak szóval s nem tettel, vagyis ha példával s élettal nem dolgozik. Élni kell, »elő élnie« kell szülőnek, tanítónak az életet. Embert csak az nevel igazán, ki nemes, szerető lelkét állítja bele a nevelésbe; aki öntudatában átélte az erkölcsi világ fölségét s az erény motívumait életté váltotta magában. Szülő s tanító e részben nem különböznek; a szép, nemes élet harmóniája biztosítsa törekvéseik sikerét. Ez a legszükségesebb harmónia. A szép, nemes lélek benyomásaiból az iskola keveset nyújt, mert inkább az ismeretközlés s a tanítás mechanikája uralkodik benne. A család könnyebben teremti bele a fegyelembe, a parancsba, a szigorba a szellemet, mely engedelmességre nevel, mint az iskola, melynek fegyelme könnyen külsőséges s inkább dressura, mint erényes érzés. Az iskola ijeszt s terrorral dolgozik; a család is szigorú legyen a rossznak letörésében, de a tettetés veszedelmétől könnyebben meg fogja óvni a gyermeket. Az iskolának a készséges és jóindulatú engedelmesség cultiválásában több gondja s dolga lesz s csak akkor ér céljt, ha a szülői szeretet motívumaiból indul ki.

4. Család és iskola különösen abban értsen és érezzen egyet, hogy az ethikai motívumokat állítsa a nevelés előterébe. Van intellectuális, aesthetikai, socialis műveltség, de minden igazi lelki műveltségnek alapja az erkölcs, mely a Végtelen Isten törvényét élénk adja, hogy

átéljük s boldoguljunk. A jellem két tényezőn épül: egyrészt a lélek uralmán a szenvedélyek s rossz hajlamok fölött, másrészt az elvek szerint való cselekvésmódon, mit tulajdonképpen jellemnek hívunk. Az iskola kevésbé gondolja az etnikumot s inkább az ismereteket fejleszti. Nagy baj volna, ha ez irányzatával az erkölcsi érzéket gyöngítené, ha nem mással, hát az által, hogy azt ignorálja, vagy legalább kevésre becsülni látszik. Az *aesthetikát* élesen választjuk el az *ethikától*; más a jó, más a szép. Vannak nehéz kötelmeink betegeket s szenvedők iránt, ahol a szép érzéke inkább akadályoz, mint segít. Vannak az életnek nem szép oldalai, melyeken épügi ki kell váltani az erkölcsöt, mint az élvezetet szépség útján. A család a maga bajaival, megpróbáltatásával, a maga küzdelmeivel s szerénységével az *ethikumhoz* közelebb áll; jó lesz azt a divatos helytelenséggel, mely az *ethikát* *aesthetikával* akarja helyettesíteni, meg nem zavarni.

5. A család nagy előnye az együttlét az élet minden körülményeiben; a családban imádkoznak, dolgoznak, esznek, isznak, üdülnek, sírnak. S a gyermek a megadott élet útjain halad és fejlődik. Az iskola ezzel szemben nélkülözi a sokoldalú, meleg, reális élet nevelő hatását, sőt nagyon is *schematikussá* lesz s formalitásokban merevül meg. De a mai család maga is nélkülözni kezdi a való élet sokoldalúságát; az élet szinterei el vannak különítve egymástól, nevezetesen a munka kivonul az otthonból s a gyári ipar magas falai közé szorul. A gyermek nem látja atyját, anyját a munkánál, nem segít neki, nem babrál vele. Ez nagy hiány, melyen család is, iskola is lehetőleg segítsen. Fiú, leány, szokjanak házias munkához, kivált ez utóbbi, – végezzenek mindent a ház körüli, amit a háztartás gondja megkíván. Az iskola is adjon minél tágabb tért a szabad mozgásra. A gyermekek s ifjak ugyanis egyoldalú, ismeretelsajátító életet élnek, de érzékeiket s izmaikat nem gyakorolják; a kieszt nevelésben a sok formalitástól vész az öserő. Teletömjük, agyonkínáljuk őket azzal, ami nem ők: adjunk nekik kevesebbet, de adjuk meg azt a gyermeknek s az ifjúnak, hogy a magáé lehessen. Disharmonicus az a fiatal élet, melyet egyre a mi gondolataink formáiba szorítunk bele, - melyet folyton egy magasabb culturával telítünk. A jobb

jövő folytonos hajhászásától elromlik a jelen. Innen van nevelésünknek az a materialista, bürokratikus, mondhatnám, vénhedt arczulata; a gyermek, az ifjú nem gyermek, nem ifjú többé, megvénül tőle.

6. Nagy szükség van a család és iskola harmonious összeműködésére a socialis s gazdasági hiányok pótlásában s eltüntetésében. A szülők kötelessége gyermekeik egészségével s fejlődésével szemben már akkor kezdődik, mikor azok még nincsenek; mikor pedig már vannak, akkor arra is kiterjed, amit a német költő oly szépen mond: »Schafft frohe Jugend euren Kindern, Des Lebens Heimsuchung zu mildern; Wer jung schon viel erfalten Gutes, Trägt auch das Schlimme leichten Mutes.« Az iskola vegye tekintetbe a gyermek családi, gazdasági viszonyait s nyúljon be pótlólag ott, hol a szegénység szomorúsága kísért az ifjú arczokon. Itt is ugyan az első, akinek meg kell állnia a helyét, maga a szülő, az Istenbizalom s a körösztviselés erejében; ez oltalom alá állítsák gyermekeiket, hogy lehetőleg ne érezzék a szegénység keservét s vigasztalódjanak azzal, hogy, komoly ethikai alapon állva, gyermeket az ifjúság kemény csapásai is nagy emberekké nevelhetnek. Az iskola a maga részéről karolja föl a szenvedő ifjúságot; részesítse először is egyforma elbánásban a szegényt s a gazdagot s a nálunk még elmaradt községi politika keretében gondozza az elhanyagolt, rosszul táplált gyermeket. – Ez az összeműködés győzelmeket arat az elzüllés fölött.

7. A család arra alkalmas, hogy a gyermeket egyszerűsége, igénytelensége s a kis dolgokban is hűségére nevelje, míg ellenben az iskolai életnek egyik kedvezőtlen jellege a »tömeg«, mely fölületesség, henczegővé, komisszá nevel. A tömeg irányzata mindig alacsony és szolgálékú, s ez befolyásolja az egyeseket s föltétlen hódolatot kíván ítélete előtt. Socialis ösztöneink s hiúságunk sodornak ebbe bele. A fiúk csorda-módra követik a tömeget jóban-rosszban s eldurvulnak. Itt is kell finom s mélyjáratú összeműködés család és iskolaközt. A család fogja le lehetőleg a maga körébe a gyermeket s az ifjút is; amennyiben pedig az iskolában nyílik már a nyilvánosság tere, melyre az ifjú lép, ott a tanítók neveljék az ifjúságot arra, hogy a hűséget nehézségek közt is érvényesítsék s buzdítsák őket, hogy ne tőrjék az alacsonyak

uralmát. Szervezzék az iskolát amerikai módra, hogy az ifjúság becsületérzését állítsák be vezetőül a tömegbe, mely intézkedjék, s melytől számon kérjék az esetleges kihágásokat.

8. Nagy vívmánya lesz a család és iskola együttműködésének az ifjúság fegyelmezettsége a nemi ösztönt illetően. A család neveli első sorban a finom érzéket a szemérem iránt. Zsenge korától rá kell nevelnünk az ifjúságot, hogy mindenben illedelmes s tiszta legyen. A romlott fiúk, a pajtások erkölcstelen beszéde s a sikamlós olvasmányok megmérgezik az ifjúság képzeletét. Szülőnek, iskolának itt kezet kell fognia. Otthon a táplálkozásban, öltözetben, alvásban nyilvánuló elpuhultságot kell kerülni, az iskolának pedig rá kell képesítenie az ifjúságot, hogy ne bízzék ösztöneiben, hanem tekintse magát mint erős gyökeret, melynek sok buja fattyúhajtása van, azokat le kell törnie s magát az erkölcs követelményei szerint megnesemesítenie. Minden nemi fölvilágosítás azt tartsa szem előtt, hogy csak akkor ér célzt, ha tisztelettel tölti el az ifjúságot az Isten nagy gondolatai iránt, s ha belátja, hogy belátni nem elég, hanem akarni kell, az akaratot meg nevelni kell az önuralomra. Az erőt nem a tudás adj a, az csak eligazításokkal szolgál. A tiszta, erős nemzedéket a családi élet tisztaságának s fegyelmeztségének fogjuk köszönni; az iskola pedig óvjon, fokozza a belátást s a vágyat a tiszta élet után, melynek több az öröme, mint a rohamos és élethervasztó szabadosságnak.

Ez úton, remélem, szerencsésen fejlesztjük ki az ifjúság erejét s család és iskola sikerrel szolgálja majd azt az etikát, mely a léleknek önmagunk fölött való uralmában áll.

Prohászka Ottokár.

Az erkölcsileg elmaradottak nevelése Magyarországon.

A kapott fölszólítás folytán föladatom vázlatosan ismertetni, mi történt és mi történik Magyarországon az erkölcsileg elmaradottak nevelése terén.

I. Minthogy a kérdésnek legnagyobb jelentősége a fiatalok tekintetében van, nagy súlyt helyezek annak vázo-

lására, hogy a fiatalok büntetése, valamint a züllésnek indult és züllött gyermekek és fiatalok nevelése Magyarországon miképen van szabályozva és azt mily módon viszik köröszül. A) A büntettes fiatalok. A hatályban levő magyar büntetőtörvénykönyv (1878. évi V. t.-cz. 83., 84. és 85. §§.) idevágó szabályai a következők:

1. A 12 éven aluli gyermek, ha büntetendő cselekményt követ el, sem büntető eljárás alá nem vonható, sem nevelése iránt a büntetőtörvénykönyv alapján semmi intézkedés nem tehető.

A 12-16 évében levő büntettes, ha cselekménye bűnösségének fölismérésére szükséges belátással nem bírt, nem büntethető, azonban életének 20. évéig javító intézetbe való elhelyezésre ítélt. Ha ellenben az ilyen fiatal képes volt cselekményének bűnösségét fölismerni, öt évig terjedhető szabadságvesztéssel büntethető.

2. A büntetőtörvényeket módosító és kiegészítő új törvény (15-35. §§.), melyet a magyar országgyűlés legutóbb fogadott el és melynek hatályba léptetését az igazságügyi kormány 1910 januárius 1-re tervezi, a következő új jogszabályokat állapítja meg:

A 12 éven aluli gyermek bűncselekmény elkövetése esetén nem büntethető, azonban az illetékes hatóságok intézkedhetnek az iránt, hogy a fiatal büntettes házi, vagy iskolai fenyítést kapjon, illetőleg szükség esetén, eddigi környezetéből kivéve, javító nevelése rendeltessék el.

A 12-18 éves fiatalokkal szemben bűncselekmény elkövetése esetében a következő büntetést-pótló eszközök alkalmazhatók:

- a) szülői vagy iskolai fenyítés;
- b) bírói dorgálás;
- c) szigorúbb fölügyelet mellett próbára szabadlábon hagyás;
- d) javító nevelés határozatlan időtartamban. Ez a 21. életévig terjedhet.

Csak ha ezek az eszközök nem mutatkoznak alkalmasnak, akkor helyezhető a fiatalot öt év tartamára kellően berendezett külön fogházba; egy hónapnál rövidebb tartamú fogházbüntetését, ha elszállítása nehézségekbe ütköznék, más intézetben ugyan, de más elítéltektől elkülönítve tölti ki.

B) A züllött vagy züllésnek indult fiatalok elhelyezhetők: a) az állami gyermekmenhelyekben; b)

állami javítóintézetekben; c) egyesületek vagy magánosok által állított intézetekben.

a) Az állami gyermekmenhelyeket az 1901. évi VIII. és XXL t. cz.-ek alapján állították fel és azok körüli mezőgazdasági gyarmatok mintájára állami gyermektelepeket létesítettek. Ez idő szerint 18 állami gyermekmenhelyben és a gyermektelepeken több mint 39.000 tizenöt éven aluli gyermeket nevelnek állami költségen. Ez a szám gyorsan növekedik és néhány hét múlva a 40.000-et is meghaladja.

A 18 állami gyermekmenhelybe szállítatnak a magyar kir. belügyminister 1907. június 13-án 60.000 sz. a. kelt rendelete alapján azok a 12 éven aluli gyermekek, akik büntendő cselekményt követtek el, valamint azok a 12-15 éves fiatakorúak is, akik eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak vannak kitéve, vagy züllésnek indultak.

b) A javítóintézeteket a büntetőtörvénykönyv rendelkezése alapján 1884-től kezdve szervezték, illetőleg bővítették. Jelenleg 5 állami javítóintézetünk van.

c) Az egyesületek intézetei közül nagyobbak az Országos Gyermekvédő Liga, a Katholikus Nővédő Egyesület stb. hasonló célú intézetei külön fiúk, külön leányok számára.

IL A felekezetek által fönntartott nevelő intézetekben, pl. az Országos Katholikus Nővédő Egyesület intézete, Bethánia Szeretetház (Budapest, X. ker., Elnök-utca 11. sz.), züllött fiatakorúak morális paedagogiai nevelése vallás-felekezeti alapon vallás-erkölcsi oktatással és munkára tanítással történik.

Az állami gyermekmenhelyeken állami tanító vezeti az erkölcsi nevelést. A felekezetek itt nincsenek elkülönítve.

A kir. javítóintézetekben a vallás-erkölcsi nevelés a családi rendszer szerint történik. Egy-egy elkülönített növendékcsoport 20 fiatakorúból áll. A családfőnek nevezett tanító föladata a nevelésére bizott család növendékeit nevelni, vallás-erkölcsi oktatásban és iskolai tanításban részesíteni, rendhez és tisztasághoz szoktatni és velük szemben a fegyelmet gyakorolni. A fegyelmi hatalmat az intézet igazgatója gyakorolja. A munkára tanításbana családfőt, különösen ipari oktatásban, képzett munkavezetők támogatják.

A javító intézetek igen nagy súlyt helyeznek arra a jelentős tényezőre, amelyet a hitélet nyújt. A hit- és erkölcsstanra az

egyres hitfelekezetek lelkeszei vagy hitoktatói tanítják a növendékeket. Tantárgyak: a hit- és erkölcsstan, a biblia, az egyháztörténet, katholikus felekezetiteknél, amely Magyarországon a népesség nagyobbrészét teszi ki, az egyházi szertartástan is. Külön valláserkölcsi oktatásban részesítik a fegyelmi büntetés alatt álló és a beteg növendékeket. A növendékek a nap különböző szakaiban, nevezetesen reggel tanítás előtt és után, étkezés előtt és után és lefekvéskor imádkoznak. Ez imák szövege felekezeti különbség nélkül egyforma. Vasár- és ünnepnapokon istentisztelet és szentbeszéd tartatik. Ezenfölül mindegyik család a családfő fölügyelete alatt naponkint rövid házi ájtatosságot is végez.

Az iskolai oktatás főtárgyai: írás-olvasás, számolni tudás és az az ismeretkör, amelyre egy értelmes munkásnak, iparosnak vagy gazdának van szüksége. A tanítás naponként 4 óráig tart.

A munkaoktatás a házimunka tanításával kezdődik, azután egyesek földművelési és kertészeti, más növendékek ipari munkára oktattatnak.

III. Fölnőtt, erkölcsileg elmaradott egyének erkölcsi nevelése. A fegyház-, börtön- és fogházbüntetésre jogerősen elítélt egyének, az 1880 augusztus 15.-én kibocsátott börtönrendtartás értelmében három osztályba (kezdő, haladó és polgári) osztva, iskolai és erkölcsi oktatásban részesítettnek. Minden harmincz éven aluli elítélt köteles az iskolai tantárgyakat tanulni, de az ennél idősebb elítéltek is saját óhajtasuk, vagy az igazgató rendelete alapján tanításban részesítendők. A tanórák száma hetenkint 5-8. A vallási és erkölcsi oktatást az illető felekezetek lelkeszei adják saját híveiknek. Az elítéltek vallási ismereteik szerint 5 különböző osztályba soroztatnak, és az egyes osztályok hetenként egy-egy órai oktatásban részesülnek. Minden vasárnap, illetőleg felekezeti ünnepen istentisztelet és egyházi beszéd tartandó.

Balogh Jenő.

Társadalmi gazdaságtan.

A szabadkereskedelmi elmélet bírálata.

Nagyon érdekes és tanulságos az a küzdelem, a mely Angliában a szabadkereskedelem hívei és ellenesei között folyik. A múlt század első felében jutott győzelemre a szabadkereskedelem elmélete az angol politikában. Innen járta meg diadalútját az európai szárazföldön is. Uralkodása azonban rövidebb életű volt itten, mint a brit szigeteken. Ma már épen nem mondhatjuk tanait általánosan uralkodóknak, még kevésbé áll azoknak alapján az európai szárazföld kereskedelmi politikája. Az angol viszonyok azonban különösen kedvezők voltak abban a tekintetben, hogy ott a szabadkereskedelmi tantételt a gyakorlati politika józan életbölcseiségének is tekinték. Angolország eddig megközelíthetetlen kereskedelmi fölsősége kiszámíthatatlan időkre látszott arra elhívni a brit szigeteket, hogy a szabadkereskedelem hittételeinek melegágyává legyenek.

De változnak az idők. S habár az angol gazdasági politika még mindig a szabadkereskedelem elveihez símül, valami tűnőfélben van már Angliában is: a hit a szabadkereskedelmi tanok föltétlen és mindenütt üdvözítő voltában.

Utat tör Angliában is lassan-lassan az a meggyőződés, hogy a szabadkereskedelmi tanok is viszonylagos érvényűek csupán s nem lehetnek gazdaságtani hittételek – dogmák – minden országban s minden körülmények között egyaránt. Utat tör ott is az a vélemény, hogy a különböző gazdasági helyzetek, a fejlődés különböző fokai, az állapotok kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb volta szerint a gazdasági politikának s azzal szemben az állam és törvényhozás magatartásának is különböző utakat kell követnie. S habár az igaz hitű hívők mindezekből nem engednek a szabadkereskedelmi tanoknak az élet által való megczáfolására következtetni, a helyzet változása kétségtelen. Hogy Angliában még mindig a szabadkereskedelmi irány követői vannak túlsúlyban, ez csak azt mutatja, hogy magára Angolországra vonatkozólag még mindig a szabadkereskedelem rendszerét tartja helyesnek a közvélemény nagyobbik része, a mi azonban mit sem bizonyít más államokra vonatkozólag.

Csak a minap bukott meg Manchesterben a szabadkereskedelmi jelölt, – hozzá a kormány tagja. Nem egyik jele-e ez is annak, hogy az angol közvélemény is más szemmel kezdi már tekinteni az egykori hittételeket?

A két ellentétes nézet gondolatvilágában érdekes bizonyítékokat csoportosít L. S. AMERY munkája: *The fundamental Fallacies of Free Trade. Four adresses on the logical groundwork of the free trade theory.* (London 1906. The National Review Office. 112. 1. 8^o.) Kis könyv, de annál figyelemreméltóbb az, a mit mond. Nem annyira föltalálja, mint inkább hadvezető módjára sorakoztatja az erősségeket a *laissez faire* tétéleivel szemben. Űgyesen találja el amazok achillesi sarkait. Bírálata éles és meggyőző. Nem annyira a tudomány hatalmas »vértjével fegyverzi föl magát, mint inkább a logika és tapasztalat erejére támaszkodik. A deductivus tanokkal szemben az élet tapasztalati czáfolatait állítja oda. Ott a legerősebb, a hol kérlelhetetlen bírálattal mutatja meg azokat az alapúit vett föltevéseket, melyekre az egész szabadkereskedelmi elmélet építve van, mely kiindulási alapnak meg nem állása esetén összeomlik az egész reá helyezett építmény. Rámutat arra, hogy a *laissez faire* hittételei a gazdasági életnek egy különös állapotát, az ember természetének egyik tulajdonságát általánosították minden esetre s hogy egy relative, bizonyos viszonyok között helyes gazdaságpolitikai irányt tüntettek föl föltétlenül helyesnek s állítottak oda gazdasági és politikai megdönthetetlen igazságként.

Az érdekes könyvnek gondolatmenete különben a következő:

Téveseknek mondja a szabadkereskedelmi elmélet tanait s négy fejezetbe foglalja azokat téves voltuk tekintetében. E fejezetek: az individualista tévedés, a capitalista tévedés, a kereskedelmi tévedés és végűi a szabadkereskedelem lélektana és története.

A szabadkereskedelmi rendszert az orthodox gazdasági iskola juttatta – úgymond – diadalra, mely a gazdasági élet jelenségeit tisztán az egyed szempontjából nézi. Ez az iskola figyelmen kívül hagyja azt, hogy egy-egy egyednek az érdekei nem azonosak mindig az összeség érdekeivel. Nem tekint arra, hogy nemcsak egyedek vannak, hanem egymással versenyző

nemzetek is. A classicus iskola művei találóak az egyes üzletember viszonyaira, egyedi érdekeire, de teljesen hasznavehetetlenek abban a tekintetben, hogy egy állam gazdasági politikáját építse azokra.

A magánérdeknek azonosítása a közérdekkel végzetes tévedése a classicus tanoknak, a melyek szerint a közérdek az egyes gazdálkodók magánérdekeinek pusztá összegezése. Pedig ez a fölfogás teljes képtelenség. A munkás magánérdeke az, hogy minél magasabb bérért, minél kevesebbet dolgozzék, – a vállalkozóé, hogy minél olcsóbban termeljen és minél nagyobb nyereségre tegyen szert a fogyasztók rovására. Vájjon közérdek-e mindezek a magánérdek?

A szabadkereskedelem, magában véve, szintén nem közérdek. Lehetséges, hogy a legnagyobb nyereséggel jár az az egyes kereskedőkre, anélkül, hogy hasznára válék a nagy fogyasztóközönségnek.

Hiszen egy--egy ember a maga magánérdekét lopással is előmozdíthatja egyes esetekben, már pedig a classicus tanok alapján a közérdek a tolvajnak eme magánérdekétől sem különbözik. De mert a valóságban nincsen így, mert nem minden magánérdek, nem minden egyes ember törekvése felel meg a közérdeknek is, – ezért kötelessége az államnak szükség esetén beavatkozni és összehangozást teremteni a magánérdek és az összesség érdekei között.

Az orthodoxus iskola csupán az egyedi érdekeket elemzi, tekintet nélkül azoknak a közhöz való viszonyára. Azt hiszi, hogy a mi jó üzlet az egyed szempontjából, – az már közérdek is. E szerint nem sérti a közérdeket az sem, ha valakit rabló támad meg, s az utas pénzét adja oda, hogy ne bántsa őt. Mert hiszen mind a kettő jó üzletet csinált. A rabló pénzhez jutott, az utas pedig életét mentette meg, a mi többet ér az oda adott pénznél. A közérdekkel nagyon is ellenkezhetik az, a mi az egyéninek megfelel. A közérdeket nem lehet pusztá kereskedelmi szempontok alapján elbírálni.

Az üzletember főérdeke, gazdasági céljainak legfontosabb rugója a minél nagyobb nyereség a csereforgalomban. Ezért forog az egész classicus gazdaságtan a csereforgalom körüi. Ez a szilárd talaj: a Föld az ő lábuk alatt, a melyről azt hiszik, hogy e körüi forog az egész naprendszer. A nemzeti szempon-

tok széles körét tekintve azonban, a csere nem oly kizárólagos fontosságú jelenség, mint az egyes üzletemberre nézve: alsóbbrendű jelenség az a termelés és fogyasztás folyamatával szemben.

Az egyed, az egyes üzletember szempontjából a termelés legfőbb mozgatója a tőke, így a classicus iskola szerint is. Az egész nemzet szempontjából azonban a tőke csak afféle gépolaj. A nemzet szempontjából a pénz és a hitel csak eszköz arra, hogy az egyik ember a másik embernek erői és tanultsága fölött rendelkezék. Ebből a szempontból tehát a magántőke teljesen alávetett jelentőségű dolog; a magántőke fölhalmozás és megtakarítás útján szaporodik, – ellenben a köznek, a nemzetnek „tőkéje polgárainak fölhalmozott tanultságában, megszerzett ügyességében, fejlett szervezetében, s eme tényezők útján a nemzeti területen létező összes termelési tényezők fejlődésében és fejlettségében rejlik. Ezért álokoskodás az individualista szempontokat egyszerűen a közre is alkalmazni, s a szabadkereskedelmiek gyakorlati erősségei a nemzeti tőke és csereforgalom hamis értelmezésén alapúinak.

A laissez faire elve, mint általánosan érvényes elmélet, már régen csődöt mondott, s a legerősebb szabad kereskedelmiek ma már nem is állanak ennek az általános elvnek az alapján, hanem csupán bizonyos különszerű gazdasági okokból ellenzik azt, hogy Angliának és egy másik államnak szabad kereskedelmi forgalmában bizonyos megszorítások történjenek. Okfejtésük nevezetánában a magán üzleti életnek kifejezéseit alkalmazzák a közdolgoakra is, minek eredménye aztán a közvélemény félrevezetése.

Különösen a tőke fogalmával történik nagy visszaélés, a minek szintén a szabadkereskedelmi elméletnek terminológiai s logikai tökéletlensége az oka.

Pedig más a tőke az egyed és más a köz szempontjából. Az egyed szempontjából a tőke merőben merev dolog, mely bizonyos időben csak egy működést végezhet. Az egyed tőkéje pénzből, vagy hitelből áll. A köz szempontjából ellenben a pénz pusztán csereeszköz, a hitel pedig lélektani jelenség. A mi tehát az egyénre a legfontosabb: az egyedi tőke, – az közszempontból nézve nem egyéb, mint egyik embernek egy bizonyos időben a másik fölött gyakorolt gazdasági hatalma. Az igazi nemzeti tőke ezzel szemben az ország területében,

annak természeti, vagy munkával létrehozott erőforrásaiban, népességének tanultságában, akaraterejében, szorgalmában, munkás voltában, ipari és politikai szervezetében rejlik. Az egyedi tőkére nézve helyes szabályok tehát nem alkalmazhatók a nemzeti tőkére, mert az egyedi tőke a nemzeti tőkétől merőben különböző, egészen más fogalom. A tőke tehát e két szempontból két különböző dolgot jelez, melyek föl nem cserélhetők.

A classicus gazdasági iskolának okoskodása pedig nagyrészt a »tőke« eme kétértelműségére van építve. SMITH ÁDÁM például a pénz és hitel értelmében, tehát az egyedi tőke értelmében fogja föl a nemzeti tőkét is akkor, a mikor azt mondja, hogy valamely társadalom ipara csak abban az arányban nőhet, a melyben azt tőkájének nagysága megengedi. A tévedés itt abban rejlik, hogy a nemzeti ipar emelkedésének föltételeit nem az egyéni értelemben vett tőke nagysága szabja meg, hanem a nemzeti értelemben vett tőkéé, t. i. a polgárok ismeretei, ügyessége, szervezete stb. Ezért teljesen téves a szabadkereskedelmi iskola állásfoglalása a védvámokkal szemben, mert azok alkalmat adnak a különböző foglalkozási ágakban való ismeretek, ügyességek megszerzése, vagyis a nemzeti tőke növelésére, a mi védvámok nélkül nem volna lehetséges. Ellenben, hogyha bizonyos nemzeti iparágakat egyszerűen abban hagynak a szabadkereskedelmi rendszer alapján, akkor az azokban szerzett tudás, ügyesség, gyakorlott munkásság egyszerűen elvesz a nemzetre névé. A német és amerikai gazdasági élet mai fejlettsége a német és amerikai gazdasági politikának eredménye, mely lehetővé tette, hogy az ügyesség és tanultság a gazdaságnak minden ágában kifejlődjék. Ha ezek az országok megelégedtek volna azzal a szabadkereskedelmi tanítással, hogy minden ország elégedjék meg azoknak a termelési ágaknak a művelésével, a melyekben a legkedvezőbbben termelhet s a legnagyobb nyereségre tehet szert, – akkor számos iparáguk sohasem fejlődött volna ki, mert hiszen a legkedvezőbbben való termelhetés lehetősége nem volt meg kezdetben; az csupán a helyes gazdasági politika alapján álló gazdasági fejlődés útján jött meg.

SMITH tanainak alapján a német és amerikai védővamos iparfejlesztésre fordított tőkét a mezőgazdaságtól vonták volna el.

Pedig hol volt az a tőke azelőtt? Sehol. Az csupán a polgárok szorgalma, munkásságának s ismereteiknek fejlesztése által állott elő. Anglia története is mutatja a védővámok nyomán való fejlődést, a régi jó gazdasági politika eredményeit. Az állam részéről való *laisser faire* a tehetetlenségnek a bevallása. A vezérlő elv tehát nem a *laisser faire* lehet a gazdasági politikában, hanem a *vouloir faire* és a *savoir faire*.

A szabadkereskedelem elméleti emberei előtt a nemzetgazdaságtan egyedül a kereskedelemnek az elmélete. Az ő világnézetükben a kereskedelem a végcélja minden emberi erőfeszítésnek. Pedig csak az egyes ember termel azért, hogy eladjon. A nemzet ellenben azért termel, hogy fogyasszon, hogy éljen a termeléséből, hogy szaporodjék. Nemzeti szempontból tehát nem végezel a kereskedelem, a csereforgalom, hanem egyedül közbeeső valami, alárendelt eszköz. A kereskedelem a közre nézve nem egyenlő rangú és fontosságú szükséglet a termeléssel és fogyasztással. A kereskedelem nagysága nincsen szükségszerű arányban a nemzeti jóléttel és vagyonossággal. Ellenben a termelés és fogyasztás nagysága sokkal biztosabb jele a köz jólétének.

Még kevésbbé ítélné meg a nemzeti gazdagság és jólét a külkereskedelmi forgalom nagysága alapján. Minél nagyobb valamely állam s minél sokoldalúbb annak termelése, annál kevésbbé lesz ráutalva a külkereskedelem útján való beszerzésre.

Ezért absurdum a külkereskedelmi forgalomnak az állam egy-egy lakására eső aránya alapján ítélni meg a nemzeti jólétet. Ha a föld Irland kivételével egyetlen állammá egyesülne, – akkor Irland egy-egy lakására 400-szor annyi esnék a külkereskedelmi forgalomból, mint bármely más földrész fiára (Irland népessége ugyanis kb. $\frac{1}{400}$ -része a föld népességének). E szerint tehát Irland gazdasága négyszázszor volna nagyobb az egész föld kerekégeénél. Lord AVEBURY a Timeshez intézet leveleiben annak alapján érvel, hogy Angliában a szabadkereskedelem rendszere mellett mennyivel több jut egy-egy polgárra a külkereskedelem forgalmából, mint más országban.

Azzal érvelnek a free-tradelerek, hogy általános szabadkereskedelem mellett, ha tönkremennének is egyes iparágak, ezzel szemben azonban annál nagyobb fejlődést érnének el más iparágak, ott a hol reájuk a körülmények a legkedvezőbbek.

Éppen ez az érv az, a mely a legegyszerűbb kereskedelmi érdekek kifejezője, – de nem kifejezője a közérdeknek. Igaz, hogy az általános nemzetközi szabadkereskedelem rendszere mellett egyes ipari központok és egyes külterjes gazdálkodású területek nagy föllendülésre tennének szert, azonban ebből éppen nem következik az általános legnagyobb jólét, a termelésnek és fogyasztásnak mindenütt a legjobb alakulása.

Ha az egyik ország ez elvek szerint a legfejlettebb ipar és gazdagság hazája lenne a szabadkereskedelmi forgalom segítségével, – mit használ ez annak az országnak, melynek iparát és jólétét csirájában fojtja meg más iparos, vagy földművelő országok versenye.

A korlátlan nemzetközi szabadkereskedelem óriási kincseket halmozna föl a föld egyes pontjain, azonban a föld legnagyobb részében szegénység uralkodnék. Az imperialista angol szerző erősen hangoztatja a védővámok jelentőségét, gazdaságfejlesztő és védő erejét. Természetesen a megfelelő angol védővámrendszert – különösen egyelőre – egészen más értelemben gondolja el, mint a szárazföld államainak védő vámrendszerét. A brit birodalom különös nagysága és viszonyai – úgymond – sokkal inkább kívánatosá teszik azt a rendszert, a mely kedvezményben részesíti a birodalmi cikkekét s e mellett mérsékelt belső vámokat szed, mint a brit birodalmi vámszövetséget, mely kifelé egységes vámterületet alkotna, teljes szabadkereskedelemmel azon belül. Hangoztatja, hogy egy ily nagy birodalomban még ily belső teljes szabadkereskedelem sem megfelelő, addig a míg a termelési föltételek nem egyenlítődték ott ki. Ilyen birodalmi szabadkereskedelem tette tönkre a római birodalomban Itália parasztságát s ezzel a birodalom igazi alapját.

A szabadkereskedelmi elméletnek egyik leggyerekesebb okoskodása az, a mely azt fejtegeti, hogy a védővám a fogyasztást megdrágítja a fogyasztók kárára s a termelők javára. Különösen az angol free-trade emberei részéről neveltséges ez az állítás. Hiszen a védővám hatása csak akkor alakulhatna úgy, hogyha a szükséges nyersanyagok nem volnának föltalálhatók az egész brit birodalomban. Az iparcikkek meg éppen olcsóbbak lesznek a védővám folytán, mert hiszen az növeli az ipari munkalkalmakat s az ipari termelést.

De vajjon a termelő és fogyasztó érdeke ellentétes-e a gyakorlatban is? A termelő és fogyasztó nem két különböző személy voltaképpen s nem két különböző osztálya a népességnek. Olyan termelő nincsen, a ki nem egyúttal fogyasztó is, és nincs olyan fogyasztó, a kinek jóléte nem függne valamely termelő jólététől. Az az érdekellentét tehát a termelők és fogyasztók között, amelyet a szabadkereskedelmi elmélet me-reven fölállít, nincsen meg az életben. Vajjon a pusztán fogyasztó nők és gyermekek érdekei ellentétesek a termelő férfiakéval?

A szabadkereskedelmi elmélet azonkívül az örök-békét tételezi föl, pedig ez nem létezik politikai téren sem, – még kevésbé a gazdasági téren. Az elmélet különválaszthatja a gazdasági életet a politikaitól. E különválasztás azonban hamisan bizonyul a gyakorlatban. Számos érdek követeli, hogy az ország gazdaságilag is minél kevésbé függjön a külföldtől, e nélkül egy nemzet sincsen teljes biztonságban. Az elvont gazdasági elméletek vétenek a közérdek ellen, mert látszólag tiszták és logikusak, azok úgy elvontan, – a való életben azonban kiderül az ily elvont következtetésekben az ítélőtehetség hiánya. Nem a kereskedelem, hanem a termelés és fogyasztás szempontja az igazi nemzeti szempont. Igaz, hogy a kereskedelem ösztönzőleg hat a munkamegosztásra, de kérdés, hogy milyen kereskedelem hat így? Nem akármilyen kereskedelem áll a nemzetnek érdekében. Oly kereskedelem, a mely például a nemzet nyersterményeit a külföldre viszi el, holott megokolt volna az, hogy azokat a belföldön belföldi munka által dolgozzák föl, – s amely kereskedelem ily körülmények között idegen kész iparcikkkel áraszt el, s ezáltal idegen munkát fizettet meg a mi fogyasztóinkkal, – az ily kereskedelem káros inkább, mint hasznos. A külkereskedelmi forgalomban tehát nem a kereskedelmi forgalom nagysága, hanem annak természete, minősége az irányadó. Az oly kereskedelem, mely külföldi nyersanyagokat” hoz be, például, s a belföldi munka által végzett földolgozás után kész iparcikkek alakjában viszi azokat a külföldre, – az ily kereskedelem már hasznos nemzeti szempontból, mert megtermékenyíti a nemzeti munkát, munka- és megélhetési alkalmakat eredményez.

De nemcsak gazdaságpolitikai tanai tévesek a szabadkereskedelmi elméletnek, hanem helytelen annak a lélektana

is. Nem a köz, a nemzet szempontjából fogja föl a gazdasági jelenségeket, hanem úgy, mint egyes kereskedő, vagy spekuláns: az egyed szempontjából. És hogy így egyedi alapon magyaráz-hassa meg a gazdasági élet jelenségeit, – e végből megszerkeszt egy a valóságban nem létező fogalmat: az elvont gazdálkodó egyed típusát. Ez az elvont gazdálkodó egyed absolute élelmes, absolute nyereségvágyó – minden körülmények közt vállalkozó szellemű kigondolt valaki. Az orthodoxus iskola már most fölállítja azt a föltevést, hogy gazdasági téren minden ember ilyen. Pedig a való életben az átlagos, a legtöbb ember nem ilyen. Nem ennyire föltétlenül vállalkozó szellemű, nyereséget hajhászó stb., sőt nemcsak hogy a nemzetnek nem minden tagja ilyen, – hanem a valóságban alig van olyan egy kettő. Tehát a manchesteri tanok által általánosnak föltételezett gazdasági tulajdonságok még az üzletemberek világában is csak igen kevésben vannak meg a valóságban. Ily körülmények között az ily elvont »economic man«-ek társadalma a valóságban sehol sem létezik. Pedig a classicus iskola ily economic man-ek társadalmára vonatkozólag állítja föl a korlátlan verseny üdvözítő tanát. És mert a való életben a gazdasági versenyben nem mindenki absolute élelmes, kitartó, nyereszkedő – sőt a túlnyomó nagy többség nem ilyen – igen természetes, hogy a korlátlan verseny nem jár azokkal a föltétlenül áldásos következményekkel a nagy többségre, a közre nézve, mint a hogy azt a szabadkereskedelmi tantétel föltünteti.

Mert a valóságban a verseny, különösen pedig a nemzetközi verseny nem folyik egyenlő föltételek mellett s ezért annak eredményei még nem mutatnak az egyedi képességek hasonló fokára. A védővám arra való eszköz, hogy a nemzetközi versenyben az egyenlő föltételeket megadja. Ha például a gazdasági versenyben álló államok közül az egyiknek viszonyai a termelés, a fejlettség foka tekintetében elsőbbségben vannak a másikkal szemben, akkor bizony ebben a másik, a kedvezőtlenebb helyzetben lakó állam termelőire nézve a védetlen helyzet: a korlátlan verseny, nemcsak hogy nem lesz buzdító hatású, hanem épen visszariasztó lesz az.

Az orthodoxus gazdasági iskola tanainak hamis voltát a történelem igazolja be a legjobban. Angolország nem a szabad-

kereskedelmi politika útján lett naggyá és gazdaggá. Az angol ipar egy „szívós, céljártudó nemzeti protectionista gazdasági politika szárnyam fejlődött naggyá. Céljtudó védővámpolitikával védte meg fejlődésében Angolország a maga iparát a veszedelmes versenytársakkal szemben. Csak a mikor ily helyes gazdasági politika következtében a legerősebb, a leghatalmasabb lett az angol ipar, – akkor nem volt többé mit félnie a külföldi iparczikke versenyétől.

A nagy francia háborúk megsemmisítették a francia, hollandi és spanyol ipar versenyét és páratlan lökést adtak ismét az angol ipar föllendülésének. Pénzügyi okokból, az állami jövedelmek növelése végett azonban súlyos vámokat vetettek ebben az időben nem csupán iparczikkekre, hanem a különböző nyersanyagokra is. A gabonavámok kétségkívül szintén túllóttak a célon. Bizonyos, hogy ezek a vámok sok tekintetben nem voltak valami üdvösek a kereskedelemre. Ily körülmények között azután a kereskedői körök, illetve a befolyásuk alá vett parlament egyoldalú osztályérdekből – támogatva az orthodoxus elmélet sophismái által – a helyett, hogy a vámtarifát a szükségnek megfelelően reformálták volna, – lerombolták azt. Nem az elhalt ágait nyesték le a vámtarifának, hanem levágták annak életerős törzsét is.

A történeti angol államférfiúi politika reformálta volna a vámtarifát. De mit tudtak COBDEN és társai a történelemhez? Sokkal többet törődtek ezek az emberek a saját zsebeikkel, mint a brit birodalom jövődjével és nagyságával. Az ő szemükben a legnagyobb államférfiúi bölcsesség a semmittevésben állott.

Az angol ipar azután még egy nemzedéken köröszűl haladt tovább, abból az erőből táplálkozva, melyet a régi rendszer alatt megszerzett értelmi és erkölcsi tulajdonságokból merített. De fejlődési menetének üteme erősen meggyöngült, úgy hogy egyes versenytársai túl is szárnyalták már. Ha tehát Angolország ismét el akarja a régi vezető helyet foglalni, ismét az ősök okos gazdasági politikájához kell visszatérnie. E végből azonban ez első teendő a sophismákon, hamis logikán, a pszichologia és történelem nemismerésén alapuló téves gazdaságpolitikai nézeteket kiirtani, mert a meddig ez tartja ígézetében az angol közvéleményt, addig minden erőlködés kárbaveszett.

Ekként szerző, a ki az angol védővamos irány híve,

a közgazdasági elmélet helyesebb alapokra fektetését tartja az alap föltételnek a helyes gazdasági politika követésére, hogy a közvélemény ne táplálkozzék téves tanokból s ne induljon félrevezető jelszavak után. S mint előszavában mondja, a helyes gyakorlathoz e téren csak az egészséges elmélet vezethet el.

A fentiekben akartam ismertetni a most annyira alkalmoszerű angol közgazdasági dolgozatot, főleg azért, mert eszemenete élénken tükrözi vissza az angol szabadkereskedelmi iránynyal szembehelyezkedő áramlat gondolatvilágát.

A nélkül, hogy állást kellene foglalnunk akár az egyik, akár a másik irányban, vagy valami nagyobb tudományos bonczolást vinni véghez, el kell ismernünk, hogy a munka rendkívül érdekes és tanulságos és különösen a közgazdasági politikusok figyelmére méltó.

Bálás Károly.

Politika és társadalom.

Szerecsenország száműzetésben.

A most Amerika némely államában ismét nagyobb mértékű szerecsenyilkolások időszerűvé teszik, hogy Szemlénk is megemlékezzék egy mostanában megjelent könyvről, melyet PULLEN-BURY BERTA, egy angol – nem amerikai! – író nő írt az angol uralom s az Unió uralma alatt élő szerecsenekről. (*Ethiopia in Exile*. London, T. Fischer Unwin, 1908. 288 pp. 8°.) Fölhasználom az alkalmat némely saját tapasztalatom és élettudományi következtetésem előadására. Egy a múlt nyáron az Unióban tett körutazásomon volt ugyanis módom megismerkedni az ottani szerecsenek életviszonyaival, társadalmi helyzetével és több yankee szaktársam nézetével a jelenleg a szó szoros értelmében dühöngő szerecsen-kérdésben.

A kérdésnek élettudományi megvilágítását annál inkább szükségesnek tartom, mivel nálunk-nagy közönségünk műveltségében a természettudományi elemek merőben hiányozván – egyik leg-

előkelőbb napilapunk a springfieldi mészárlások kapcsán a következőket merete olvasói elé tálni: »Mert az az eset, a mely ezt az irtó háborúságot földézte, hogy egy fehér nő ellen merényletet követett el egy néger, nemcsak az esetleges utódban veresége a fehér fajnak: maga az anya is lassan-lassan feketévé változik. Az asszonynak tehát nem is lehet eltakarni szégyenét: örök nyomok teszik nyilvánvalóvá. Néger apától már egy gyermek elég, hogy a fehér asszony bőre sötét árnyéklatba menjen át, s esetet jegyeztek föl, hogy három gyermek után már teljesen feketévé változott egy elrabolt tündöklő fehérségű angol nő. – A gyermeknek az anyára való ezt a hatását *telegoniának* nevezik. ... A fehérek között is megállapítható a gyermeknek az anya szervezetére való ez a hatása. A második férjtől való gyermek külsejében és tulajdonságaiban sokszor jobban hasonlít az első férjre, mint az apára.« stb. stb. (Budapesti Hírlap. 1908. 199. sz. aug. 19.) Ez a *telegonia* éppen olyan babona, mint a megcsudálás: hogy, például, a gyermek testén lángnyelvalakú anyajegy támad, ha véle való terhességekor az anya tűzveszedelemben forgott; hogy az állatkertben megbámult majom az akkor hordott gyermeket majompofájúvá teszi, és több más efféle. Ennek is adtak tudományos nevet, és ez is tudománytalan ostobaság, a melynek, éppen úgy, mint ama hírlapi *telegoniának*, a legcsekélyebb élettani lehetősége is hiányzik.

A fehér fajnak a feketével kereszteződése csakugyan végzetes hatású a fehérre, de egészen más okból. Hogy végzetes hatású volna az emberi továbbfejlődésre, azt nem merném állítani. Sőt, a körösztözésre s az utódok életére kedvezőbb körülmények között, a már több nemzedék óta benszülött yankee-nél életrevalóbb fajt hozna talán létre. Legalább bizonyos jelek erre mutatnak. A keveredést csakis a fehér faj gögje és elbizottsága utasítja vissza. Ez teszi az Unióban is írott malaszttá az egyenlőséget, a testvériséget s a szabadságot.

Washingtonban, a Potomac folyón átvezető közúti vaspálya egyik kocsijában pillantottam meg először a yankee föl fogás szerint való egyenlőség legigazibb jelképét. A padok fölé az egyik oldalon oda van írva: »Fhérek számára.« A másik oldalon: »Színesek számára.« Az utóbbi oldalra fehér ember

nem ülne le; az előbbire négernek nem szabad. A távolsági forgalomban a színesek számára külön vasúti kocsik vannak.

A »színes ember« olyan udvariaskodó kifejezés, mint mikor nálunk a zsidót izraelitának hívják. Voltaképen sértés, mert azt mutatja, hogy »nigger«, ahogyan a szerecsen nevezik, megbélyegző szó és megvetendő állapot. Színesen érthető és értendő ugyan mindenki, aki nem a kaukázusi emberfajta-hoz tartozik; de az az Északamerikai Egyesült Államokban gyakorlatilag a szerecsenekre és származékaikra vonatkozik. Indiánus ott már alig van, s aki van, az sem jár közülük a nagy városokban. Japáni és chinai pedig maga sem ül le a szerecsenek oldalára.

És színes marad világéletében mindenki, akinek az ereibe, bármily távol őse révén, csak egy csepp szerecsen vér is került. A szerecsen testalkotás az, mely oly makacsul öröklődik, hogy hiába házasodik össze fehérrel, akinek apja vagy anyja, sőt akár csak dédapja vagy dédanyja is szerecsen volt: gyermekein a szerecsen származás egyben vagy másban mindig kiütözik. Az olyan apa vagy anya, aki szerecsen ősz házastársat választott, még annak is ki van téve, hogy gyermeke teljesen visszaüt a szerecsen ősré. A szerecsen származás Kain-bélyege a szülők egyikén se volt talán már föltűnő, és gyermekeiből mégis merő szerecsenek válhatnak. A szerecsen apától a fehér anyára azonban semmiféle testi bélyeg nem ragad át. Ismeretesek oly fehér anyák, akiknek szerecsen férjüktől 5, 6 sőt még több gyermekük is van, de azért ép oly fehérek, mint férjhez menetelük előtt.

A szerecsen alkotásnak ebben a más emberfajtákon példátlanul makacs öröklődésében (nem ragadós voltában!) látja az Egyesült Államok gondolkodó polgára, aki semmiképp sem tud letenni a fehér faj gögjéről és előítéleteiről, az ő hazájának legnagyobb átkát és legnagyobb veszedelmét. Nem is fél semmitől sem annyira, mint attól, hogy az Egyesült Államok népessége lassanként szerecsené válik, és százszor elátkozza azt, aki az első szerecsen rabszolgát vitte be a majdani Egyesült Államokba.

Ösztönszerűen megvan az a félelem a műveletlen tömegben is, mely a félelem valódi okáról nem tud magának számot adni, és az benne lappangó gyűlöletté változik. Néha azon-

ban fékezhetetlenül előtör ez a gyűlölet és a legcsekélyebb, nem ritkán csak hazudott alkalmi okból egy-egy, olykor nem is egy, szerecsen lemészárolására vezet. Néha igaz, néha csak reáfogják, hogy ez vagy az a szerecsen valamely fehér nő becsületébe gázolt. A tömeg hamarosan összeverődik, megragadja a vádlottat, elítéli és mindjárt végre is hajtja az ítéletet: meglyncheli, magyarán mondvá, fölkoncsolja a szerecsent. Ilyen esetek hírével az amerikai újságok mindennap bővelkednek. Persze mindig igazat adnak a gyilkosoknak, sőt magasztalják és a jövődre is buzdítják őket.

Nemrég volt olvasható az Egyesült Államok számos folyóiratának egyikében, a *Mo Clure's Magazine*-ban egy amerikai bíró beszéde, amelyet egy esküdtszékhez intézett. Reá mutatott arra, hogy az Egyesült Államokban az utóbbi három év alatt egy harmaddal több gyilkosság és emberölés fordult elő, mint ahányan a búr háborúban angol részen elesetek. Az elesettek száma 22,000 volt, ama gyilkosságok és emberölések száma pedig 31,395. Az Egyesült Államokban a gyilkosságok és emberölések arányszáma tízszer akkora, mint Nagy-Britanniában. Az amerikai bíró ezt a szomorú körülményt a törvények semmibe vevésének s a közélet dollárhajszoló szellemének, néhány mindent a zsebében tartó gazdag ember uralmának tulajdonítja.

Az óriási számot nem kis mértékben gyarapítják a fehéréktől meggyilkolt és a gyilkos szerecsenek. Tömegítélet alapján 1885-től 1904-ig 2,875 esetben hajtottak végre szerecseneken halálos ítéletet. (Id. m. 235. 1.) Szabályszerű törvényszéki tárgyalás rendén is sokkal kisebb ok bitófára juttatja a szerecsent, mint a fehér embert. A lynchelések számát csak a bíróságok halálos ítéletei voltak képesek – újabb időben – csökkenteni. De azok az ítéletek igen gyakran a fölháborodott közönség fenyegető magatartásán és nem a törvényen alapulnak. Minél több szerecsent akaszt föl valahol a hóhér, annál kevesebbet koncsol föl a tömeg.

Az Egyesült Államok bűnügyi statisztikái tele vannak ama valóság magyarázataival, hogy a gonosztévők arányszáma jóval nagyobb a szerecsenek, mint a fehérek között. És a szerecsen rabszolgák fölszabadítása óta nőttön nő is a szerencsén gonosztévők arányszáma. Ebben a körülményben a yankeek a szerecsen faj fokozatos sülyedését látják és azt, hogy rajtuk nem fog a

köznevelés, sőt ez még hajlandóbbá teszi őket a bűnre. Philadelphiában, melynek lakosai között csak 4 százalék a szerezsen, a főbenjáró bűnben leledzők között 1885-től 1889-ig 14 százalék. 1890-től 1895-ig már 22% százalék volt a feketebőrű. Az 1890-iki népszámlálás szerint a déli államokban 10,000 fehér lakosra 6 bebörtönzött, 10,000 szerencsémé pedig 29 esett. Az északi államokban az arány még rosszabb volt, mert ott 10,000 fehérre 12, és 10,000 feketére 69 börtönlakó jutott (id. m. 239. 1.).

Mindez való igaz; de magyarázata csak kis részt van a feketebőrűek nagyobb hajlandóságában a bűnre. Egy amerikai statisztikus, KELLOR F. A. kisasszony is bevallja, hogy a déli államokban, ahol legtöbb a feketebőrű, szerencsenek halálbüntetést kapnak olyan vétkekért, aminőket az északi államokban egy, legföljebb öt évi börtönnel büntetnek. Persze, börtönbe jutnak olyan esetekben is, midőn a fehér ember szabadlábon marad (id. m. 241. 1.).

Igaz továbbá az is, hogy a szerezsen bűnösök számát a rabszolgaság eltörlése óriási mértékben megnövelte. De miért?

Az Unió alkotmányának XV. póléka azt mondja: »Az Egyesült Államok egyetlen polgárának szavazati jogát sem vonhatják meg vagy korlátozhatják sem az Egyesült Államok, sem bármely állam az illetőnek származása, színe, vagy a miatt, hogy azelőtt rabszolga volt.« Ebben a kijelentésben foglaltatik ama világszerte megindult mozgalom eredménye, mely a szerezsen rabszolgák fölszabadítására irányúit.

Az akkori közhangulatnak felelt meg HARRIET BEECHER STOWE híres regénye, a »Tamás bátya kunyhója.« 1852-ben jelent meg s egy év alatt 300,000 példányban kelt el. Színdarabot is készítettek belőle, lefordították minden művelt nyelvre. Apáink és anyáink itthon Magyarországon is megkönnyezték Tamás bátyának, az öreg szerezsen rabszolgának szomorú sorsát, melyet a regény nagy érzelmességgel ír le, föltárva az amerikai rabszolgatartó ültetvényesek hajmeresztő kegyetlenségeit. Még az én gyermekkoromban is sokat olvastuk. Szinte hallottuk a szerezsen szökevényt üldöző véredek csaholását: szinte láttuk az erdőben, a hangyabolyon megkötözöttnek vonaglását, amint a hangyák millió parányi marással lerágják eleven

testéről a húst. Azt mondják, soha még könyv a maga korában oly nagyhatású nem volt és soha annyi olvasóra nem talált.

Ezzel a könyvvel a kezében növekedett fegyverfoghatóvá az északi államoknak az a nemzedéke, mely a déli államokkal az 1861-től 1865-ig tartó polgárháborút, vívta – a szerecsen rabszolgák fölszabadításának jelszava alatt – de valójában gazdasági okokból. A rabszolgák fölszabadítása csak amolyan elkerülhetetlen járulék volt. Követelte az egész világ közvéleménye, követelték főleg hadügyi szempontok; de félték tőle még azok is, akik érette harcoltak.

Az Unió társadalma a dolgon úgy segített, hogy társadalmilag megtartotta rabszolgáknak, akiket jogilag fölszabadított. LINCOLN elnök, akinek nevéhez fűződik a szerecsenek fölszabadítása, maga mondta: »Mert nem akarom, hogy szerecsen nő a rabszolgálóm lehessen, azért még nem kell akarnom, hogy feleségemmé is lehessen.« Az Unióban nem is köthet színes és fehér törvényes házasságot.

A társadalom egyszerűen megszűnt munkájuk fejében eltartani őket, de nagyon keveset tett arra, hogy módot adjon nekik a maguk emberségéből való, emberies megélhetésre: adott szabadságot, de nem adott hozzá kenyeret. Adott jogokat, de lehetetlenné tette ama jogok gyakorlását.

Az Egyesült Államok szerecsen lakosságának igen nagy része voltaképpen ma sem kevésbé rabszolga, mint a rabszolgaháború előtt. Rabszolgává teszik a megélhetés nehézségei, és az, hogy a fehérék társadalma következetesen elzár előtte minden utat, mely a magasabbrendű foglalkozásokhoz vezet. A szerecsen a déli államokban ma is ültetvényes; szabad ember, mert szabad éhen halnia, ha nem tud eleget keresni. Az északi államokban hordja a zsákot, tisztogatja az utcát vagy a fehérék cipőit. Megteszik cselédnek; de kinevetik és eltaszítják, ha úr akarna lenni. Nagynéha lesz belőle orvos vagy tanító; de csak szerencsént gyógyíthat, szerencsént taníthat. Nincs az a fehér gyermek, aki eltűrné, hogy néki színes tanító parancsoljon.

Minden gyámol nélkül, úgyszólván kilökték a szabadságba. Nem készítették, nem tanították a szabadságra; de felelőssé tették annak gyakorlataért és súlyosan ítélik meg minden tévedését. Fölróják néki, hogy választások alkalmával a szavazatát

eladja. Pedig csak az a bűne, hogy olcsóbban kell adnia, mint fehér polgártársának. Keveset is kínálnak neki érte; de megkénytelen is olcsón adni, mert szavazata árán gyakran az éhenhalástól szabadul meg.

Élnek összezsúfolva, rendezetlen családi viszonyok között, a legnagyobb nyomorban, mely kész melegágya a bűnnek. A Szerencsen különben is könnyelmű és gondtalan lelkületű. A lustálkodásra is nagyon hajlandó. De melyik nép faj nem az, amelyik fejlődésének még úgyszólván gyermekkorát éli? Bővelkedik minden erénnyel és minden hibával, mely ama kort jellemzi. A mások tekintélyét szívesen elismeri, engedelmes, kitartó és bátor katona. Szereti és jól műveli a zenét. Költői képessége és mély bensősége élesen megkülönbözteti a yankeetól. Ha valahol az Egyesült Államokban édes dal üti meg füledet, amelyet itthon, Európában még nem hallottál; ha szíved húrjába kap egy-egy kis költemény, amelyet itthon még nem olvastál: »That is a nigger song« – azt fogják mondani. Szercesen dal! Ők odaát a gyermekies jókedvnek s a költőiességnek képviselői. Mint ilyenek, élnek-halnak a tánczért. Ha van miből, ha nincs miből: nagyokat tudnak mulatni. Közben persze könnyen megfélemlenek a holnapról, és a tegnapi tanulságai sem igen nyomják a lelküket.

A yankee a többek között azért is oly dühös a szerecsenre, mert irigyli, hogy az oly kevéssel beéri és oly kevéstől is boldoggá tud lenni. Leszállítja az élet követelményeinek mértékét, amit ott »standard of life« néven neveznek. A fehér munkás sokat követel munkaadójától és az élettől. A szerecsen mindkét irányban sokkal szerényebb; pedig abban, a mire megtanították, nem is végez rosszabb munkát. Azért az amerikai munkás szövetkezetek nem is vesznek föl szerecsen tagokat. (Id. m. 245. 1.) Ezeknek a munkából is az jut, amit alamizsnaként, vagy azért löknek oda nekik a fehérek, mert maguk végezni méltóságukon alólinak tartják.

Vidéken, a déli államokban még elég jó dolguk van. Mezőgazdasági munkában elismerésre méltó haladást mutatnak. Fölszabadtatásuk óta a szerecsen földművelőknek tetemes része vált földbirtokossá. 1900-ban 746,715 földbirtokot, farm-ot, műveltek szerecsenek, s abból 21 százalék volt egészen, 4”2 százalék részben szerecsen tulajdonosé. (Id. m. 223. 1.) Más

foglalkozási ágakból a fehérek fokozatosan kiszorítják őket. A hetvenes évek végén Florida államban az ott épülő vasutaknak csaknem minden munkása fekete volt, még a mérnökök is. Vasúti munkához ma már ott is alig juthatnak, pedig ott ők a lakosságnak majdnem túlnyomó része. (Id. m. 245. 1.) Akik a földeken nem találnak alkalmazást, azok a nagyobb városokba szorulnak és ott, szűk helyen összezsúfolva, hihetetlen nyomorban élnek. Szaporaságuk igen nagy; persze óriási a gyermekhalandóság is. A déli államokban a leánygyermekesek átlag 12 és fél éves korukban állanak munkába; de gyakran még sokkal fiatalabb, már 6 éves korban is. A börtönbe jutottak mind olyan családból származnak, ahol a gyermekek száma 8 és 27 között változik. Elképzelhető, mily nyomorban telhettek gyermekéveik. (Id. m. 242. 1.)

A nagy nyomor, a zsúfolt lakás, a tanulatlanság és az elhagyottság, párosulva némi könnyelműséggel és hirtelen indulattal: ezek az okai a szerencsen bünteteselek növekvő számának, nem pedig a szerencsen fajnak erkölcsi és értelmi alacsonyága. Ha mi magyarok olvassuk amerikai íróknak azokat az állításait, hogy szerencsenek magasabbrendű szellemi munkásságra nem képesek, gondoljunk csak arra, mit ír felőlünk a német PIERER-féle lexikon: Magyarországon idegenek, főleg németek végeznek minden magasabbrendű szellemi munkát, mert ilyenre a magyar faj természettől képtelen. Nem a szerencsenek, hanem az ottani fehér társadalom hibája, hogy magasabbrendű szellemi munkássághoz szerencsenek egyáltalában oly ritkán juthatnak hozzá. Amidőn hozzájutnak, derekasan elvégezik. Bizonyosság reá nem egy kiváló szerencsen tudós, orvos, tanár vagy üzletember. Nem a jó orvos kevés a szerencsen orvosok között, hanem az orvos kevés a szerencsenek között. Szálló ige, hogy örültség színesekből orvosokat nevelni, mert fehér ember nem fogná magát velük gyógyíttatni s a színesek is inkább fehér orvost hívnak. Pedig a Howard egyetemen kiképzett színés orvosok csaknem mind kitűnően működnek és nagy gyakorlatra tettek szert, sok pénzt keresnek, persze a saját fajtájuk körében. Ahol a szerencsenek kedvezőbb társadalmi viszonyok között élnek, például angol uralom alatt Jamaicában, vagy Haïti-ban, a szerencsen köztársaságban, a szellemi munkásságnak minden terén sok

kiváló emberük van, világhírű tudósuk és nagy államférfiük is nem egy.

PULLEN-BURY BERTA (230. l.) főlemlíti DUMAS-t, a nagy francia regényíró, ki tudvalevőleg mulatto volt; TANNER-L a művész; COLERIDGE-TAYLOR-T a zenészt; TOUSSAINT LOUVERTURE-I a hadvezért; DUNBAR-t, a költőt; DOUGLAS-t, az államférfit. De különösen sokat foglalkozik Dr. BOOKER WASHINGTON-nal.

A rabszolgául Amerikába vitt szerescenek igen sokféle néptörzsből származnak, tehát testi és szellemi alkotásra is különböznek egymástól legalább is annyira, mint Európa legkülönbözőbb népei. Annál igazságtalanabb tehát a rajtuk egyes helyeken szerzett kedvezőtlen tapasztalatok általánosítása. De a yankee emberbaráti érzelmei elé áthághatatlan korlátokat állít a bőr színe, a szerescen származás. Közülök a legjobbak éppen hogy az állatvédelem követelményeit szem előtt tartják a szerescenekkel való bánásban. Titokban azoknak is leghőbb óhajtásuk, hogy visszavihessék a feketéket Afrikába. »Ha nem akarunk magunk is africanisálódni, vissza kell őket vinnünk oda, ahonnet hoztuk.«

És ez a félelem nem is alaptalan. Más kérdés, csakugyan veszítene-e vele az emberi továbbfejlődés, ha úgy lenne. Én azt hiszem, éppen úgy nem veszítene, mint nem veszít azáltal, hogy ma már a japániak, tehát mongolok, is oly nagy részt kérnek belőle.

Nem alaptalan azonban a yankeek félelme először is azért, mert a szerescenek, minden nyomorúságuk mellett is, sokkal jobban szaporodnak, mint a benszültt fehér emberek. Sőt az Egyesült Államokban megtelepültek a harmadik, negyedik nemzedékben többé egyáltalán nem szaporodnak. Már pedig valamely nép hanyatlásának első és legbiztosabb jele a szaporodásának csökkenése. A régi görögséget nem a római kardok éle, hanem a saját elnéptelenedése ölte meg. A római birodalmat sem az idegenek betörései döntötték meg, hanem az, hogy a meghalt római öregek helyett mindig kisebb számmal születtek fiatal rómaiak. A születések fogyó száma szét nem téphető kapcsolatban áll a szellemi és erkölcsi színvonal csökkenésével. A születések nagy fölöslege nélkül semmiféle nép nem maradhat hosszabb időn át tényezője az emberi továbbfejlődésnek. A yankee nép a hanyatlás útján van; ezt csupán

a fehér emberek nagy mértékű bevándorlása palástolja el. Ha a bevándorlás valamely okból megszűnnék, a szerecsen lakosság rövid néhány emberöltő alatt túlszárnyalná számban az Unió fehér lakosságát. Szaporodásukat ma még lassítja a nagy nyomor, a kedvezőtlen közegészségi viszonyok, a melyek között élnek, s a melyekből következik óriási gyermekhalandóságuk. Még így is nagyobb arányban szaporodnak, mint azok a fehérek, akiknek már az apjuk, anyjuk is az Unióban született.

Szerecsen és szerecsen-származék volt az Unió területén 1880-ban: 6,580.793; 1890-ben: 7,488,788; 1900-ban: 8,834.395. Fehér ember volt 1880-ban: 43,403,400; 1890-ben: 55,166.184; 1900-ben: 66,905.593. A fehérek e gyarapodásában igen nagy része, a szerecsenekében semmi része nem volt a bevándorlásnak. Az Unió lakosságát már 1903-ban 80 millióra becsülték; ma, az utolsó 8 évnek fokozott bevándorlásával, lehet 85 millió; szerecsen, úgy mondják, ma már 10 millió fölül van. Két déli államban, Dél-Carolinában és Mississippiben a lakosság többsége ma már szerecsen; nem egy más államban is közel van ez az állapot.

Szinte csudálandó, hogy 10 milliónyi lakosság, melyet a többi politikailag és társadalmilag a legnagyobb elnyomásban tart, még nem ébredt a maga erejének tudatára és még nem szervezkedett elnyomóival szemben. De ez csak idő kérdése. Már vannak kiváló emberei, például Dr. BOOKER WASHINGTON, a kik egész életüket öntudatosan fajuk emelésére fordítják.

BOOKER WASHINGTON, hajdan maga is színes rabszolga, Alabama államban, Tuskegee-ben, mintegy 1500 tanulóól látogatott iskolát alapított, melyben minden tanító és minden alkalmazott szerecsen. PULLEN-BURRY BERTA könyve egész fejezeteket szentel ez iskolának és alapítójának. Valóságos elragadtatással szól az intézetről, annak sikereiről és alapítójának nagy szelleméről, nemes jelleméről.

A fehérek eddig inkább ahhoz követtek el mindent, hogy a feketéket erkölcsileg és értelmileg alacsony színvonalon tartsák. Napoliban a Bourbon királyok politikája arra irányúit, hogy ott minél több legyen a tétlen és tudatlan lazzarone. De nagyon helytelenül ítélné meg a napolyi, vagy épen az olasz népet, aki csak a lazzaronékat nézné. Erősen fertőzött gyűjtőpontok főleg némely nagyvárosban, például Charlestonban és Washingtonban,

nem lehetnek a szerecsenek megítélésében sem irányadók. Azt csak a yankeek állítják, hogy minél több nevelést adnak a szerecseneknek, annál több lesz közöttük a gonosztévő.

A faji főmnaradás szempontjából a szerecseneknek négy hatalmas fegyverük van. Az első a nagy szaporaságuk, kapcsolatban e szaporodó képességnek, ha nem is teljes, de mégis tagadhatatlan megmaradásával a fehérekkel való kereszteződés esetén is, még pedig úgy a körösztözöttre magára, mint, bár csökkenően, utódaira nézve. Nagyon eltérő emberfajtából származó apa és anya ivadéka általában igen hajlandó a meddőségre. A szerecsen s a fehér ivadéka kivétel, mert nem éppen oly szapora ugyan, mint maga a szerecsen, de nem is meddő. A második fegyver a szerecsen testalkotásnak rendkívül makacs, a fehéret egészen elnyomó öröklődése.

A harmadik, talán leghatalmasabb fegyver az, hogy a szerecsen testalkotás öröklése korántsem zárja ki a fehér ember magasabbrendű szellemi képességeinek öröklését: az ivadék testileg, többszörös vérkeveredés után is, szerecsen marad, de értelmileg fehér emberré válik. A szerecsenségnek csaknem összes vezető emberei az Unióban félvérűek, vagy negyedvérűek és magasan fölötte állanak a szerecsen átlagnak. Nem igaz, hogy a mulatto a fehérnek s a feketének csak hibáit egyesíti. Alsóbbrendűségének, bűnre hajlandóbb voltának az a magyarázata, hogy őt a fehér embernek benne derengő öntudata többnyire még sokkal kedvezőtlenebb körülmények között találja, mint a minők közt van a legtöbb fekete. Hiszen, hogy csak egyet mondjak, a mulattó más, mint törvénytelen gyermek nem is lehet, mert a fehér és színes házassága az Unióban nem törvényes. Már pedig a fehérbőrű gonosztévők legnagyobb arányszáma is a törvénytelen gyermekek közül kerül ki.

A negyedik, ugyancsak nem megvetendő fegyver a szerecsennek nagy igénytelensége: sokkal inkább meg tud élni szűkös viszonyok között is, mint a fehér, és benne a jóllét vágya soha sem nő akkorára, hogy miatta inkább a gyermekáldásról is lemondjon. Már pedig a fehér ember ezt teszi, mihelyt az Unióban egy-két nemzedéket átélt és az amerika¹ igényekhez hozzászokott.

Ha végig tekintünk a világtörténeten, arra a meggyőző-

désre jutunk, hogy legtöbb nemzet sírját fiainak önzése ásta meg. Más okból is pusztult már el nemzet, igaz; de még igazabb, hogy nem élt már sokáig az olyan, melynek fiaiban az egyéni önzés arra a fokra hágott, mint a yankeeben.

A yankeere nézve a szerecsen állandó szemrehányás a múltért és állandó figyelmeztetés a jövőre. Innét a gyűlölet, mely a szerecsen iránt nem ismer emberbaráti érzelmet. - PÜLLEN-BURY BERTA mondja (287. l.), hogy ismerősei, 'midőn Tuskegee-ből New Orleans-ba készült menni, figyelmeztették, ne említse, hogy színessel ült egy asztalnál, mert elveszítené a new orleansiak becsülését. Pedig az a színes BOOKER WASHINGTON volt, minden tekintetben oly kiváló ember, aminővel a yankeek sem sokkal dicsekedhetnek.

PÜLLEN-BURY BERTA könyvének első és nagyobb része (1-175 old.) a Jamaicában, angol uralom alatt élő szerecsenekkel foglalkozik; a második az Egyesült Államokban élőkkel, s a vége az összehasonlításnak arra az eredményére jut, hogy a szerecsenek angol uralom alatt boldogabbak, magasabb erkölcsi színvonalon állanak és nem találkoznak a fehér fajnak olyan mértékű gyűlöletével, mint az Unióban. Kifejti a szerecsenek nagy gazdasági jelentőségét Jamaicában és szemrehányásokat tesz az Uniónak, hogy rosszul fogott a szerecsen kérdés megoldásához. Szerinte is elhibázott dolog a szerecsent egyszerű európai műveltségre fogni, görögre, latinra tanítani és nem venni figyelembe azt a nagy testi és lelki különbséget, amely a fehér s a fekete faj között van. A szerecsent meg kell tartani és el kell különíteni ott, ahova először betelepítették, t. i. a déli államokban, melyeknek nagy részében, az úgynevezett »Black-Belt«-ben, a Fekete öv-ben, ők a lakosság többsége. Meg kell őket tartani a föld s a mezőgazdasági ipar művelőinek. Meg kellene tiltani, hogy a városokban éljenek, hogy a gyáriparban próbáljanak – úgyis hiába – versenyezni a fehérekkel. A politikától maradnának inkább távol. E helyett az Unió politikusai azon kezdték, hogy a szerecsen tömegeket, mindjárt a rabszolgaság eltörlése után, politikai céljaikra megvásárolták, politikailag megrontották, sőt a lázadónak bélyegezett déli államokban az ő kezükbe adták a fehérek fölött a politikai uralmat. Idővel persze ismét a fehérek kerekedtek fölül és most annál inkább gyűlölik a feketét. A déli

államokban van a szerencseneknek nem csak külön templomuk és iskolájuk, hanem vannak külön szállóik, korcsmáik és külön vasúti kocsik is.

Mégis ott, ott a »Fekete öv«-ben találhatják csak föl igazi boldogulásukat, fejlődésük igazi föltételeit a szerencsenek.. Kár azt máshol keresniök. Szerzőnő erre egy nagyon szép mesét hoz föl (222. old.). Nem állhatom meg, hogy röviden ide ne írjam: Egy hajó eltévedt és már több nap óta bolyongott a tengeren. Végre megpillantott egy ismerős gályát. A boldogtalan hajó árboczára azonnal fölvonták a jelt: »Vizet, vizet! Szomjan halunk!« A közelgő gályáról rögtön megjött, jeleken, a válasz: »Merítsetek le vödröt, ahol vagytok.« A szomjan halók másodsor is fölhúzták a jelt: »Vizet, vizet! Küldjetez vizet!« Ismét ugyanaz a válasz: »Merítsetek le vödröt, ahol vagytok.« A harmadik és negyedik vizet kérő jelre is hasonló volt a válasz. A szerencsétlen hajó kapitánya utoljára is szót fogadott; lemerítette a vödröt, és ime, gyöngyöző, tiszta édes vízzel tele húzták föl. Az Amazon folyó torkolatának vize volt, mely sok mérföldnyire eltolja maga előtt a tenger sós vizét. – így a szerencsenek is ott kell meríteni boldogulást, a hol van. (Reánk, szegény magyarokra is mennyire illik ez a példa!)

Az Egyesült Államokban a törvény, amint már említettem, kezdettől fogva érvénytelennek mondja a fehér s a színes között kötött házasságot. Nem tesz különbséget a tiszta szerencsen és a között, akinek ereiben csak egy nyolczadrésnyi szerencsen vér folyik. Angol uralom alatt másképp bánnak a feketével s a színessel. Akiben csak egy nyolczadrész a fekete vér, azt fehérnek tekintik. Fehérrel házassult szerencsen dedunokája ott már fehér ember. Az Unióban ahhoz, hogy egy házasság törvénytelenné váljék, elég, ha a gyermekek valamelyike észrevehető visszaütést árú el a szerencsen ösre. Ehhez járul sok unióbeli politikusnak az a meggyőződése, hogy a szerencsen kérdés csakis a teljes faji elkülönítés s a szerencseneknek a déli tartományokra korlátozása által oldható meg. Nem veszik észre, hogy ebből az Unióra a korlátatlan faji keveredésnél sokkal nagyobb baj származhatik. Ma még nincs szerencsen nyelv; amit Afrikában hagytak, azt rég elfeledezték; ma még nincs szerencsen *nemzeti* öntudat. De ha a sok millió szerencsen,

akit területileg külön választanak, a maga egységének tudatára ébred; ha mostani gyermeki állapotából egy külön fejlődési folyamat által, melynek hatalmas rugói vannak a közöttük élő mulattókban, férfikorba lép; ha majd nemcsak kér és védekezik, hanem követel és támad is: nos, akkor vége az Unió egységének, mert akkor létrejön, ami eddig még sehol sem létezett, egy hatalmas szerecsen birodalom, mely magáénak fogja mondani a mai Egyesült Államok leggazdagabb részét, a mezőgazdaságnak és iparnak szinte kimeríthetetlen forrásait.

Persze PULLEN-BURY BERTA nem is volna angol nő, egy gyarmataiból gazdag ország gyermeke, ha nem szegődnék ő is a szerecsenek elkülönítésének szószólójává. Néki, elvégre, mégis csak az a lényeges, hogy a jamaicai quashie, az ottani szerecsen, fél shilling (60 fillér) napi bérért termeli Anglia számára a gyapotot, holott az Unió déli államaiban a szerecsen gyapotmunkás legalább 40 centet (2 koronát) kap naponta. Tehát érezze magát boldognak a szerecsen, legyen jó dolga, – de csak termelje a gyapotot; tanuljon, ügyesedjék, hogy több gyapotot, hogy célszerűbben termelhessen. Hiszen angol ember az ültetvények éghajlata alatt képtelen a mezei munkára. A szellemi munka terén azonban ne akarjon a szerecsen az angolnak versenytársa lenni. Mert a szerecsent – jóllehet vannak kivételek – a faji alkotása teszi képtelenné a magasabbrendű szellemi munkára.

Ebben az ügyben az író több tekintélyre hivatkozik (227. 1.), akik szerint a szerecsen faj koponyájának úrtartalma kisebb, mint a kaukázusi fajé, az agyvelő másodlagos kanyarulatai egyszerűbbek, csekélyebb számúak, kevésbé tagoltak. Ami abban lelné magyarázatát, hogy a szerecsen koponya varratai korábban csontosodnak és korábban szüntetik meg a koponyaürnek további tágulhatását s így gátat vetnek az agyvelő további fejlődése elé. A szerecsen gyermek könnyen tanúi, jó az emlékezete, figyelmes és igyekvő; de nagyon is korán ébred föl benne és fölöttébb erős a nemi ösztön, s attól kezdve, az ifjú korban, a szerecsen nem váltja be, amit gyermekkorában ígért. A szerecsen gyermek éppen oly jól tanúi, mint a fehér; de a szerecsen ifjú már elmarad a fehér mögött. Vagyis a szerecsen agyveleje s azzal együtt szellemi képessége nem igen jut tovább a gyermeki kor fejlettségi fokánál.

Ami a koponya s az agyvelő alkotását, mint a vizsgált szerezsenek alacsonyabb értelmi színvonalának jelét illeti, mi még néhány újabb adatot is hozhatunk föl. (Az illető forrásmunkák maguk nem lévén kezünk ügyében, adatainkat BUSGUAN GEORG dolgozatából – »Kultur und Gehirn.« Archiv f. Rassen- und Gesellschafts-Biologie. I. Jahrg. 1904. 5. Heft, p. „688-701 – vesszük.) Mindazonáltal nem jutunk arra az eredményre (amire jut BUSCHAN is), hogy amaz alacsonyabb értelmi színvonal magyarázatát csak a szerezsen faj testi alkotásában kell keresnünk, és hogy a szerezsen faj testi alkotása már eleve és örökre kizárná a faj átlagának a fehér fajéhoz hasonló értelmi színvonalát. Az eddigi vizsgálatok alapján még nem tartom megdöntöttnek azt a tételt, hogy a szerezsen nem alsóbbrendű faj a fehéرنél és hogy csupán ez idő szerinti fejlettsége alacsonyabb. És nem tudhatjuk, hogy a jelenleginél kedvezőbb körülmények között mennyi idő alatt érhetné el ugyanazt a színvonalat, mint a melyen van ma a fehér faj. Emlékezzünk csak reá, mikép nyilatkoztak a sárga faj alsóbbrendűsége felől igen tekintélyes fehér emberek az orosz-japáni háború előtt!

Hogy a szerezsenek annyi évszázad alatt szülőföldükön, Afrikában sem fejtettek ki semmiféle magasabbrendű műveltséget: ez sem faji képtelenségüket, hanem talán inkább az éghajlat bénító hatását és ama rugók hiányát bizonyítja természetadta életviszonyaikban, amelyeknek kényszerítő ereje nélkül valószínűleg a kaukázusi faj különböző törzsei sem teremtették volna meg műveltségüket. Elégé ismert dolog, hogy az egyenlítői éghajlat a fehér ember akaraterejét is elzsibbasztja; ott a fehér faj műveltsége is aligha jött volna létre.

Legalább is nagyon valószínű, hogy a magasabb értelmiséggel nagyobb koponyaűr és súlyosabb agyvelő kapcsolatos. Való igaz továbbá, hogy az eddig megvizsgált eseteknek sokkal nagyobb százalékában volt a fehér embereknek, mint a szerezseneknek bizonyos közepesnél súlyosabb agy velejük. HUNT az északamerikai polgárháborúban elesett számos fehér és fekete katonának agyvelejét hasonlította össze. A legtöbb szerezsennek, t. i. 37 százalékának, agyveleje az 1276-tól 1417 grammig terjedő súlycsoportba esett; a legtöbb fehérnek, úgymint 36 százalékának, agyveleje ellenben az 1418-tól 1558-ig terjedő súlycsoportba.

1276 grammnál könnyebb agyveleje a szerecsenek 27 százalékának s a fehérek 14 százalékának volt. 1559-től 1700 grammig terjedő súlyt 100 közül csak 3 szerecsennek, ellenben 100 közül 10 fehérnek agyveleje mutatott. Ennél nehezebb agyveleje nem volt egy feketének sem; de volt a fehérek 2½ százalékának.

Hogy azonban a könnyebb agyvelőt még sem kell faji sajátosságnak tekintenünk, azt megmutatja a következő összehasonlítás. MATIEGKA megmérte és összeállította számos fehér ember agyvelejét a szerint, hogy az illetőknek mi volt a foglalkozásuk, és azt találta, hogy a magasabbrendű szellemi munkával járó foglalkozást űzők agyveleje jóval súlyosabb volt, mint a csupán testi munkájuk után élőké. A végzett szellemi munkával kapcsolatos különbségek a fehér emberek agyvelejeinek súlya között semmivel sem kisebbek, mint aminőket talált HUNT a fehérek s a szerecsenek agyveleje között. A napszámosok, gyári munkások, szolgák, házmesterek csoportjába tartozók agyveleje nem volt súlyosabb, mint a legtöbb szerecsené, mert csak 26 százalékának volt több 1400 grammnál; az iparosok és kézművesek csoportjában már 43 százalékának, a kereskedők, írnokok, tanítók, alsóbb hivatalnokok csoportjában 48 százalékának s végűi az egyetemről kikerültek s a magasabb hivatalnokok csoportjában 57 százalékának. A szerecsenek a polgárháború előtt nem is lehettek mások, mint földművelők, napszámosok, cselédek, kézművesek. Mivel tehát kimutatható, hogy, ha ilyen módon kereste a kenyerét s nem foglalkozott nagyobb szellemi munkával, a fehér embernek is sokkal kevésbé súlyos az agyveleje: nem tarthatom kizártnak, hogy a megvizsgált szerecsenek könnyebb agyveleje is csak annak tulajdonítandó, hogy nem foglalkoztak szellemi munkával. És minden azt bizonyítja, hogy nem azért nem foglalkoztak szellemi munkával, mert nem voltak reá képesek, hanem azért, mert arra semmi sem szorította, de abban minden gátolta őket.

A nagyobb szellemi munka – úgy látszik – általában súlyosabbá teszi az agyvelőt, mely e szellemi munka testi szerveinek leginkább működő tömege, valaminthogy a pöröly forgatása erősen kifejleszti, súlyosabbá teszi a kovács karjának izmait, melyek e testi munkának leginkább tevékeny szervei. Fehér ember is akárhány akad – éppen az említett összeállítások szerint, amelyeket még több mással is megtoldhatnánk –

akinek koponyájában, bár ép elméjű, nem székel súlyosabb agyvelő a legkönnyebbnél, aminőt szerencsében megállapítottak. A különböző súlyú agyvelők gyakoriságában sincs akkora eltérés, hogy ez részint a különböző foglalkozások gyakoriságának különbségéből, részint a már születéstől különböző súlyú agyvelőjűeknek, vagy a különböző tehetségűeknek az életviszonyoktól függő s több nemzedék óta tartó kiválogatódásából meg ne volna magyarázható.

A nagyobb értelmi képesség s ezzel együtt a születéstől fogva súlyosabb agyvelő járhatott már az afrikai őshazában gyöngébb csont- és izomrendszerrel, az idegeknek nagyobb érzékenységgel és még más olyan testi sajátságokkal, melyek az ottani viszonyok között többszörösen lerontották a kellő kiművelésre különben sem kerülő értelmi fölsőbbiségnek minden hasznát: a viszonyok inkább az erős csontnak és izomnak, mint a súlyos agyvelőnek kedveztek. Az amerikai rabszolgatartó is bizonyára csak az erős testet s az engedelmességet becsülte rabszolgáiban. A nagyobb értelem, mely a rabszolgát gondolkodásra, emberi voltának fölismerésére, talán lázadásra indíthatta, csak szálla lehetett a rabszolgatartó szemében. A szaporítás dolgában csaknem, úgy bánhatott rabszolgáival, mint házi állataival: kitenyészttette az erős testalkotást és kiselejtezte, nemzedékről-nemzedékre, a súlyosabb agyvelőt. És mit tesz a mai Unió társadalmi politikája a rabszolgák maradványaival? Kitenyészti bennük a testi erőt, a földművelésre s a mezőgazdasági iparra való alkalmatosságot, de kiselejtezi, posványba, bűnbe dönti a súlyosabb agyvelőjűek nagy részét ma is.

Végűi még azt is megemlíthetjük, hogy a koponyavarratoknak állítólag korábbi megcsontosodása sem teszi lehetetlenné az agyvelőnek további növekedését. Az egymással már mereven összekapcsolt koponyacsontok még hosszú időn át nőnek és növelik a koponyaüregét is. A 14-ik életéven túl legtöbb fehér ember koponyavarratai is megcsontosodnak, s az agyvelő súlyának növekedése az összes vizsgálatok szerint igen nagyfokú a 14-ik s a 20-ik év között. Sőt növekszik az némelyek szerint a negyvenedik életévig; ekkor éri el tetőpontját. Később már csökken az agyvelő súlya. (Lásd: ZIEHEN, TH, und ZANDER, Nervensystem, in: BARDELEBEN: Handbuch der Anatomie des Menschen. G. FISCHER, Jena, 4. Bd. 1899. 1.-3. Abth. p. 359.) De ki mondhatná, hogy az ember értelmi ereje a 40-ik élet-

éven túl s az 50-iken innen már általában csökkenne? Ez a csökkenés kivétel. Szabály az értelemnek éppen az az irányú növekvése, melynek elmaradását a szerencsében az agyvelejük csekélyebb súlyából magyarázzák.

A yankee tehát nem a szerencsén faji alkotásnak szolgálat igazságot, hanem a ma még erősebbnek jogát gyakorolja a színesekkel szemben, midőn őket lehetőleg alacsony társadalmi s ezzel együtt alacsony értelmi színvonalon tartja. S az erősebbnek ezt a jogát annál mohóbban gyakorolja, minél inkább érzi, hogy meginog alatta a talaj. Elég botorul, ő maga is előmozdítja a szerencsén tömegek területi elkülönülését. A területileg, fajilag, gondolkodás és érdekek dolgában elkülönültek azonban majd nemzetté válnak, és nem lehetetlen, hogy néhány száz év múlva irtó hadjáratokat indítanak Észak-Amerikában a ma uralkodó fehérek ellen, akiket a másik oldalról talán majd a sárgák szorongatnak. Orvosság csak az egyesülésben, a faji és társadalmi korlátok ledöntésében volna, amelyek ma a fehér ember gőgjét érné, csak bibliai megbüntetése volna az apák vétkeinek a késő unokákban.

A.

Társadalmi bölcsészet.

A sociologiai meg-ösmerés lényege.

Írta: RATZENHOFER GUSZTÁV. Fordította TÍMÁR SZANISZLÓ. Budapest, 1908. GRILL K. (Társadalomtudományi könyvtár.) 8-r. (6 + 472 l.)

A sociologia napjainkban divatos tudományyá kezd lenni. Kávéházban, úton-útfélen »sociologiai alapon« szól hozzá minden ember valami köznapi kérdéshez. Hogy mi a sociologia, azt a szaktudósok sem igen tudják még, annál kevésbé a pusztán ujságczikkekből táplálkozó nagyközönség. De hát hiába! Az is sociologiai probléma, hogy van divatos tudomány, meg divatos író. NIETZSCHÉ-t is alig olvassa nálunk valaki, azért az »Über-

mensch«, a »Herrenmoral«, »Sklavenmoral«, a »Wille zur Macht« stb. folyton hangzik ezer meg ezer ajakról.

A napi érdeklődés kiaknázásával újabban két vállalat nyújt alkalmat közönségünknek arra, hogy a társadalomtudományok egyes kiválóbb műveit magyar nyelven olvashassák. Az egyik, az újabb, az Athenaeum kiadásában megjelenő »Sociologiai Könyvtár«, a másik a GRILL-féle »Társadalomtudományi Könyvtár«, melyet régebben a socialista »Huszedik Század« adott ki. Ez utóbbi sorozatban jelent meg RATZENHOFER híres munkájának »A sociologiai megösmerés«-nek fordítása.

Ez a könyv a sociologia tudományos alapvetése akar lenni s a társadalmi vonatkozások törvényszerűségét vizsgálja. Szerinte a sociologia megalapítására tett eddigi kísérletek, melyek közt leghíresebb SPENCER HERBERT-é, azon törtek meg, hogy az egyedből magyarázták a társadalmat, pedig magát a társadalmat kellett volna vizsgálniok. Itt válik u. i. valóra az emberi kölcsönhatások törvényszerűsége. A régi philosophia azért vesztette el tekintélyét, mert csak a szellemi életet és a materialis jelenségvilágot ismeri el s nem veszi tekintetbe harmadik főtérnek a társadalmi életet, melyben az előbbi kettő együtt van meg. Az új philosophiának ezt is el kell ismernie, hogy ez által a sociológiának bölcséleti alapját alkossa. Nem csoda, ha a társadalomtudománynak ellensége az egyed, hiszen »nem taníthat mást, csak azt, hogy az egyesnek az összesség elől ki kell térnie«. A jelenlegi látható társadalom tanulmányozása csak természettudományi alapon történhetik. Ennek útját és módszerét tanítja RATZENHOFER.

E szerint az egyedül helyes és igaz világnézet monisticus, még pedig – amint mi látjuk – valami idealisticus pantheismus. Csak a mozgásban lévő öserő van, mely a megösmerés alapegysége. Ugyanaz az erő, mely a bolygókat ama naptávolságban tartja fönn, amely az égi testek egymásközt való vonzóerejét megengedi, az emberi fajt ama physikai és intellectualis képességekre fejleszti, amelyek az élet nehézségeinek nyomása alatt lehetségesek. Az egész természetben a differenciálódó erők (anyagok) egymást paralizálva állnak szemben egymással, úgy, hogy mindig látszólagos egyensúly uralkodik, amely a fejlődés által a tökéletesebbhez áttöretik, de az anyag ellentállása által folyton megint helyreállítatik. Így az egyensúlyra való

törekvés az égitestek és a szervetlen dolgok világában a végtelesen űrben elszórt öserő központok kölcsönös physikai függőség productuma, amely az organicus világban nem más, mint az életföltételekhez való alkalmazkodás, a socialis világban pedig a létért való harc. (32. 1.)

A valóság az egység (pl. az embereknek egymás közt való egysége); a fajok, a nemek, stb. »individuatíója« a jelenség. Az öntudat az öserőnek maga-megismerése; a világ és az élet ennek a differentiálódása. Az élő lényeket az érdek vezeti. Minden Organismus a hozzá tapadó érdek somaticus fölépítése, s az egyénben is a faj érdeke működik.

A kölcsönös függés megismerése a nem érettségével mindinkább előre halad. RATZENHOFER szerint is a társadalom Organismus, s minden socialis alakulat individuumokból áll, a melyek az Organismus sejtjeihez hasonlóan önmagukban élnek. Minden teremtményre két nagy princípium hat alakítólag: 1. a g e n e t i c u s összetartozandóság a közös származás alapján és 2. az individualisáló differentiálás az életföltételek különbözősége alapján.

A társas tudat keletkezése és megléte is e két elv szerint történik.

RATZENHOFER egyik erőssége volna a társadalmi kialakulás vázolása és a társadalmi erőtypusok föllállítása. Ezeknek részletes előadását azonban e szűk helyen meg sem kíséreljük, mert fölfogását alapjában hibásnak tartjuk.

»A sociologiai megismerés lényege« a legnehezebben olvasható könyvek közé tartozik. Szerzője metaphysikát és természettudományokat a legbizarrabb módon kever lépten-nyomon, s noha eredményeit leginkább deductiók úton állapítja meg, többször összeütközésbe jön önmagával. Az öserő, érdek, stb. mind olyan mysticus fogalmak, a melyek kívül esnek a positivus megismerés körén, s azért nem lehet őket olyan gyökeres módon kezelni, mint azt RATZENHOFER teszi. Ámbár egész okoskodása az egységen, az összetartozóságon épül föl és a társadalmat tartja az egyed fölött állónak, mégis mind a társadalmak keletkezését, mind a socialis öntudatot az egyedből kiindulva magyarázza. Fölfogása értelmében pedig megfordítva

kellene eljárnia. A socialitas az individuális pszichikai törvényekből nem vezethető le, annak egészen külön helyet és magyarázatot kell szentelnünk.

RATZENHOFER szerint anyag és szellem mindig párhuzamos, s az anyagi ok indítja mozgásra a szellemet. Ámde ez a folyamat megfordítva is történik, ezért túlzás szerzőnk organicismusa, mely a sociológiát be akarja osztani a biológiába. Ez a fölfogás nem egészen jogosult, mert a társadalom kialakulására igen fontos tényezők az eszmék, s e tekintetben helyesebben járnak el a francia sociologusok (TARDE és követői), a kik a társadalmi fejlődés törvényeit inkább a pszichológiából akarják meríteni. Ez is helytelen ugyan, mert a társas tudatnak egészen külön pszichológiát kell szentelnünk. Á mint örökös biológiai analógiák nem fejtik meg a társadalmi tünemények okszerű összefüggését, épp úgy az egyéni öntudat nem világítja meg a socialitást. Analógiák hajszolása lehet szellemes játék, de nem tudomány.

Általában az egész organicista iskolának fő vétké az, hogy a munkát, a ház építését, fölülről kezdi. Semmi értelme nincs annak a kérdésnek, hogy: mi a társadalom? De ha van, akkor se lehet rá a felelet: »A társadalom szervezet.«

SPENCER sem merte a sociológiát teljesen biológiává tenni, mikor elismerte a társadalom superorganicus fejlődését. Más a biológiai Organismus és más a társadalom. Ez utóbbira még az Organismus nevet is kerülni kellene, mert – úgy látszik – SPENCER tekintélye és ez a név kerékkötője a haladásnak. A socialita's inkább pszichikai, mint physikai tünemény és innen kell megértéséhez közelednünk. Nem dogmaticus meghatározásra és analógiákra, hanem induetív megfigyelésre van szükségünk, hogy előre mehessünk.

COMTE a socialis tünemények egyik fő sajátágának találta, hogy van bennük történelem, a mit nem lehet levezetni. Miért van sok egyforma biológiai Organismus,*) de nincs két egyforma társadalom?

SPENCER dogmatismusa COMTE-hoz képest határozott visszatesést jelent. Ez induetív úton akarta megismerni a socialis

*) Két egyforma társadalom talán még inkább elképzelhető, mint két egyforma „biológiai Organismus”. Két teljesen egyforma testi szervezet egyáltalában nem létezik.
Szerk.

tünemények törvényeit, az egy hibás lépéssel az analógiák hal-
mazává és deductióssá tette az ifjú sociológiát. A deductió
tudomány pedig nem lehet kezdet, csak néha a vég, a tökéle-
tesség. Hogy a társadalom entitas-e vagy substantia, az most
még nem lehet kérdés. A fő ma a: h o g y a n? és nem a:
micsoda? Csak így remélhetünk biztos ok és okozati vi-
szonyban álló ismereteket a socialitásról.

RATZENHOFER -ρότον ψεθδος-a, hogy egy metaphysikai sub-
stantiából deductio útján indul, holott még ez korán van. Nincs
rá kellő alapunk. Ezért van könyvének olyan hatása, hogy
önkéntelenül eszünkbe jut német honfitársa, a ki a tervéről ér-
tekezett. Szép, szép ez mind, de mikor szemünket a könyvről
a tényekre irányítjuk, ezek nem adnak az elméletnek igazat.

De úgy látszik, igaza van COMTE-nak. A sociológiának is
át kell jutni a theologiai és metaphysikai fokozaton, amelyben
most vergődik, s csak később jut el a positivus korszakhoz.

Nem állhatjuk megj hogy néhány szóval meg ne emlé-
kezzünk a magyar fordításról. A fordítóénál hiányosabb munkát
bajos lett volna végezni. Stílusa magyartalan, laza és pongyola.
Sok helyen egyenesen se füle, se farka a mondatainak. Szó-
rendje németes; látszik, hogy gyors munka volt. Az idegen
szavak írásában – bár kiejtés szerinti akar lenni – nem kö-
vetkezetes. Rettenetes sok az értelemzavaró sajtóhiba.

Talán nem ártana, ha a kiadó czég a fordító mellé még
egy revisort adna. Akkor talán gondosabb munkát kapna a
közönség. Ha a Társadalomtudományi Könyvtár többi
kötete is ily kevés gonddal kiállítva kerül a könyvpiacra, nem
igen veszi őket senki.

d. n. j.

Társadalmi mozgalmak általában.

Berzeviczy Gergely.

»A magyar közélet – hála Istennek – komolyodni kezd.«
Ez a nyilatkozat egy szepesmegyei lapban jelent meg és híven
adja vissza azt a hangulatot, melyet a XVIII. században élt

legnagyobb nemzetgazdánk és társadalmi politikusunk emlékének nyújtott társadalmi igazságszolgáltatást képező ünnepély ez év július havának 26-án országszerte keltett, midőn a Berzeviczkyek ősi kastélyának falán a Magyar Tudományos Akadémia által ott elhelyezett emléktáblát leleplezték. A mi ritkán történik, az Akadémiát széles körökben dicsérték ez elhatározásáért, mert abban a nagy alapítója által egyik fő feladatául kitűzött ama hivatás betöltésére való törekvést ismerték föl, mely szerint nemcsak a tudományokat kell magyar nyelven művelnie, hanem részt kell vennie a magyar nemzet nemesbűlésének szent munkájában is. BERZEVICZY GERGELY a közéletünkben rejlő nagy igazságtalanságokat az akkori viszonyok közt érdem számba menő bátorsággal és igazán megkapóan leplezte le és a jobbágyság sorsát az osztó igazság megvalósulásának követelésével igyekezett javítani. Maga is kiváltságos földbirtokos lévén, szembeszökő volt áldozatkészsége, a mint általában altruisticus jelleméhez kétség nem fér. Életében a legtöbb irányban mellőztetés tárgya volt. Most az Akadémia, emléké a valósághoz híven fölelevenítvén, megtette iránta, a kit tagjai közé már koránál fogva sem választhatna, azt a legkevesebbet, a mi őt tőlünk megilleti. Ennek az eljárásnak nemes voltát elismerte egész Szepes vármegye és, az egyenlőséget magáévá tevén, annak lélekemelő lefolyását hatóságaival és legfőbb testületeinek tömeges képviselésével biztosította. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház és sok országos testület is résztvett az ünnepségben, a hol a Magyar Tudományos Akadémia képviselője Egyesületünk egyik igazgatója, dr. GAAL JENŐ rendes tag volt. Az ünnep rendjének fő pontja az ő emlékeszéde volt, melyet ime itt közlünk:

»Tisztelt Ünneplő Közönség! Régi tapasztalat, hogy az ember a mindennap látott dolgokat és jelenségeket, még ha oly nagyok is, hogy körülötte mindenre kihatnak és reá magára is a legnagyobb befolyást gyakorolják, valódi mivoltukban csak nehezen s aránylag későn észleli és valóságos fölfedezés számba megy, ha valaki azokat tudatosakká képes tenni embertársánál. Ilyen általán ható s mindenre kiterjedő elsörendű, mély, sőt döntő befolyást gyakorló nagy tényező az igazság is.

De különösen van az emberiség éppen az igazság fogai-

mával. Évezredek óta hirdetik bölcsek, bölcselek és látnokok, hogy az minden nemzeti boldogulásnak és minden tartós valódi hatalomnak is alapja, s erről mégis az egyes nemzedékeknek, úgy látszik szabály szerint – többé-kevésbé keserű – saját tapasztalataikból kell külön meggyőződniük. Ez azért van így, mivel az igazság fogalma az erkölcsi világ körébe tartozik, melynek saját nagy alaptörvényei vannak és ezek szerinti nevelés tekintetében a mi korunkban még a legelső művelt nemzetknél is, az anyagi és szellemi világra vonatkozó disciplínákhoz képest, különösen a gyakorlat terén, vajmi kevés történik.

Pedig az én mély meggyőződésem, hogy az emberi és nemzeti valódi közműveltség föladatai nem azért nehezek, mivel a körülöttünk levő nagy természet és az emberi gondolkodás szabályszerűségeinek megismerése csak tetemes fáradtsággal s csupán fokról-fokra haladva történhetik, hanem főleg azért, mivel az anyagi és szellemi haladás egyszer már meghágott lépcsőzetén sokkal könnyebb megmaradni, vagy másokat odasegíteni, mint az erkölcsi emelkedés fokozatain.

Az anyagi és szellemi culturát bizonyos jelentős mértékben a múltból örökölni, más nemzetektől is át lehet azt venni, de az erkölcsi világ útain minden nemzet és annak minden nemzedéke, a körülményekhez képest esetleg nagyobb vagy kisebb fáradtsággal, de csak a maga erejével haladhat; és ha valahol, itt áll az, hogy az ősök által megszerzett eredményeket minden generációnak újból kell meghódítani, hogy azokat tovább bírhasssa.

Az erkölcsi világ fogalmai közé tartozó elsődrendű nagy tényező – ismétlem – az igazság is, melyről találóan mondta Széchenyi, hogy az, miként a mechanikának, úgy a nemzetek életének is valósággal tengelye. De a már említett két oknál fogva: először mivel egyszerű és nagy, másodsor mivel erkölcsi természetű, az élő, tehát megvalósított igazság a legtöbb esetben igen nehéz probléma.

Talán egy kissé absolutus módon, de a lényegét éppen azért világosan kiemelve mondja megint Széchenyi, hogy az élők közt voltaképpen nincsen igazság. Meg kell várni, míg embertársunk elhagyja ezt az árnyékvilágot, hogy – a mint mondani szokás – levetkezze emberi gyarlóságait, pedig tulajdonképen az élők vetkezik le azt, midőn a zavaró napi tekintetektől meg-

szabadulva, képesek a különösen régebben elhunytól igazságosabban ítélni, és hajlandók azt, a mi netán valóban becses volt benne, sokkal kevesebb elfogultsággal, hasonlíthatatlanul nagyobb készséggel elismerni. Jobb volna a köztünk működők iránt igazságosaknak lennünk, mert ez esetben erényeik sokszor legendaszerűen fokozódnának; de ha erre már nem vagyunk képesek, a halottak emléke iránti rendszeres igazságszolgáltatás révén a vezetésre és a magasabb rendű alkotó munkásságra hivatottak életerejének fölköltése által is nagyot lendíthetünk az egyes nemzetek és általuk az emberiség sorsán.

Megmutatta ezt a távol keleten példájával egy sokáig csak furcsának és érdekesnek tartott nép, mely az ősök buzgó és igazságos, de nem ötletszerű, hanem intézményes tisztelete folytán oly mesés ütemben tudott haladni, hogy ez által bámulatba ejtette az egész világot.

Igen bölcs ezeknél fogva a Magyar Tudományos Akadémia az az eljárása, melylyel a tudomány és irodalom jeleseinek emlékét tiszteletben kívánja tartani. Ennek a bölcs eljárásának egy mozzanata a jelen alkalom is, mely a BERZEVICZY GERGELY emlékének van szentelve, és pedig itt az ő bensőleg szeretett szűkebb hazájában, annak a háznak emléktáblával történő megjelölésével, a hol ő 1763-ban született, melyben nemcsak boldog gyermekkorát élte le, a hová ő a nagy világot járva, ifjú kora fáradalmaival kipihenni vissza-visszatért, hanem a hol férfi korát csaknem szakadatlanul töltötte és 26 évig kitartó, igen széleskörű, történeti nevezetességgel és azért ma is nagy beccsel bíró tudományos irodalmi tevékenységet folytatott. Halála óta, mely 1822-ben három napi szenvedés után szintén itt következett be, nyolczvanhat év telt el és ennek az érdemes férfiúnak emléke már-már elhomályosult, midőn a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága valamennyi kiváló nemzetgazdasági művének, melyek legnagyobbbrészt latinul, kis részben németül jelentek meg, magyar nyelven való közzétételét és azoknak, valamint a jeles írónak is méltatását, mostpedig maga az Akadémia ennek az ősi kastélynak az itteni zordabb éghajlat viszontagságaival is dacolni alkalmas emléktáblával megjelölését határozta el.

Sokan e díszes gyülekezetben résztvevők közül általában nagyon jól tudják, hogy ki volt a hazának, tudományos irodai-

mának, Szepes vármegyének és ágostai hitvallású protestáns hitsorsosainak kakaslomniczi és berzeviczei BERZEVICZY GERGELY, de habár azon néhány rövid perez alatt, a meddig becses türelmüket és figyelmüket igénybe vennem szabad és illik, sem az ő érdemeit kellőleg nem domboríthatom ki, sem rendkívül érdekes egyéniségének hű képét nem fõsthetem meg, talán az ő emiékezetõkben sem lesz fölösleges fölelevenítenem néhány adatot, melyek élete folyásának kereteit és jelleme igazságos megítélésének támpontjait szolgáltatni alkalmasak lehetnek.

BERZEVICZY GERGELY egy oly családból származott, melynek tagjai már a XIII. század első negyede végén előkelõ szerepet játszottak s a mely a századok folyamán különbözõ ágakra szakadt, úgy hogy ezek más és más keresztény felekezet hívei voltak, sõt külön neveket is viseltek. Sok viszontagságon, de , sok elõnyös változáson is ment köröszül a család, míg érdemei és összeköttetései révén abba a helyzetbe jutott, hogy ezen község megalapításában is előkelõ része volt, s tekintélyben és vagyonban is gyarapodott.

Egy gradetzi Horváth leánynak, a Gergely korán özvegyen maradt édes anyjának, az ő igazi nevelõ szülõjének hozománya azt az ágat, melybõl ő származott, még gazdagabbá tette. Jólét, magas műveltség, vallásos erkölcsiség és törekvõ előkelőség jellemvonásai azoknak a köröknek, a hol ő itthon, a szomszédos Késmárk városában, az ország különbözõ vármegyéiben és annak fővárosában és az egész művelt Nyugot-Európában nevelkedett. Szerencse, hogy a fejlődés ezen kivételesen elõnyös föltételei nem érdemetlenek jutottak. Részint áldott természete, részint okos s gondos neveltetése folytán BERZEVICZY GERGELY már korán föltünõ fogékonyságot tanúsított minden jó, szép s nemes iránt. Nõi erényekben gazdag anyján kívül nagy része volt értelmi és erkölcsi haladásában anyai nagybátyjának, Szepes vármegye híres alispánjának és országgyûlési követének, gradetzi HORVÁTH IMRÉ-nek is, a kitõl a haza, a megye és hitfelekezete iránti áldozatkész hûséget is örökölte és tanulta. De a hazai elméleti és gyakorlati segédeszközök használata õt nem elégítvén ki, tõle magától származott az a három éven át, 1784-tõl 1787-ig, megvalósított gondolat, hogy jogi és államtudományi ismereteinek bővítése és széleskörû tapasztalatok szerzése végett külföldi tanulmányútra menjen. Ennek jelentőségét ma, a mi fejlett közlekedési és

forgalmi viszonyaink közt általában alig vagyunk képesek kellően értékelni. Annak igen nagy hordereje ellenben, hogy egy fogékony és az itteni fogalmak szerint már kész és tanult ifjúnk bejutott az akkori egyetemek egyik legkiválóbbjába, a göttingenibe, ott az állandó és huzamos érintkezése nagynevű tanárokkal, számtalan előkelő finom társaságban, sőt Nyugot-Európa valamennyi elsőrangú udvaránál való megfordulása, ott fejedelmekkel és államférfiakkal behatóbb beszélgetései, sőt eszmecseréi, az akkori politikai és társadalmi életet legteljesebb virágzásban és pompájában színről-színre láthatása, e mellett a tudományos és művészeti nagy intézetek, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és forgalom legjelentékenyebb intézményeinek tanulmányozása: minden rendű és rangú emberrel éveken át azok saját anyanyelvén az emberi élet összes főmozzanatainak tárgyairól folytatott társalgása: mindennek nagy hordereje ma is alig lehet más, mint szembeszökő előttünk.

Nem csoda, ha a nyílt eszű, világos fölfogású, finom érzésű és nemes becsvágygyal bíró, törekvő és erkölcsi szempontból is jól nevelt BERZEVICZY GERGELY-nek hazatérte után nem volt kedve a vidéki közszolgálatban tölteni idejét, hanem oly helyre vágyott, a hol képességeit s ismereteit a köz javára szélesebb körben hasznosíthatta volna.

Neki, a ki anyagilag független, kiváltságos állású ember volt, egyénileg, különösen a megélhetéshez az érvényesülésre nem volt szüksége. Ambícióját az képezte, hogy magasb rendű szolgálásokat tehessen hazájának, melyet irataiban nem egyszer így szólít meg: »Oh! te elhanyagolt Szülőföldem! Szeretve csüggök anyai kebleden és kérdem, mikor fogsz végre-valahára oda jutni, hogy minden erőid, melyekkel a természet oly bőségesen áldott meg, kifejlődhessenek, hogy az általa neked szánt sorsot élvezhesd, s valamennyi gyermekedet boldogítván, a legteljesebb virágzásra emelkedhess?«

A magasabb rendű közszolgálatok végzésére irányuló vágyai azonban nem teljesültek. A külföldről visszatérve, csak nagy sokára kapott a helytartó tanácsnál egy kis fogalmazói állást, melyről azonban, mert az ki nem elégítette, s mert, a Martynovich-féle összeesküvésben résztvettek kivégeztetésének szemtanuja lévén, az akkori közállapotoktól megundorodott, 1795-ben lemondott s birtokára, ebbe a kastélyába vonult vissza. Itt

töltötte életének jobbik, fontosabb és maradandó nyomokat hagyott második felét, teljes 26 évet, mely alatt mint független világlátott, a gyakorlati életet is megismert tudós s idejével és gondolataival szabadon rendelkező író, fáradtságot csak halála előtt ismerve, szakadatlan kitartással és igen eredményesen dolgozott. Ha a közviszonyok kedvezőbben alakúinak, akkor ő valószínűleg magas hivatalba, vagy az országgyűlésbe jutott és a sarat ott is minden bizonynyal szintén megállotta volna. De egyéniségének és iratainak behatóbb tanulmányozása után merem azt a nézetet kockáztatni, hogy a tudományos irodalmi pályán inkább volt a maga elemében, mint lett volna bárhol, mert összes képességei közt írói tehetsége volt a leghatározottabb. Az, hogy a könyvek és idegen adatok nem elégitették ki, hanem mindent lehetőleg a saját szemével látni is akart, nem változtat ezen semmit, s csak azt bizonyítja, hogy az eszmék világában való jártassága mellett gyakorlati érzékkel is bírt, de főleg a dolgok helyes fölfogása tekintetében. Inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere, pedig inkább ez akart volna lenni. Művei hosszú sorának még csak megnevezését sem adhatom itt elő. Azok kiterjedtek első sorban az alkalmazott, a leíró nemzetgazdaságtanra, és az ő korában legaktuálisabb közgazdasági kérdések egész sorozatára. De írt elméleti nemzetgazdaságtant is és pedig nem a tanulók, hanem a törvényhozó rendek számára. Nekem jutott a szerencse, hogy iratai közt azt fölfödözhessem és, magyarra lefordítván, közzétehessem. – A Szentszövetség idejében garázdálkodó cenzúra azt ugyanis az ő életében elnyomta, és még oly szerencsés sem volt vele, mint a magyar parasztról remek latinsággal írt művével, mely annak daczára nyilvánosságra jutott és nevét egyrészt dicsővé, másrészt félelmissé tette. Oly socialis politikai szellem hatja azt át, melyet napjainkban is modernnek kell elismernünk. A legkényesebb és legbonyolultabb közjogi kérdésekre, továbbá az egyházpolitikára vonatkozó számos becses, ma is érdekes dolgozata van, úgy hogy ő nem csak kitűnő nemzetgazdának, hanem jeles publicistának is tekintendő.

Ki kell emelnem végűi azt az irodalmi és védelmi nagy szolgálatot, melyet első sorban a saját protestáns felekezetének, de ezzel egyszersmind a magyar törvényes szabadság ügyének is tett. BERZEVICZY GERGELY ugyanis kötelességtudó híve, kép-

viselője és előharczosa volt az ágostai hitvallású evangélikus magyar egyháznak. Talán ebbeli hűségének és különösen tiszai kerületi fölügyelői minőségében 20 évig tanúsított odaadásának kell tulajdonítanunk azt, hogy aspirációi később sem teljesültek. De ez az ő vallásos hűsége korántsem volt egyoldalú pártos felekezetiesség. Erről sok tette és nyilatkozata tanúskodik. Egy ilyen tette volt az, hogy hunfalvi patronatusát megfelelő anyagi áldozatkészség tanúsítása mellett felajánlotta az akkori szepesi püspöknek. Bizonyítékot tartalmazó nyilatkozata pedig e részben az, hogy midőn gróf BATTYÁNY JÓZSEF bibornok-primás szerette volna őt megtéríteni, s midőn, úgy látszik, fölhívás is jutott hozzá ez irányban, erre azt felelte, hogy, ha katolikusnak születik, akkor minden bizonynyal megmaradt volna ősei hitében, de mivel mint protestáns pillantotta meg a napvilágot, kötelességének tartja ezen felekezetének és hitsorsosainak megtámadott érdekeit védelmezni. Különben a szabad vizsgálódás embere lévén, örömmel állapította meg, hogy ez egyházának is egyik fő jellemvonása és őszinte igyekezettel mozdította elő a hasonló jellegű helvét hitvallású magyar egyházzal való uniónak az időtájt megindult mozgalmát.

De sajnos, ilyen összefoglaló módon sem folytathatom a reá nézve jellemző tények felsorolását. Legfeljebb azt az egyet kell még felemlítenem, hogy ezen megye közigazgatási, társadalmi s mint jeles zenész, művészeti életében is kiváló részt vett volt. Az általa Magyar Svájcznak nevezett Magas Tátrát az ő korában semki sem ismerte és ismertette jobban, nála. A bel- és külföld sok tudósa és kitűnősége, fejedelmi és főúri vendégek köszönhették neki az akkor itt sokkal szükségesebb kalauzolás és a kastélyában nyújtott meleg vendégszeretetet.

Több adatot ezekről ez alkalommal már csakugyan nem közölhetek. A ki irántok érdeklődik, megtalálhatja azokat a BERZEVICZY GERGELY életéről és műveiről írt akadémiai kiadványban. Itt nekem most már nincs más feladat, mint hogy ez alkalomnak megfelelő módon összefoglaló igazságos ítéletet mondjak róla és kimutassam helyét jeleseink közt. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legműveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szerencséje őt nemzeti közművelődésünk elsőrangú tényezőjévé tehették volna, ha

küzdve küzdése mellett, hasonló mértékben bízni is tudott volna nem csupán a magyar államiságban, de a mi az ő korában, elismerem, sokkal nehezebb volt, a nemzeti állam és az államalkotó magyarság jövőjében. Tény az, a mit egy iratában maga mond, hogy az igazság, a közhasznú működés, a tisztahonszeretet ő nála mindenek felett állott. Igaz az is, hogy a saját kiváltságos rendjének akkor uralkodó kicsinyes kasztszerű szellemét elutasította magától. Gyökeres reformjavaslatai megegyeznek az új kor legmesszebbmenő jogos követeléseivel. A benne élt szép lélek és sok gazdag ismeret, tántoríthatatlan széles látókörű jóakarat folytán s a magas ethikai alapon, melyen állt és működött, igen nagy szolgálatokat tett több irányban a közügynek. Tehát nemcsak a saját korának, hanem minden időknek élt.

Általában elismertetik, hogy, legalább az irodalom terén, határozottan előfutárja volt Széchenyinek, a kihez azonban, ha annál szabatosabb író és nagyobb tudós is, természetesen nem fogható. De ez nem gáncs, mert hiszen olyan reformátor, mint a minő gróf Széchenyi István volt, századok folyama alatt csak egy születik, hogy azután állandóan irányt adjon és nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg. Az ilyen providentialis férfiú előfutárjaként általán elismertetni már maga is nagy dicsőség.

Emlékét tiszteletben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kitűnő író, és a maga módja szerint hű hazafi is volt. Igazságot szolgálthat neki háttérbe szoríttatásaért most az ország, a mely műveltségének híret nagy tanultságával messze földre elvitte, műveit világnyelveken írván, azokat mindenfelé olvasták és többször méltatták is, hiszen a göttingeni tudós társaságnak is tagja volt. Büszke lehet rá Szepesvármegye, melyet melegen szeretett, és szintén jutalmazatlanul sokáig odaadón és hasznosan szolgált. Valóban hálás lehet iránta hitfelekezete, melyért igaz lelkesedéssel annyit áldozott. És végre büszke lehet reá családja is, melynek neve köré a maradandó dicsőség fényes sugárkoronáját vonta. Az ország utólagos elismerésének igénytelen tolmácsa a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából ezúttal én vagyok. Megyéjének és egyházának illetékes kiváló férfiai működtek vélem közre e tiszt betöltésében.

Befejezésül most BERZEVICZY GERGELY általam nagyrabecsült egész családját, de különösen azokat, a kik e kastélyt immár mint ötödik nemzedék tulajdonul bírják, fölkérem, hogy az és vele együtt a kitűnő ősöknek érdemeit és dicsőségét hirdető ezt az emléktáblát szeretettel fogadván, gondozni és azt utódaikra is sértetlenül átszarmaztatni igyekezzenek.«